

INTERVJU SA ŠUKRIJE GAŠI

Priština | 14. februar i 21 mart 2015. godine
Trajanje: 388 minuta

Prisutni:

1. Šukrije Gaši (Govornica)
2. Jeta Redža (Intervjuerka)
3. Kaltrina Krasnići (Intervjuerka/kamera)

Simboli komentara u transkriptu neverbalne komunikacije:

() emocionalna komunikacija

{ } – sagovornica objašnjava koristeći geste

Drugi simboli u transkripciji:

[] – dodatak za bolje razumevanje teksta

Fusnote su napomene urednika u kojima se pružaju informacije o mestima stanovanja, imenima ili izrazima.

Detinjstvo

Šukrije Gaši: Zovem se Šukrije Gaši, rođena sam 22. maja 1960. godine u gradu Priština, u kraju koji se u to vreme zvao Lagja e Bihaćit, Bihaći ulica, sada koliko se sećam se zovem Malić Paše Ćinoli. Odrasla sam u relativno velikoj porodici, bilo nas je, i i dalje nas ima osmoro dece: pet devojaka i tri dečaka. Moji roditelji su umrli. Skoro svi su u bračnim odnosima, osim mene i jednog od braće, koji živi u Holandiji. Ja sam završila osnovnu, srednju školu i fakultet u Prištini. Advokatica sam po profesiji i trenutno radim u Centru za upravljanje konfliktom – partneri Kosova, kao izvršna direktorka.

Bilo je teško da se živi normalan život na Kosovu, da se ima udoban život, kao što je imala većina građana u bivšoj federaciji Jugoslaviji. Verovatno ne svi, ali građani nekih republika su vodili bolji život, na primer u... Posebno u Republici Sloveniji, Hrvatskoj, ali i u Republici Srbiji takođe.

Dok na Kosovu, Makedoniji i drugim mestima koja nisu bila ekonomski i društveno jednaka nije bilo tako, i da ne govorimo o nacionalnoj jednakosti, posebno na Kosovu.

Kaltrina Krasnići: Pre nego što stignemo do toga, Šuki, kakvi ste bili kao dete?

Šukrije Gaši: Mogu da kažem, bila sam više radoznalo nego buntovno dete, kasnije sam počela sa buntovništvom. Odrasla sam u porodici poznatoj po svojim nacionalnim i obrazovnim aktivnostima, porodici sa jednim prosečnim ekonomskim primanjima, sa ocem koji je, uz velike napore, uspevao da nam obezbedi hranu, obrazovanje, i sve ostalo što je potrebno porodici. Imali smo našu samostalnu stolarsku radnju. On je bio stolar, to znači da je samostalno zarađivao, on je proizvodio nameštaj koji je uglavnom bio obrađivan ručno, bio je ručno pravljen. Moja majka je bila domaćica. To je bilo isto posledica toga što moja porodica nije želela da bude deo sistema bivše Jugoslavije, jer od samog početka skoro sve naše porodice su bile proganjane.

Moj deda [Hisen Gaši] je takođe bio poznat po svom učešću u nacionalnom pokretu od samog početka, hajde da kažemo od 1920ih i kasnije, on je čak imao i prijatelje na Bujanskoj konferenciji.¹ On je bio dobar prijatelj i drug sa albanskim franciskanskim sveštenikom Štjefen Đecovi,² koji je dao mom dedi prvi bukvar na albanskom jeziku u to vreme. I u ovom duhu ja sam prirodno mogla da budem negovana i vaspitavana uz čista nacionalna i obrazovna osećanja.

Baba [Zahide], je takođe poznata u regionu Anamorava³, zbog svojih aktivnosti kao tradicionalni posrednik. Znao, uživala je veliko priznanje i poštovanje među muškarcima koji su u to vreme bili posrednici u pomirenju u slučajevima krvne osvete. I iako nije bila obrazovana, bila je veoma informisana, i kada je u pitanju nacionalna osvešćenost, i po pitanju školskog obrazovanja. Imala je običaj da gleda vesti i na albanskom i na srpskom jeziku, pratila je sve događaje putem radija, televizije, znate, putem svih medija koji su u to vreme bili dostupni.

Kao dete dešavalo se da je često čujem kako peva, ustvari sećam se jedanput, dok sam crtala nešto, jer sam nasledila umetnički talenat od moje porodice. Dok sam crtala nešto na belom papiru, imala sam samo šest godina tada, čula sam je kako peva na terasi mog strica po ocu, koja je bila veoma blizu naše. Mislim, samo nas je zid razdvajao, a ona je pevala pesmu o Mic Sokoli.⁴ I naravno ja sam bila oduševljena, otišla sam do prozora, trudeći se da je ne prekinem. U nekom trenutku, ona je primetila da sam ja tamo, tako da je osetila moje prisustvo i prekinula je sa pevanjem i pogledala me je znatiželjno. "Hajde," rekla je, "nastavi šta si radila, zašto... Zašto si došla do prozora?" "Da, oduševila si me," rekla sam, "Ko je taj Mic Sokoli?" Rekla sam. I onda sam ostavila to što sam radila, mislim to što sam crtala, ostavila sam papir i olovku, i otrčala sam do malih vrata, malih vrata, malih vrata na drugoj strani. Spustila sam se niz stepenice i sela sam, i onda sam je pitala. "Zašto se baviš time, šta će ti to?" pitala me je. "Nisam htela da pitam, ali ti si počela da pevaš i to je ostavilo utisak na mene," rekla sam. Ona je počela da mi priča da je taj lik Mic Sokoli bio nacionalni heroj, koji je ponudio, figurativno rečeno, svoja pleća topovskom zrnju, kako bi zaštitio Albance od Otomanskih neprijatelja tada, Turaka.

I tako, isto tako nisam samo uhvatila moju babu kako peva, nego i moju majku, dešavalo se i da je vidim kako plače ponekad, i ja nisam znala zašto je ona tad plakala. Sećam se jedanput, skoro sam se toga setila. Videla sam je dok je sekla drveće, sekla ga je, u slobodnom govoru mi kažemo *shkurtone dru* [potkresivati cveće], u dvorištu... Dvapat je zaredom raširila ruke {pravi se kao da čisti svoje čelo} i obrisala je znoj i suze sa svojom rukom. Ja sam se razmišljala da li da je pitam ili ne zašto plače, i onda sam odlučila da je ne pitam. Kasnije sam shvatila da je imala veoma težak život kao dete, jer je i ona došla iz porodice koja je bila uključena u napore za narodno i ljudsko oslobođenje. Ona mi je to rekla... Kasnije, kada sam dovoljno odrasla, kada je imala dve ipo godine, hajde da kažemo skoro tri, srpski žandarm je ubio njenog oca na njene oči. I kasnije na brutalan način sa većim bodežom, koji se u to vreme nazivao *kacaturra*,⁵ nisam sigurna, verovatno je to bila neka vrsta bajoneta, oni su ih zaklali kao životinje. I ona je odrasla kao siroče, i rekla je, "Pokušala sam da se približim da vidim mog oca u njegovim poslednjim trenucima, i u jednom

¹ Konferencija u Bujanu (31. decembar 1943. – 1-2. januar 1944.) je bio sastanak jugoslovenskih partizana gde je usvojena rezolucija koja je obećala da će se ljudima Kosova omogućiti da na demokratski način odluče da li žele da budu deo Albanije ili Jugoslavije nakon rata.

² Štjefen Konstantin Đecovi-Krieziu (1874-1929) je bio albanski katolički sveštenik, etnolog i folklorist. Poznat je po tome što je bio rodonačelnik albanskih folklorističkih studija. Sastavio je pisanu zbirku Kanun (Kanun I Leke Dukadinit, 1933). Bio je ubijen prilikom zasede njegove parohije Zim, katoličkog sela u regionu Has.

³ Jugoistočni deo Kosova, uključujući i Gnjilane.

⁴ Mic Sokoli (1839-1881) je bio albanska nacionalna ličnost i gerilski borac.

⁵ Na albanskom *kacaturra* – vrsta bajoneta, noža.

trenutku, on se okrenuo ka meni, pogledao me je, i rekao je mojoj majci, “Hanife, molim te odvedi ovu devojčicu da me ne vidi ovakvog.” I onda je ona rekla, “Ova ružna scena me je pratila tokom celog mog života.”

Tako da, ne radi se o tome da je Kosovo iskusilo poslednji rat 1999. godine, nego o tome da je Kosovo takođe bilo u većitom ropstvu tokom celog svog postojanja, i Albanci su se stalno borili i prošli kroz teška vremena sve do poslednjeg rata. Mislim, to se dešavalo generacijama i generacijama. I srpski režim nije stao sa proganjanjem porodica koje su bile obeležene od strane režima kao opasne porodice, jer su ove porodice bile svesne toga šta se dešava na Kosovu, zašto su prava albanske većine bila kršena i šta se sve desilo kroz istoriju. Mislim, tokom cele istorije iste porodice su se sistemski proganjale, nije im bilo omogućeno da imaju pristup ravnopravnom obrazovanju, pristup ravnopravnom zapošljavanju i slobodama i drugim pogodnostima, koje je uživao ostatak stanovništva, kao i Albanci koji su imali tesne veze sa režimom.

Pod ovim okolnostima, mogu da kažem da iako je moja porodica bila pod stalnom prismotrom, pod stalnim nadgledanjem od strane države, ja sam bila okružena velikom porodičnom toplinom i ljubavlju i od mog oca i od moje majke, kao i moje babe, sa kojom sam bila veoma bliska. Sećam se da su s vremena na vreme, sredovečni muškarci i stariji ljudi dolazili, sa dugim brkovima i *qeleshe*,⁶ da se konsultuju sa njom kako da reše različite sporove, sporove oko zemlje, i drugih stvari... Sećam se sa koliko je entuzijazma ona razgovarala sa njima, kako oni treba i nemoguće da učine kako bi rešili problem i kako bi se rešili ti slučajevi, tako da Albanci budu više ujedinjeni i da se više povežu jedni sa drugima, jer ona je govorila da uprkos problemima [koje smo imali] jedni sa drugima, treba da se fokusiramo na našeg zajedničkog neprijatelja, na srpski režim, jer jedino na ovaj način možemo da se nadamo da ćemo jednoga dana stići do oslobođenja i živeti ravnopravno sa drugim nacijama.

Zanimljivo je da je ona uvek, uvek pravila jasnu razliku između režima i ljudi, građana, uvek je to naglašavala, jer ona je govorila da nema belih i crnih nacija. Postoje crni režimi i dobri režimi. I onda, ovo je uvek bilo urezano u mojoj glavi, i da je ona bila u pravu, jer stvari treba da se gledaju na taj način. Nažalost, i na nesreću albanske zajednice, albanska populacija, ali isto tako i srpska strana, srpski režim, kroz njihovo izraženo postojanje u regionu, su konstantno bili fašistički režimi, i prouzrokovali su i izazvali ratove na Balkanu. I onda, koliko god da je trebalo vremena da se to zaseje, treba isto toliko vremena da se to iskoreni, da se poništi, i zasigurno je stvoren, da tako kažem, psihološki zid iza kojeg je teško, čak i za ljude iz Srbije, da vide jasno šta se dešavalo sa drugim nacijama kroz istoriju, kao i sve promene i prisvajanje istorijskih događaja na Balkanu.

Stvari koje sam vam rekla o mojoj babi pomogle su mi mnogo tokom mog [životnog] putovanja, pomogle su Šukrije lično, ali kao intelektualci, da budem jasna u svom pristupu prema većini i manjini, drugim rečima, da ne pomešam ljude sa režimima. Sećam se jednog slučaja kada je čovek došao da upita za pomoć – da baba izađe iz kuće i pođe sa njim na neko drugo mesto sa ciljem da pomiri neku situaciju, mislim, neku tuču – i ja sam pokušala da idem sa njom. “Ne znam,” rekla je, “Zašto ti nisi kao i sva druga deca?” Zašto te zanima da se igraš i da učiš, ali i uvek insistiraš da me svugde pratiš?” Uradila je ovo {pokazuje na leđa}. Rekla sam, “Ali bako, neću ništa raditi, samo ću stajati tamo, neću otvoriti moja usta i reći bilo šta, samo me pusti da vidim šta ti ljudi kažu. Zašto ti ljudi dođu ovde i žele da razgovaraju sa tobom, oni hoće da razgovaraju sa tobom.” “Ali ovo nije za decu! Zašto ne možeš da razumeš da ovo nije za decu.” Rekla sam, “Znam da to nije za decu, ali ja to doživljavam... Ja sam kao i druge devojčice, ali ja nisam videla muškarce sa bakama mojih drugarica... One nikada nisu pomenule da muškarci dolaze i traže ženu, i pitaju ‘Kako da uradim ovaj posao?’” “Eh, bože dragi, hajde idemo” (smeje se).

⁶ Tradicionalna bela filcovana konusna kappa, razlikuje se od regiona do regiona, izrazito albanska.

Tako da, onda smo počele razgovor, čovek koji je bio u nevolji rekao joj je da on ne zna kako da se ponaša, “Razmišljam se da li da vam kažem, ‘Dođi!’ jer neću moći da te vratim nazad nakon svega.” Baba mu je rekla, “Slušaj, najbolje je da ja prvo dobijem informacije od tebe o situaciji tamo, o čemu se radi. I onda, kada završim sa tobom, ja ću njih obavestiti preko nekog drugog.” Jer tako se to rešavalo tada, kada pošalju seljanina iz jednog sela u drugo, ili u selo da razgovara sa sukobljenim stranama jedan na jedan, jer su se posrednici plašili da ukoliko ih dovedeš zajedno odmah, oni, obe sukobljene strane, bi se sukobile međusobom ponovo. I s obzirom da se radilo o graničenju zemljišnih poseda, i postojala je i povreda, mislim, tako se to zvalo, oni bi pucali jedni na druge, ali ništa još gore se nije desilo, da je neko umro na primer. Kako god, mnogo godina je prošlo i strana koja je izazvala povredu nije imala nikakav pristup poslu, zemljištu, i živela je u izolaciji sa celom svojom porodicom.

Nakon što je saslušala pažljivo, rekla mu je, mislim, obratila mu se i obećala mu je da će poslati nekoga da upozna i tu drugu stranu. Bila sam oduševljena da je ona sve vreme razgovarala sa tim čovekom, baba je pravila pauze s vremena na vreme i ostavljala mu je dovoljno prostora da i on kaže šta ima, nikada ga nije prekidala tokom njegovog govora. Nikada ga nije prekidala i, prirodno, pitala sam je kasnije zašto je to bilo tako. I onda mi je ona odgovorila, “Da bi razumeo problem drugoga, moraš da se fokusiraš na to šta druga strana govori, a ne na to šta ti želiš da im kažeš.” Mislim, detalji, koji... Kasnije kada sam bila obučavana na teme osnovnog i naprednijeg posredovanja, razumela sam da uprkos činjenici da aktivisti za pomirenje u slučaju krvne osvete i tradicionalni albanski posrednici nisu prolazili kroz moderne, savremene obuke, proces je bio skoro isti, samo u to vreme nije imao nazive [različitih] faza. Kako god, isto se primenjuje i u savremenom posredovanju.

Postojali su i drugi slučajevi, i isto tako sticao se utisak da baba nikada nije govorila o sebi, o svojim užasnim iskustvima koje je imala kao dete i kao starija takođe, moram to da kažem, za se ponovim, sve zbog režima. Imala je gorko iskustvo kada je jedan od njene braće otišao iz kuće kada je imao samo devet godina kako bi izbegao proganjanje i onda se nije pojavio jako dugo vremena. I ona je rekla da, baba nam je rekla, da je njena majka, njena majka je umrla jer je patila za njim celog svog života. S vremena na vreme, neko iz *rreth*⁷ bi im rekao da ga na nekoj vrsti brda, oni drže u džaku sa mačkom u njemu, gde žandarmi ga drže obešenog na konopcu dok ga muče na takav način da je mučenje još veće, i da je najverovatnije tako i umro.

Takođe mi je rekla da se slučajno desilo da je bila u mestu koje se zvalo *strelishtë*⁸ ili na mestu gde je veliki broj Albanaca ubijen, današnje Taukbahce,⁹ i rekla je da je narednog dana krv lila kao reka sa te strane. Takođe je svedočila i drugim velikim događajima, brojnim hapšenjima i ubijanjima koje je Aleksandar Ranković¹⁰ sproveo, primoravanju Albanaca da kupuju oružje, i onda primoravanju da prodaju to oružje stotinu puta, i u međuvremenu bili su ubijani i proganjeni i prebijani do smrti.

Priča koju je moja baba ispričala kada je neko iz komšiluka ili porodice iz *rreth*, rekla nam je da je naša porodica imala prvi bukvar, kao što sam vam pomenula ranije. I u to vreme imali smo jednu gostionicu, sobu za goste. Moj

⁷ *Rreth* (krug) je društveni krug, uključuje ne samo porodice, nego i ljude sa kojim ste kao pojedinac bili u kontaktu. Mišljenje *rreth* je presudno za određivanje nečijeg ugleda.

⁸ Na srpskom – strelishtë.

⁹ Kraj u Prištini.

¹⁰ Aleksandar Ranković (1909-1983) bio je srpski partizanski heroj koji je postao jugoslovenski Ministar unutrašnjih poslova i direktor Vojne agencije nakon rata. Bio je zastupnik tvrde struje koja je uspostavila režim terora na Kosovu, koje se smatralo bezbednosnom pretnjom za Jugoslaviju, od 1945. do 1966. godine, kada je bio izbačen iz Komunističke partije i prognan na njegovo privatno imanje u Dubrovniku do njegove smrti 1983.

deda je bio trgovac, to znači da je trgovao sa tekstilom i hranom. I onda, jednog dana, jedan čovek je rekao mom dedi, rekao mu je, "Vidi Hisen, moraš da nađeš nekoga ko će brzo da otrči do kuće i da im kaže da je žandarmerija spremna, i da će doći da pretraže gostionicu i kuću." I deda je pronašao nekoga, jer je imao mnogo prijatelja, poslao je nekoga ko je mogao da stigne do kuće brzo, kako bi obavestio moju babu, i moja baba sva u bulilu i stresu da bi oni mogli da dođu, svakog trenutka, znate, žandarmerija, izgledalo joj je da je najkraći put da ide preko vatre, i tako je bacila bukvar u vatru, mislim u kamin. I tako se to završilo, ABC o kojem je govorila celog svog života je bio spaljen. Svaki put kada je pričala o bukvaru ona se zaplakala.

Dok, kako mi je rečeno kasnije, rekla mi je da je deda dobio taj bukvar od albanskog sveštenika Šthefan Gjecov, koji je imao službu u području Prizrena, u Has u Zym. On je imao službu i u drugim mestima takođe, i bio je jedan od najvećih intelektualaca i patriota albanske nacije. Nije bio samo uobičajeni sveštenik. Moje detinjstvo je bilo puno priča kao što su ove, koje, mogu slobodno da kažem, su obogatile moj život, jer pored mogućnosti da idem napolje i da se igram sa mojim vršnjacima u dvorištu naše kuće koja je bila velika, i imali smo i baštu, i dvorište sa različitim drvećem... Ta bašta je bila privlačna meni, jer je uvek bio tamo konj, ili neka druga životinja zavezana tamo, jer su seljani putovali iz dalekih krajeva, i osećali su se sigurno i slobodno da ostave njihove životinje tamo, kao i da se posluže vodom i hranom i drugim stvarima koje su trebali. Ovo se posebno dešavalo tokom pijačnih dana, utorkom, i s obzirom na činjenicu da je ulica gde smo mi živeli bila blizu glavne pijace, zelene pijace. Tako da sam ja prisustvovala različitim događajima, različitim epizodama.

Zapravo, kao dete dešavalo se da budem prisutna čak i kada se ubistvo dešavalo, što je bilo veoma teško iskustvo, bila sam veoma zaprepašćena. Dok sam stajala pored ulaznih vrata, videla sam mladog momka, koji je sigurno imao, rekla bih oko 23-24 godine, sa kovrdžavom kosom, tako je izgledao. Trčao je u pravcu pijace, ali ja nisam znala zašto. I tako, sav zaprepašćen i uplašen, kako je trčao, videla sam jednog starijeg čoveka, koji je imao problem sa svojom nogom, ali koji je držao pištolj u ruci, pištolj, i koji je u međuvremenu opalio nekoliko hitaca i ubio je dečka. S obzirom da je ulica gde je pijaca bila blizu, mnogo ljudi se okupilo i moj stric po ocu koji je takođe radio u našoj trgovinskoj radnji, stolarskoj radnji, izašao je napolje i ljubazno zamolio ljude da odu. Momak, sada ležeći skoro pa mrtav, je tražio pomoć, tražio je vodu, on [moj ujak] izašao je napolje u dvorište, sipao čašu vode i dao mu je, i onda je dečko umro. To je bilo moje iskustvo, moje prvo suočavanje sa takvom situacijom, dok je čovek koji je učinio ovo surovo delo pitao da uđe u našu kuću. Moj ujak mu je rekao, "Kako želiš, ali bolje je za tebe da se predaš odmah, jer ne postoji nigde gde ti možeš da odeš." I onda sam posle saznala da se on predao policiji. Tako da je to bila raskrsnica, gde su postojale mogućnosti da se vide ovakvi detalji, dobra i loša iskustva, bila su velika.

U istoj ulici, sećam se takođe događaja iz 1968, demonstracija iz te godine, kada sam videla mnogo mladih ljudi kako trče i oni su bili takođe povređeni. I jedan od povređenih bio je sin od mog strica po ocu i sin moje strine, koji je nakon demonstracija uveče došao kod nas da se sakrije. Jedan dan pre demonstracija, zapravo čak i nekoliko dana ranije, čula sam delove razgovora koji se se odvijali između moje babe, mojih stričeva, sineva mojih stričeva i mojih sestara, da će se nešto tako desiti, mislim na to da će se velike demonstracije desiti u Pištini i na Kosovu. Šta više videla sam mog oca kako priprema jarbole za zastavu i čak iako sam ja imala samo osam godina tad, žarko sam želela da učestvujem u tim događajima, iako mi još nije bilo jasno o čemu se tu radi, šta to znači da se protestuje, šta su to demonstracije.

I kao što sam rekla, pošto sam bila veoma radoznala, uvek sam bila slobodna da pitam moju babu. Pitala sam je, "Ja ne znam, baba, u čemu je stvar sa ovim muškarcima što dolaze ovde svako jutro i svako veče. I ne znam, videla

sam oca i neke njegove prijatelje kako skupljaju neke štapove.” Nisam znala da ih zovu motkama, tako [da sam ih ja zvala] štapovi. “Rekla sam ti da bog ne dozvoljava da se ne držiš svojih zadataka, ti si mlada, treba da se baviš svojim časovima, i da ideš sa svojim vršnjacima da se igraš i da uživaš u životu. Ovo nije stvar za tebe.” Rekla sam, “Da, ja to znam, ali zašto onda, hoću da znam zašto se to dešava.” “Zašto se ovo dešava, otkrićeš to kada odrasteš,” odgovorila mi je.

I jedno veče pre nego što su se desile demonstracije, opet su se svi okupili, četiri strica i moj otac, sinovi mojih stričeva i sestre, i žene i devojke koje su bile starije, pričali su o tome kako će da se organizuju kako bi bili spremni da pomognu i drugima takođe. I ponovo ja nisam išla da spavam, nego sam se sakrila iza kreveta, kauča, kako bih pratila razgovor (smeje se). I tu sam i zaspala, jer me je zanimalo da znam šta se dešava. Svakako posle, kada su oni otišli, moja sestra, ona koja je starija od mene [Bahrije], druga po redu, podigla me je odande i kada sam se probudila pitala sam je gde su svi ostali, i ona je rekla, “Gde si ti? Zašto nisi otišla u krevet kako su ti svi rekli?” “Nisam otišla jer me je zanimalo da znam zašto su se ovim muškarcima i žene okupili ovde, šta se dešava.” “To se tebe ne tiče, idi, jer sve će biti u redu. Bavi se svojim poslovima, važno je da ti učiš, škola je važna, treba da završiš školu. Ostavi ove stvari, one nisu za tebe.”

Zbog želje da znam šta se dešava, nisam mogla da zaspim, nisam mogla da nastavim da spavam. Sledećeg dana u šest sati zvono se čulo, potrčala sam dole niz stepenice pre nego moje babe (smeje se), da vidim ko je to. I onda sam videla da je mnogo muškaraca došlo i nosili su zastave i motke. Kasnije su počeli da viču [slogane] i čula sam ih kako trče da se pridruže demonstracijama. Kao što sam rekla, s vremena na vreme mogao si da čuješ i pucnjave, i mi smo videli, ne samo ja nego i moje sestre. I one nisu bile mnogo starije od mene, sa izuzetkom moje najstarije sestre, druge sestre. Iako smo bili mladi, pokušali smo da se priključimo njima, ali moja majka i moja baba nam nisu dozvolile. One su gledale kroz prozor u pravcu glavnih vrata [kuće]. Videle su kako je jedna ili dve osobe pomogle trećoj osobi koja se mučila ili je bila ranjena tokom demonstracija. Mi smo takođe mogle da čujemo uzvike [slogane].

Poznato je da su demonstracije '68. godine bile posvećene više borbi za to da možemo da nosimo nacionalnu zastavu, da je koristimo. Tako da je ponekad, u skoro pa večernjim satima, kako mi je rečeno ranije, momci i drugi stariji koji su se vraćali sa demonstracija su počeli da dolaze jedan po jedan. I u određenom momentu, videla sam da je moja starija sestra pokušavala da pomogne jednom od sinova mog strica, koga su nosili na ramenima, sa njegovom rukom oko vrata, sin najstarije tetke koji je bio ranjen ili povređen, i brisala mu je krv koje je curila, kapljala je sa glave preko lica, sa maramicom. I u međuvremenu, razumela sam da ova stvar sa demonstracijama nije bilo nešto što ne može da se razume, kao i da nije dobra aktivnost za nekoga mojih godina u to vreme, jer ja sam mislila, plaća se sa krvlju i mučenjem. I onda sam kasnije pokušala da saznam o čemu se radi, jer je cela porodica, cela porodica je bila tužna. Svi su pričali o tome, razumela sam da su Albanci protestovali za veće slobode i prava, uključujući i upotrebu nacionalne zastave tokom praznika, drugih državnih praznika, i tako dalje.

Odrasla sam uz ovo ne tako lepo iskustvo za albanske ljude, i pravo da vam kažem, s obzirom da sam bila veoma radoznala, počela sam da čitam više, uključujući i knjige koje su bile zabranjene u to vreme, i koje su stizale na Kosovo iz inostranstva, od ruke do ruke, i koje smo morali da čitamo što je brže moguće. Često je bilo zahteva da se pročitaju do sledećeg dana, da se završi sa čitanjem tokom noći, i onda iste knjige se daju nekome drugom, kako bi ljudi bili svesni šta se dešava na Kosovu: zašto bi Albanci trebalo da budu oprezniji, i više ujedinjeni; zašto bi Albanci trebalo više da se obrazuju; zašto na Kosovu postoji nacionalna i građanska nejednakost, ekonomska nejednakost I

druge stvari, tako da, tako je to počelo... Ne želim da preuveličavam, ali još od kad sam imala devet godina, [počelo je] iztenzivno da me zanima svaki događaj. Dok su moji momci i devojke, moji vršnjaci, se igrali u školskom dvorištu, ja sam ili čitala ili slušala veoma pažljivo Radio Kukes, emisije za Albance u dijaspori, u Tirani, vesti na albanskom i srpskom jeziku.

Tada sam ja naučila srpski jezik, jer moja baba i otac i majka imali običaj da gledaju [vesti] jako mnogo, kako bi bili u toku, informisani, da vide šta se priprema za Kosovo kao, kako da kažem, njihov sledeći napor da potisnu Albance. I tako na ovaj način, bila sam fokusirana na istorijske događaje, na događaje, sve do toga da sam širila svoje kontakte sa drugim ljudima, koji su bili van Prištine i u selima. Čak i kada sam išla kod mog strica u selo, uvek sam razgovarala sa njima o tome šta se dešava tamo, zašto je deda ubijen, zašto je drugi stric ubijen, dva strica, zašto se jedan od stričeva priključio *Balli Kombetar*,¹¹ i slične stvari koje su ostavljale utisak na njih. "Zašto je ova devojka ovakva?" Uvek su govorili mojoj majci, "Zašto je Šuki takva, zašto je zanimaju ove stvari? Nije kao druga deca, koja idu napolje da se igraju sa drugom decom." Verovatno mogu da kažem, da je bilo takođe, ne znam... Opet neka vrsta iskustva, jer sam bila veoma bliska sa njom, i ona je stavljala akcenat na ovaj tip razgovora, uvek se bavila tim stvarima. Štaviše, kao dete imala sam, isto sam imala sklonost ka pisanju poezije i priča...

Mladost

Šukrije Gaši: Počela sam da se bavim novinarstvom kao veoma mlada. U ovakvim okolnostima, s obzirom na... S obzirom da je moja porodica bila označena od strane režima, kao što sam rekla, smatrala se nacionalističkom porodicom, mogućnosti za zaposlenje za nas su bile veoma male. Znajući ovo, ponekada nisam čak ni mislila da treba da se prijavim, jer sam znala unapred da neću biti primljena. Uprkos [tome] ja sam pisala i objavljivala sam, znate, u nedeljnim magazinima, dvonedeljnim i drugim, kao što su *Zeri*, *Bota e Re*, *Kosovarja*, i mnogi drugi, često sa nekim saradnicima, jer u suprotnom ne bi bili objavljeni.

Kasnije, kao studentkinja, priključila sam se demonstracijama, u to vreme zajedno sa prijateljicom koji sada živi u Švajcarskoj, poznata aktivistkinja za nacionalni slučaj, Saime Isufi. Ona je sestra potpredsednika Saveza za budućnost Kosova, Ahmet Isufi. S obzirom da je ona bila prijateljica moje sestre, Nafije, često je dolazila kod nas, i ostajala je po nekoliko noći za redom. Često smo vodile razgovore o potrebama kosovske omladine, žena, devojaka i muškaraca, svih nas, kako da se organizujemo i učinimo napore da izađemo iz ropstva, jer je Kosovo zapravo bilo pod ropstvom.

Čak i da je Ustav iz 1974. godine doneo promene i imao svojih prednosti, Kosovo i dalje nije bilo smatrano kao jedna jedinica, tada se to zvalo konstitutivna jedinica federacije. I progon Albanaca od strane režima se nastavio i dalje. Nažalost, čak i sa ovim Ustavom, i sa mogućnostima koje su stvorene za njega da postane, da se razvije saradnja sa domovinom, sa Albanijom, veliki broj [kosovskih] Albanskih službenika, koji su sarađivali i služili sprkoj vladi, ovi isti, nikada nisu zaboravili porodice koje su bile označene. Nasuprot, represija, ponekada vidljiva na površini, ponekada ne, je bila stalno prisutna.

¹¹ *Balli Kombetar* (Narodni front) je bila albanska nacionalistička, anti-komunistička organizacija koja je osnovana u novembru 1942, godine, jedna pobuna koja se borila protiv nacističke Nemačke i jugoslovenskih partizana. Vođa je bio Midhat Frašeri, i podržavao je ujedinjenje albansko naseljenih područja. Nakon neuspelog pokušaja da se priključe snagama sa partizanima 1943, *Balli Komnetar* je nastavio da se bori i protiv okupatora i protiv komunističkog otpora.

Kao studentkinja, sada, takođe zahvaljujući i većoj osvešćenosti, i srećom jer sam znala engleski jezik još od kad sam bila mlađa... Ne zato što sam imala priliku da putujem u inostranstvo, i da ga negde naučim, nego me je zanimalo lično, zahvaljujući mom ocu koji je radio mnogo tako da smo mi bili pripremljeni u smislu obrazovanja. Naravno on je radio, i kao što sam rekla naš životni standard nije bio toliko loš, jer je stolarstvo nudilo velike mogućnosti. On je takođe nakratko bio zaposlen u fabrici koja se u to vreme zvala Kosovo Drvo, i bavio se proizvodnjom nameštaja. Kako god, zbog toga što je bio protiv jugoslovenske i srpske politike u to vreme, bio je primoran da napusti posao. I, kasnije sam saznala da, znate, to je bio razlog da iako je primao dobru platu, on je odlučio da prestane tu da radi, jer bi u suprotnom bio prinuđen da vrši i "druge usluge".

Kako god, s obzirom da nas je bilo osmoro dece, nije bilo lako da se obezbedi udobnost za sve nas. Ali on nam je uvek govorio, "Kada je u pitanju obrazovanje nikada se ne ustručavajte da tražite moju pomoć." I na taj način on je učinio mogućim da, znate, ja idem na časove engleskog jezika, ali i zato što sam ja imala više literature i rečnika nego što su drugi imali. I zato što stu moja interesovanja bila veća, tako da sećam se čak i kao dete ja sam prevodila pesme na engleski, još tad. Prirodno, nije uvek bilo isto kao da imaš priliku da odeš u inostranstvo i da naučiš jezik direktno. Kako god, uz veliku požrtvovanost uspela sam da postanem solidna govornica engleskog jezika.

Pisanje poezije i proze, i konkretno umetnost je porodična baština. Bila sam pobednica i osvojila prvo mesto tri puta zaredom, ne samo na Kosovu, nego u jednom umetničkom, u takmičenju umetničkih radova sa takmičarima iz cele bivše Jugoslavije. Skoro svi su imali ovaj talenat, moja braća i moje sestre. Čak i dan danas, neki su nastavili time da se bave, i neki nisu. Jedan od moje braće, kao što sam vam rekla Bajram, Lami, koji živi u Holandiji, on je nastavio i kasnije time da se bavi. Mislim, on je diplomirao na Primenjenim umetnostima. Dok su ostali, mi ostali, više se bavili time kao hobiem.

Često, poželim da jednostavno nisam izabrala pravo, nego umetnost, ali moj otac mi je rekao to, "Možeš time da se baviš kao hobiem, da imaš kao drugo interesovanje, ali ja ti ne bih savetovao da izabereš umetnost, da gledaš na to kao jednu mogućnost da od toga živiš u budućnosti. Jer, ovo je mesto gde se nikakva važnost ne pridaje umetnosti. I neće biti koristi od umetnosti. Kao želja da, to svakako, ali kao jedna mogućnost za zaposlenje ne verujem da će ti ponuditi mnogo mogućnosti da preživiš, pogotovu na Kosovu."

I tako sam ga ja poslušala, i tako se to desilo. Tako da, studirala sam pravo, i kao studentkinja nisam propustila priliku, kada su bila ili studentska, ili drugih mladih ljudi u većem broju okupljanja, da se uključim da govorim o kršenjima ljudskih prava, o istorijskim okolnostima, o nejednakom društvenom i ekonomskom razvoju Albanaca, sa stalnim fokusom na rodna pitanja. Moj fokus je bio usmeren na žene. Uvek sam to znala, takođe zbog iskustva koje sam imala u mojoj porodici, pogotovu od moje babe, koja je uvek govorila, "Albanke, devojke bi trebalo da se obrazuju kako bi stvorile svoj lični prostor, za njihova prava. U suprotnom će ostati domaćice i uvek pod muževljevim stopalom." I ovo je bilo urezano u moju glavu, i kroz borbu u nacionalnim okvirima, da tako kažem, pokušavala sam širim svest među ženama i muškarcima, ali uglavnom među muškarcima, jer bez drugog dela populacije, koji su žene, neće biti suštinske i održive promene kosovske situacije.

I ja sam stalno govorila ženama i devojka, da u početku nije dobro da se ukazuje na prava žena, jer će se stvoriti razdor od strane muškaraca, od kojih ova prava zavise. Nego u ime inicijativa, i privrženosti nacionalnom slučaju, mi smo stvorile prostor za slučaj rodni prava. I prirodno ovo se pokazalo kao dobra ideja, malo po malo, uz naša

svestrana angažovanja, uspele smo da stvorimo... Da promenimo mišljenja, mišljenja muškaraca, da su žene korisne jedino kod kuće, da one mogu da rade samo domaćinske poslove, i tu i tamo neke profesije koje nisu toliko teške. I nikako, znate, da se bave velikim slučajevima, kao što su političke organizacije, demonstracije, učešće u donošenju odluka, i slične situacije.

Tako da, postepeno, oni su uvideli, počeli su da razumeju za su žene veoma posvećene i da ponekad mogu da postignu i više od muškaraca. Poznavajući te ženske akcije, nevezano od Vlade koja je pokušala svim sredstvima da nas zaustavi da budemo aktivne u nacionalnom slučaju, u isto vreme, imale smo poteškoće kao žene čak i kada je u pitanju tradicionalni mentalitet muškaraca. I, da budem iskrena, akcije, aktivizam koji smo mi sprovodile, je sproveden vrlo pažljivo, sa dodatnom pažnjom, kako se ne bi desilo da mi propustimo nešto, da muškarci imaju razlog da kažu, "Pa, vidite, poznato je da su žene slabe i ne mogu da se bave ovim stvarima."

Godine 1974, nakon usvajanja Ustava Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo u to vreme, počeli smo da uživamo prve plodove rada, što se značajno odrazilo na poboljšanje ljudskih, ali takođe i rodni i nacionalnih prava. Posebno je bilo važno pitanje otvaranje granica za saradnju Kosova i Albanije. Kao rezultat ovoga, mogućnost da se razmene iskustva i osnovnom i srednjem obrazovanju je stigla, ali isto tako o da se stvore bolje prakse na Kosovu, i onda na kulturnom nivou, i tako dalje. Ali takođe mogućnost za razvijanje istorije Kosova, i represije koja je postojala na Kosovu, jer od samog postojanja srpskog režima u ovom regionu, znate, je bila isto veća.

U isto vreme, svest Albanaca, mislim i na muškarce i na žene, stvorio se čitav horizont mogućnosti da počne da se razmišlja o promenama sadržaja Kosovskog statusa, da se otvori mogućnost osnivanja Republike Kosovo. Kako god, i dalje je postojalo oklevanje među građanima, s obzirom na veliku represiju, i s obzirom na uverenja. Rekla sam vam da tada su tada, pod ovim okolnostima, klasne i društvene razlike postojale. I ove klasne i društvene razlike omogućile su nastanak međuprostora između ovih kategorija i nije bilo direktne spremnosti za reakciju, za sve građanske proteste, za građanski aktivizam. Kako god, to se desilo više u manjim grupama, i više među porodicama koje su bile poznate, i koje su stvorila uverenja mnogo ranije.

Ipak, taj deo politički osvešćenog građanstva, mladi ljudi, naročito kosovski studenti i profesori, uzeli su na sebe da ujedine postojeću političku svest koja se rasipala među klasama i društvenim kategorijama i da uspostavi komunikaciju među njima. To se desilo na različite načine. Znao, kroz distribuciju materijala kao što su pamfleti, saopštenja, onda različiti magazini kao što su Zeri i Kosoves, Rezi i Lirise, i drugi magazini koji... Lajmetari i Lirise i drugi, koji su se objavljivali van Kosova, u Švajcarskoj i u drugim zemljama, pa su onda donošeni na Kosovo i šireni među javnosti, kako bi se počela priprema za moguću reakciju, kako bi pokušala da se promeni situacija na Kosovu, kako na političkom nivou, tako i na društvenom i ekonomskom nivou.

Pored kršenja političkih prava, znate, mi, kao mladi, bili smo takođe zainteresovani da naučimo više i da dođemo do informacija o kosovskim resursima. I mi smo prirodno razumeli da u slučaju da je Kosovo republika, sa svim svojim dostupnim prirodnim izvorima, moglo bi da se samoizdržava i bilo bi jednako sa drugim republikama, štaviše moglo bi da prodaje svoje proizvode van Kosova, misleći na region i Evropu. I onda je ovo saznanje počelo da se pretvara u brigu, i iz brige u potrebu za reakcijom. I na ovaj način, šireći ovu informaciju, počeli smo postepeno da stvaramo krug, da širimo naše redove, kako smo ih zvali, kako bi što više mladih devojaka i muškaraca putem grupa se pridružilo nacionalnom pokretu, Pokretu osnivanja Republike Kosovo u okviru jugoslovenske federacije. Svakako, ovo je bilo praćeno uz velike posledice. Počelo je sa usavršavanjem uslova u studentkim domovima i pretvorilo se u jednu šansu da se proširi reakcija kroz velike demonstracije.

Kaltrina Krasnići: Htela bih da postavim pitanje ovde, pošto ste spomenuli.

Šukrije Gaši: Da.

Kaltrina Krasnići: Koju, koju... Na koju ideološku liniju se nastavljao?

Šukrije Gaši: Da.

Kaltrina Krasnići: I drugo pitanje je, kako se pokret finansirao... Jer, to je bio jedan ilegalan pokret i kako se finansirao? Ako se proizvodio propagandni materijal na primer u Švajcarskoj, onda je morala postojati neka vrsta fonda, i kako se to desilo? Jer ja imam utisak da mladi ljudi nemaju predstavu o tome kako...

Šukrije Gaši: U pravu ste.

Kaltrina Krasnići: Kako se taj pokret desio, kako je bio motivisan?

Šukrije Gaši: Ali kao što sam rekla, znate... Albanci, Albanci sa Kosova, iz Makedonije, i albanska populacija širom Jugoslavije... Imajući u vidu veliku ekonomsku nejednakost između Kosova i ostatka Jugoslavije, veliki deo zdravih aktivnih muškaraca bilo je primorano da napuste Kosovo, i Makedoniju, Crnu Goru i da odu u različite Zapadne zemlje u Evropi i dalje, kako bi podržali svoje porodice finansijski.

U isto vreme, ovi Albanci, uvidevši da je život u inostranstvu drugačiji i sklapajući kontakte sa civilizovanim stvarnostima u zemljama gde su živeli, počeli su postepeno da se obrazuju i njihova strepnja je rasla zbog toga što je Kosovo bilo enklava, i razmišljali su šta bi moglo da se uradi da Kosovo postane jednako sa drugim republikama u bivšoj Jugoslaviji. Onda su počeli da se zanimaju za organizovanje u političke grupe, drugim rečima, da se konsoliduju, da usmeravaju svoje brige, da se bave njima u jednoj organizaciji, i na ovaj način su prve ćelije jedne organizacije počele da stvaraju, u to vreme su se zvale trio.

Dozvolite mi da objasnim ovde nešto, jer jedan utisak se često stvara među ljudima da su trio i politički pokreti tada, ideološki imali komunistički karakter. Ustvari, ovi trio i sve druge akcije nisu imale nameru da šire Marksističko-Lenjinističku ideologiju, nego je njihov cilj bio da pomognu organizovanje jednog opšteg pokreta, koji bi pomogao, znate, oslobođenje Kosova i drugih zemalja, koje su bile deo Albanije.

Zašto je ovo izabrano, zašto je izabrana ova vrsta akcije? Ovo, za deo koji razmišlja zdravo, se desilo jer je Jugoslavija bila socijalističko komunistička zemlja. Albanija je bila socijalističko komunistička zemlja. Njihove susedne zemlje su bile socijalističke, tako da su aktivnosti ranih pokreta, i grupa, ove Marksističko-Lenjinističke, znale su da ukoliko bi se označile kao demokratski pokret to bi bilo osuđeno na propast od samog početka, jer ne bi pronašli podršku ni u Jugoslaviji, ni u domovini.

Uvek, kada smo mi, uključujući i mene ovde, kada smo razgovarali sa prijateljima iz grupe i iz Pokreta, nikada se nismo fokusirali na ideološke aspekte. Za nas, osnivanje ovih grupa bio je samo izgovor da okupimo ljude, štaviše, nazivajući ih Marksisto-Lenjinistima bila je odbrana, bio je izgovor za našu zaštitu, jer je zemlja bila socijalistička, komunistička, domovina je takođe bila socijalistička i komunistička. Mislili smo da bar na ovaj način ne bi mogli da pronađu način da nas optuže da osnivamo grupe koje su bile protiv postojećeg režima u zemlji gde smo živeli i delovali.

Zapravo, razlog je bio taj da smo se okupili i ujedinili oko nacionalnog slučaja. Ovo nije imalo ništa sa Lenjinom, ili Marksom, ili drugima. Poenta i cilj je bio u potpunosti za to da se Albanci konsoliduju, i politički organizuju. Štaviše, mogu slobodno da kažem, da čak i tada u tim vremenima postojalo je kritičko mišljenje među devojkama, momcima, ženama i muškarcima koji su bili deo Pokreta. I to je pomoglo mnogo. I ono što sam rekla, osnivanje nacionalne platforme gde su devojke i žene, pored mogućnosti da doprinesu na nekom nivou nacionalnom oslobođenju, to je stvorilo i prostor za njihovu akciju po pitanju rodne ravnopravnosti. I verovali ili ne, ovi muškarci i žene u to vreme imali su veoma ljubazan i korektan odnos, štaviše čak su i podržavali žene i devojke i same muškarce, po pitanju stvaranja mogućnosti za postizanje rodne ravnopravnosti. Nešto što se kasnije degradiralo, nažalost.

Druga činjenica koja je pomogla ujedinjenju, ovo ujedinjenje između dva pola bio je religijski aspekt, koji je bio veoma mali tada. Niko nije bio zainteresovan za religijska pitanja i nikada nismo imali tu brigu. Među ovim momcima i devojkama koji su bili posvećeni doprinošenju unapređenju političkih, ekonomskih i društvenih uslova na Kosovu, imali ste članove različitih vera. Tako su Albanci po pripadnosti, bili i muslimanske i pravoslavne i katoličke vere. I mi nikada nismo, nikada nismo videli jedni druge kao pravoslavce, katolike ili muslimane, nego samo kao Albance. Jer je naša svrha što smo bili tamo bio nacionalni slučaj.

I uvek kada je u pitanju ovaj slučaj, srpski režim je pokušavao sve kako bi stvorio podele. Oni su ostvarili ovaj cilj u potpunosti u Makedoniji, gde je uticaj religije još veći, jer je to bilo društvo koje je još više tradicionalno i sa siromašnijim mogućnostima za obrazovanje. Bilo je više džamija nego škola. Dok je, kao što sam rekla ranije, srećom, uprkos tome što je Albanija bila socijalistička zemlja, otvaranje granice omogućilo je da Kosovo unapredi ovo polje, naročito na polju obrazovanja. Dok su naponi iz Albanije, kao što su razmene između Albanije i Kosova, imali poprilično pozitivan uticaj, naročito u unapređenju kvaliteta obrazovanja, kulture i nauke.

U isto vreme, ovo je značilo kao inspiracija i takođe pomoglo je masama da se mobilizuju protiv eksplicitnih namera srpskog režima, dok je baš tokom '80ih došlo do velikih promena, posebno pod vođstvom jugoslovenske vojske u to vreme. Od onemogućavanja učešća u procesu donošenja odluka svih, osim znate... Srba. Tako da političko vođstvo u tom vremenu, unutrašnje vojno vođstvo, koje se sastojalo od sedamdeset odsto srpskih članova. Ovo se onda osećalo u velikim razmerama na Kosovu, posebno je 1979. godine bila odlučujuća, kada je po poslednji put *štafeta*,¹² simbolička palica koja se nosila širom Jugoslavije, bila je predavana na kraju vođi, predsedniku jugoslovenske federacije u to vreme, Jugoslavija, predsednik Tito. Kada je ova organizacija trebalo da prođe kroz Kosovo postojale su velike dileme, jer Albanci nisu bili oni isti kao ranijih godina, kada je sve moglo da im se proda, u ime jednakosti, bratstva, i jedinstva i drugih slogan koji su se koristili kako bi se održala srpska dominacija na Kosovu.

Prvi sukobi između vlade i albanskih građana, kao što sam rekla ranije, 1981. godina je bila odlučujuća, počelo je sa... Znači, sa pritiskom zbog mnogih hapšenja među studentima. Oni su bili veoma nezadovoljni sa uslovima u domovima, sa nemogućnošću da Albanci studiraju u inostranstvu, sa nejednakošću među Univerzitetima, sa nedostatkom kvalitetnog obrazovanja, nedostatkom neophodnih knjiga, nedostatkom stipendija koje su se delile, dodeljivane su drugim građanima u bivšoj Jugoslaviji, ali ne i Albancima. Iako je Kosovo imalo velike resurse, imali smo Trepču, Rudarsko energetske kombinat, i mnoge druge izvore, i uprkos tome što smo imali ove izvore, Kosovo je

¹² Stafeta e Rinise, ili Štafeta mladosti, je bila simbolička štafeta koja se održavala u Jugoslaviji svake godine. Štafetom se nosila palica sa rođendanskim željama Josipu Brozu Titu.

uvek ostajalo siromašno, i Albanci su patili mnogo zbog manjka poslova, i loših društvenih i ekonomskih uslova. Sve je ovo učinilo građane frustriranim, i da se mobilišu i da... Jednog dana čak i ustanu protiv postojećeg režima.

U ovakvim okolnostima, demonstracije od 11. marta 1981. godine... Neki moji prijatelji i ja, kao i članovi porodice, prateći šta se desilo u domovima, počeli su da će organizuju, da se mobilišu, jer je jedna organizacija već postojala. Ja sam bila povezana sa Ahmet Isufi, Saime Isufi, Nuhi Beriša, koji je kasnije bio ubijen zajedno sa Redžep Mala. Počeli smo ozbiljno da razmišljamo o organizovanju nacionalnog pokreta. I mi smo počeli da sastavljamo i pišemo obaveštenja, pamflete, i preko noći uspeći smo da napišemo 2000 primeraka ručno, preko 2000 primeraka, sa olovkom, ručno pisano, kako bismo mogli da ih podelimo 26. aprila, ako se tačno sećam. I tako smo uspeći da ih podelimo.

Pored deljenja ovih pamfleta, učešća na demonstracijama, imali smo i sastanke sa građanima kako bi se ujedinili, kako bi smo stvorili, udvostručili one koji nas podržavaju, i kako bismo osvestili ljude, da premostimo razliku koja je postojala među društvenim slojevima. Jer, kao što sam rekla, klasa, politička elita je bila daleko od potreba građana i gledala je na njih drugačijim očima. Oni i mi, mi i oni. Tako se pričalo tada. Tako da, mi koji smo sprovodili aktivnosti kako bismo mobilizovali one koji nas podržavaju kako bismo se organizovali protiv režima u to vreme, Albanci koji su bili na vlasti, na vlasti u to vreme, su smatrani neprijateljima države i vlade.

I prirodno, je i neki članovi moje porodice i prijatelja, koji smo rođeni i odrasli u Prištini, i koji smo se dobro poznavali, poznavali smo dobro sve društvene slojeve, pokušali smo postepeno, taktički da se infiltriramo u ove porodice, da širimo nacionalnu svest. I mogu da kažem da smo uspeći u tome. Zavisno od porodice, tako smo birali taktiku. Tako da, trebalo nam je da se aktiviramo. I verovatno je iznenađujuće kako je broj građana koji su tradicionalni, sa gradom sa tradicijom ja bih rekla, sa generacijom za generacijom, koje su živele u gradu Priština. Nisu pokazale, ili su se veoma dvoumili da pokažu želju da se uključe u ovakav pokret. Često mislim zašto je to bilo tako. Znači, režim je bio taj koji je omogućio da se ova klasa obogati, i držao ju je blizu i u pripravnosti, kroz denacionalizaciju, kako bi uspeo u instrumentalizaciji i proizvodeći razliku između različitih slojeva građana. I uspevali su u tome.

Kako god, uprkos posledicama i opasnostima, mi smo znali koji je naš cilj, i na svakom sastanku smo stalno to ponavljali, "Naš cilj nije nastavak klasnih razlika, nego da udvostručimo članstvo, nikada ne razmatrajući ideološki aspekt pokreta kao najvažniji, nego uvek se odnosimo isključivo na nacionalni slučaj." I stalno smo davali objašnjenja da, "Koristimo ovo, kako da nazovemo, kao uvod, ovu vrstu označavanja, jer drugačije ne bismo bili prihvatljivi sa drugim oznakama – kao što sam rekla, demokratskim grupama – ni jugoslovenskoj državi, ni albanskoj državi." Ono o čemu se pričalo kasnije, to je pitanje stava onih koji su bili blizu jugoslovenskom režimu, kako bi proizveli podvajanja među ljudima, i u isto vreme odbranili sebe od aktivnosti koje su sprovodili protiv građana dok su oni imali moć.

Kaltrina Krasnići: Imam jedno pitanje. Na koji način ste se organizovali? Možemo to da pojasnimo i onda možemo da napravimo pauzu. Pričali ste jedan sat, ili i više. Hajde da napravimo pauzu, onda možemo da predemo na demonstracije iz '81. i vaše hapšenje tokom '80ih.

Šukrije Gaši: Ali već sam rekla...

Kaltrina Krasnići: Kako ste znali kome da se obratite? To je bilo veoma opasno raditi tada...

Šukrije Gaši: Jeste, bilo je.

Kaltrina Krasnići: Ljudi su odlazili u zatvor zbog... Jer su imali knjigu u svojoj torbi koja verovatno nije... Nije se slagala ideološki sa jugoslovenskim mentalitetom.

Šukrije Gaši: Da, broj članova porodica... Porodica koje su bile proganjane zbog svojih aktivnosti, zbog njihovih nacionalističkih akcija koje su bile usmerene protiv srpskog režima, nije bio mali. Ove porodice su nastavile svoje aktivnosti, jer su se zaklele da će biti angažovane tokom celog svog života, sve dok ne ostvare ciljeve albanskih patriota i boraca koji su padali tokom različitih perioda u istoriji.

Na primer, u slučaju moje porodice, ja, moje sesre, braća, svi smo mi imali prijatelje sa kojima smo bili slobodniji da podelimo, da razmenimo naša gledanja po pitanju političkih i nacionalnih kretanja na Kosovu u to vreme, i o zlonamernim akcijama srpskog režima. Ko su bili ti koji su sarađivali sa režimom na primer? Mi smo znali, imali smo informacije i onda smo pokušali da dođemo do ovih porodica, jedne po jedne, da dođemo do članova porodica, da se sprijateljimo sa njima, i da ih dovedemo u naše porodice, onda da ih angažujemo u radne grupe, i da postepeno ostvarujemo svoje ciljeve, naše ideje, i da na ovaj način širimo svest među masama, čak i na individualnom nivou. Jer nije bilo drugog načina. I onda bi članovi ovih porodica mogli da se vrate u svoje porodice, i da utiču na isti način, znate, da šire informacije, ideje, i svrhu postojanja organizacije. Na ovaj način je organizovana '81, demonstracije '81. godine. I tako se jedna organizacija studenata, devojaka i muškaraca i profesora, mladih ljudi, pretvorila u poznat pokret, u velike građanske demonstracije, velikih razmera, što se završilo sa masovnim kažnjavanjem Albanaca.

Organizacija ovih demonstracija je došla, ili proizašla kao posledica buđenja nacionalne svesti, posebno zbog mogućnosti koje su kreirane putem saradnje Kosova i Albanije na različitim nivoima, na nivou obrazovanja, znate, onda na nivou oblasti kulture, onda muzičkih festivala koji su bili organizovani na Kosovu, različite grupe koje su dolazile iz Albanije i organizovale koncerte na Kosovu. Stvaranje svesti počelo je još više da se dešava takođe među ovim društvenim kategorijama na Kosovu koje su bile blizu ili su radile direktno za režimom u to vreme na Kosovu, što je nadgledano najviše od strane Srbije. I onda su oni videli kako izgleda saradnja i podela sa drugim delom nacije koja je bila odvojena od Kosova samo granicom.

Ovaj uticaj je inspirisao velike mase među studentima, posebno po pitanju sadržaja pesama koje su pevali albanski ansambli koji su organizovali koncerte na Kosovu s vremena na vreme. Tako što su bili pod uticajem pevača iz Albanije, pevači sa Kosova su počeli takođe da prave pesme sa sličnim sadržajem, koje su posvećivali, znate, pesme za heroje, i ranim aktivistima iz ranijih godina, iz godine '68. i koji su se kasnije žrtvovali za slučaj Kosova, i za promenu položaja Albanaca u bivšoj Jugoslaviji. Sve je ovo postepeno uticalo na širenje interesovanja, na porast interesovanja kod Albanaca da naprave neke promene u društvu.

Sa druge strane, dok je postojalo cvetanje albanske kulture, albanskog obrazovanja, unapređenje kvaliteta obrazovanja, u međuvremenu, na drugoj strani Srbi su ovo uvideli kao uništavanje ili eskalaciju jedne situacije na Kosovu, i kao kršenje prava Srba na Kosovu, iako i tada u velikim razmerama predstavnici u glavnim administracijama... Od političkih organizacija, bili su iz srpske zajednice. Neki od njih, zbog nestrpljenja po pitanju razvoja na Kosovu, ne zato što su bili pod pritiskom Albanaca, nego samo zbog činjenice da su Albanci počeli više da

se ujedinjuju, kroz razmene iskustava sa Albanijom u oblastima obrazovanja i kulture, oni [Srbi] su osetili ovo kao priliku da Kosovo ispadne iz njihovih ruku. I iako nije bilo ikakvog direktnog pritiska, oni su počeli da napuštaju, neki od njih, da napuštaju Kosovo.

U međuvremenu, srpski režim, posebno elita koja je vodila jugoslovensku vojsku, počela je da teško povećava represiju i pritisak na pripadnike albanske zajednice koja je služila u jugoslovenskoj vojsci. Štaviše, počela su da se dešavaju isplanirana ubistva, i isplanirani politički scenariji, unutrašnja hapšenja, znate, sve u okviru jugoslovenske vojske. Hapšenja Albanaca u jugoslovenskoj vojsci, ubistva zasnovana na političkim odlukama su veoma uticale na Albance, [dovoljno] da ih iziritiraju akcije Vlade i da se još više mobilizuju, kako bi se zaštitili od većeg zla koje se pripremalo za Kosovo i Albance.

Ovaj agresivni pristup prema albanskim vojnicima je počeo još više da se širi i na fabrike, velike kompanije, preko političkog establišmenta u to vreme, koji je bio, kao što sam rekla ranije, veoma blizak režimu, kako su Albanci bili premešteni, tako da su upravljajuće strukture u velikim kompanijama bile menjane ili Srbima ili Albancima koji su bili lojalni takvim akcijama režima.

Iako su neki od lojalnih Albanaca prihvatili ove pozicije, sa vremenom oni si počeli da uviđaju da srpski režim neće stati tamo sa takvim akcijama, nego da će se nasilje nastaviti i postepeno su i oni počeli da napuštaju te poslove, ali u isto vreme da šire svoj glas, jer je nacionalno buđenje počelo tad na Kosovu. I ovo nacionalno buđenje je počelo naveliko da obuhvata sve društvene klase. Pogotovu hapšenja onih ljudi ili kadrova koji su ranije služili u srpskom režimu, jednom i za svagda je to omogućilo buđenje svesti među Albancima, jer nije postojao dobar Albanac za srpski režim. I ovo je učinilo da se Albanci ujedine i ostvare nacionalno ujedinjenje.

U ovim godinama još jedna aktivnost je počela, iako ne velikih razmera. Buđenje nacionalne svesti desilo se i zbog velikog broja ljudi koji su bili uhapšeni. Skoro pola albanske populacije je bilo u zatvoru. I ovo je proizvelo revolt, i u isto vreme uticalo na ujedinjenje ljudi. Sada su Albanci bili svesni da ne postoji drugi put, za njih, pored toga da se organizuju, da uzmu sudbinu u svoje ruke, i da misle o nacionalnom oslobođenju. U početku Pokret za albansku Republiku u Jugoslaviji je bio osnovan, tako da su se grupe umrežavale, trio. Sećam se razgovora koje sam vodila tada sa Nuhi Beriša, sa Ahmet Isufi, sa Saime i drugim prijateljima... Gafur Alshani i mnogi drugi kojih ne mogu da se setim u ovom trenutku. Sa mojim prijateljima, Suzane Zakuti, sa mojom rođakom sa očeve strane Emine Gaši, Šemsije, sa drugom rođakom sa očeve strane Hedije, sa mojom sestrom Hilmije, sa mojim sestrama Nafije, Bahrije i svim ostalim, sa ćerkama moje sestre, Tima, i tako dalje, iako su one bile veoma mlade, sa mojom braćom, sinovima moga strica po ocu, i svim devojkama i momcima, mojim vršnjacima u porodici, pričali smo o tome kako mi moramo da uradimo nešto kako bismo raširili naše planove i da zahtevamo promenu statusa Kosova, od provincije do republike.

Uvek smo održavali veze sa... Danas, znate, nacionalnim borcima, Jusuf Gervala,¹³ Bardoš Gervala, Kadri Zeka, i drugi, koji su u to vreme živeli u Švajcarskoj. Moja prijateljica i moje sestre, Nafija, Saime Isufi, posvećena aktivistkinja, posvećena nacionalnom slučaju, bila je primorana da napusti Kosovo, zbog njenog angažmana u određenim aktivnostima. I tokom vremena dok je bila u Švajcarskoj, znate, to je bila 1982. godina, Jusuf, Kadri i

¹³ Jusuf Gervala (1945-1992) bio je pesnik i nacionalni aktivista koji je ubijen u Nemačkoj zajedno sa njegovim bratom i još jednom trećom osobom. Sva ova ubijanja su bila naširoko pripisivana jugoslovenskim agentima, iako nijedna istraga nije dovedena do zaključnog identifikovanja ubica.

Bardoš su bili ubijeni. I u to vreme bilo je govora kako bi grupe trebalo da se ujedine, ujedinjenje grupa u nacionalni pokret, kao što sam rekla, u cilju osnivanja Republike Kosovo.

I dok se ovo dešavalo tamo, mi smo nastavili sa našim aktivnostima, širili smo ideju koja je smatrana kao neophodnost, i zbog drugih razloga takođe, tako da jednom i zauvek uklonimo ubeđenje koje je onemogućavalo, u nekim razmerama, ubeđenje da su ove grupe bile organizovane na ideološkim osnovama, kako bi, nakon uklanjanja toga, građani, bez premišljanja i ustručavanja, se priključili nacionalno oslobodilačkom pokretu. Tako da, putem osnivanja Republike Kosovo, prirodno je da smo uvek težili ka ujedinjenju sa Albanijom, ali inicijalno, u prvoj fazi, prvi korak bila je osnivanje Republike Kosovo, u okviru jugoslovenske federacije.

Uspevali smo da uradimo naš posao, znate, ponovo kroz čitanje materijala koji... Lifleta, različitih žurnala, knjiga. U isto vreme, radili smo ka tome da širimo nacionalnu svest sa potrebom da se stvori prostor za rodnu ravnopravnost, kroz stalno naglašavanje da žena koja nije ravnopravna sa muškarcem u obrazovanju, neće biti korisna da pruži kvalitetan doprinos razvoju društva. I veoma je zanimljivo da je ovo bilo prihvaćeno sa velikom pažnjom od strane druge polovine, od strane muškog roda, od strane muškaraca, i bilo je mnogo uvažavano i poštovano. I bilo je takođe veoma podržano, i bilo je propagirano u velikim razmerama sa njihove strane. I to je olakšalo nama da raširimo naše redove.

Takođe, učešće žena u pokretu je pomoglo, da se mnogo akcija sprovede mnogo lakše, jer nije padalo na pamet režimu da će žene da se bave ovakvim temama. Jer, kako mi svi znamo, u to vreme ove akcije su bile rezervisane samo za muškarce. I raspodela lifleta, i drugog materijala, jer lakše obavljano preko žena, jer one nisu bile toliko nadgledane, u poređenju sa muškarcima koji su bili nadgledani mnogo više, ili od strane prikrivenih špijuna, ili jugoslovenskih UDB¹⁴ agenata. I tako, uspele smo da sprovedemo naše aktivnosti i da nastavimo sa demonstracijama tokom 1982. godine, kao i da stvorimo mrežu ljudi, članova pokreta, da se raširimo na celom Kosovu i napolju.

Sećam se godišnjice demonstracija iz 1982, godišnjicu 11. marta. Moja pokojna baba, Zahide, prilikom proslave Dana majki, 8. marta, noć pre toga, okupila je sve iz porodice, sve devojke i žene, i rekla je, "Imam ideju, umesto da slavimo 8. mart sa nekim ćurkama ovde, i da se posećujemo međusobno, i da kupujemo nakit i poklone, bolje da se okupimo i da odemo ispred zatvora i da pitamo za naše momke i devojke koji su sada zatvoreni u zatvoru." I tako se to desilo. Dakle, 8. marta, 11. marta, na godišnjicu '81, demonstracije su se ponovile, sa zahtevima da se oslobode svesni zatvorenici, tako su ih tada zvali, i drugi zahtevi u vezi sa Republikom Kosovo.

Kaltrina Krasnići: Šta, šta to znači svesni?

Šukrije Gaši: Hm, svesni...

Kaltrina Krasnići: Svesni zatvorenici...

Šukrije Gaši: Politički svesni (osmeh), znate...

Kaltrina Krasnići: Da li vi možete da objasnite taj koncept?

¹⁴ UDBA – Uprava državne bezbednosti, sa dodatnim "a" za armije, jugoslovenske vojske.

Šukrije Gaši: Da, mogu da ga razložim... Po našem razumevanju, politička svest značila je političku osvešćenost. Dok su ljudi politički svesni, svesni situacije kroz koju je Kosovo prolazilo, i šta je trebalo da se preduzme kako bi se Kosovo oslobodilo od ropstva i kako bi se društveno-ekonomski uslovi poboljšali, da Kosovo postane republika umesto pokrajine. To su bili aktivisti sa političkom svešću.

Kaltrina Krasnići: Da li je to bio naziv koji se koristio među vama?

Šukrije Gaši: Hm...

Kaltrina Krasnići: Ili je to bio termin koji je kasnije nastao?

Šukrije Gaši: Ne, ovo je bio termin koji je koristio iz razloga koje sam navela ranije. Jer, da je bio neki drugi rečnik korišćen, to mi nije bilo poznato, ili ne poznato građanima, članovima koji su pokazali interesovanje da se priključe... Bilo je teško da se novi rečnik stvori odmah. Postepeno smo počeli da napuštamo ovakve forme govora i da stvaramo nove izraze koji su bili jednostavniji i lakši za korišćenje, kako bismo stvorili ili probudili nacionalnu svest među Albancima.

Učešće u ovim aktivnostima je bio koristan metod za žene da steknu poverenje i da si priključe i da se otmu, da zauzmu prostor za akciju i da se osećaju jednako u političkim aktivnostima. Štaviše, mogu da kažem sa punom sigurnošću da su sve ove devojke i žene koje su bile uhapšene se veoma stoički borile protiv režima, i da su veoma retki bili slučajevi kada su one otkrивale ko su njihovi prijatelji. Postojala je jedna veza među ženama, da mi treba da ostanemo jače od muškaraca, kako bi smo ubedile drugu polovinu da smo mi sposobne da uspemo i da mi zaslužujemo prava za koja smo se borile.

Ovo je bilo prihvaćemo od strane samih muškaraca, i ukoliko se desilo da govorite sa muškarcem, morate da razumete da se retko dešavalo da su mlade devojke ili žene bili oslabljene zbog nasilja koje je sprovedeno nad njima u zatvoru. Skoro nikada. Bile su spremne da umru pre nego da puste reč iz svojih usta o svojim ženskim ili muškim prijateljima. To je bila politička volja da se stvori solidna i održiva osnova za naredni korak, tako da smo kasnije, kroz požrtvovanost ili osnove, mogle smo da se borimo za rodnu ravnopravnost. Ovo je bilo, znate, ženska strategija da se zauzme prostor... I žene iz ovog vremena su bile, i danas nastavljaju da budu takve. Veoma mi je žao zbog svih promena, i zapuštanje njihovog položaja od strane društva. Neke od njih su bile primorane i da napuste zemlju, a neke su ostale... I u marginalizovanom su položaju.

Zatvor

Šukrije Gaši: Ja sam uhapšena 1983... u međuvremenu su se sprovodila hapšenja u Gnjilanu, u gradu Gnjilane. U to vreme Nuhi Beriša, koji, osim što je bio član Pokreta i moj saborac, bio je i moja ljubav, informisao me je da su u Gnjilanu počela hapšenja, te postoji opasnost...postoji mogućnost da i mi budemo uhapšeni. Ja sam ga puno molila ...jer je Nuhija bio jedna od osnivača Oslobodilačke vojske Kosova i on, znači, glavni cilj je bio da formiramo vojsku, molila sam ga, pričali smo o tome da on treba da napusti Kosovo jer je u ovom smislu on bio pripremljeniji od drugih. Onda je on pristao da ode.

Jednog ranog jutra, aprilsko jutro, ja sam išla kući gde je on stanovao da bih pričala sa njime o tome šta ja trebam da radim kao član Pokreta. Pre nego sam ja krenula od kuće, pozvao me je otac Ahmet Jusufija koji mi je reako da je

Ahmet uhapšen. Naravno, mi smo tada koristili pseudonime, jer su nam telefoni masovno prisluškivani. Rano sam dobila ovu informaciju, pa sam htela da o tome popričam sa Nuhijom, jer sam zala već da je i on u opasnosti. Pričali smo o tome koje materijale treba potpuno uništiti, koje bi trebalo da sakrijemo i kome da ih damo? Ja sam imala širok krug drugarica...sa njima sam studirala. Neke od materijala sam odlučila da dam mojoj drugarici, kako bi ona mogla da ga sakrije negde, jer je vlast više sumnjala u moju nego u njenu porodicu. Tako je odlučeno da se uradi.

Nakon što smo razgovarali o zadacima, znala sam da odlazak Nuhije može biti zadnji put da se vidimo. Jer se nije znala sudbina, ni njegova, ni moja. Bila sam veoma sigurna da nas policija i UDB-a prate u stopu. I ovo će se desiti! Nakon što sam uzela materijale koje je trebalo podeliti...koje je trebalo sakriti, izađoh na ulicu. Pozdravili smo se sa Nuhijom, i dok sam nastavljala da hodam, okrenula sam glavu iza, još jedan put. To je bio zadnji put da sam ga videla, znači u aprilu 1983. Na početku, u stvari, na kraju naselja, primetila sam dvojicu agenata koji čekaju nekoga. Onda sam morala da se sklonim, tako da sam sporednim ulicama stigla kod kuće da bih izbegla opasnost.

Bila sam u velikim brigama, jer nisam bila sigurna da li su isti agenti ušli u trag Nuhiji, koji je bio još tu. Kada sam stigla kod mosta reke Prištevke, koje sada nema jer je pokrivena, takođe sam videla jednog agenta koji je čekao nekoga. Verovatno mene, nije imao koga drugoga! I, umesto da idem ulicom prema kući ja sam ušla u tržnicu. Bez neke potrebe, osim da budem u mogućnosti da pobeđem ili da izbegnem praćenje. Iz daleka sam ga pratila. Ostala sam tu do sumraka, zatim sam otišla kući. Kad sam stigla, razgovarala sam sa sestrom od strica, koja je takođe bila aktivna, Emine Gaši, sada Redža, koja je udata u Debru. Bili smo ista generacija. Rekoh joj: "Moram...,moram nešto da učinim, obavezno, jer UDB-a nam je na tragu. Danas sam videla agente. Ahmet je uhapšen, znači svi su znaci tu, da opasnost vreba sve nas tako da moramo nešto uraditi...ili da se udaljim na neko vreme ili da idem skroz iz zemlje, da ne padnem u ruke policiji."

Sledećeg dana, rano ujutro, izašle smo da kupimo cipele. Gledala sam neke komotne cipele kako bih lakše bežala (smeje se), izbegla opasnost. Dok..., onda se zvao Boro i Ramiz, danas Sportski centar, dok sam tako ulazila u prodavnice kako bi našla neke podesne cipele, moja sestra je primetila agenta koji nas je pratio. I to, ne samo moja sestra, već i prodavac u prodavnici je primetio ovo kretanje te nam je rekao da uđemo u kabinu gde se proba roba...tu unutra...i, tu sam sedela dok se agent nije udaljio. Ovaj potez prodavca ostavio je na mene pozitivan uticaj, ali sam, istovremeno, bila i iznenađena jer, otkud je znao koga prati taj agent?! Ali, prodavac je prepoznao jednog od napoznatijih agenta, čak je izašao ispred radnje da bi se uverio da je on otišao. U momentu kada je video da je agent otišao, pozvao nas je i rekao da idemo prema gornjem izlazu na plato. Tako smo i uradile. Potrčale smo, ali smo primetile da su i ostali agenti u pokretu. Išli smo kući kroz sporedne ulice. Kada smo stigli, shvatili smo jasno opasnost u kojoj se nalazimo i da se nešto mora uraditi da bih izbegla hapšenje. (Uzdah!).

Dok smo mi uznemireno pričale, moja majka je primetila da nešto nije u redu: "Šta vam je? Zašto ste uznemirene?" Obratila mi se: „Ko te je rano jutros zvao telefonom? Gde si bila?“ Rekoh: "Ništa! Ovo je normalno, loša su vremena, hapšenja se svugde dešavaju..." Rekla sam joj da je Ahmet uhapšen, a ona reče: "Ovo nije uopšte dobro! Znači, ti si, ubrzo, na redu!" "Da", rekoh, "ništa neočekivano. Može se desiti da..., nemoj da vas iznenadi ova stvar, bolje je da znate".

Naravno, u kući je bilo dosta materijala koje smo napisali da bi bio podeljen, ali, istovremeno je materijal motivisao i nadahnjivao, čak su i braća, koji su bili mnogo mlađi od mene, u svojim sveskama pisali, znači, mogao si naći parole "Kosovo Republika", "Kosovo..." "Ujedinjenje Kosova i Albanije", "Kosovo je naše", "Trepča je naša" i slično - parole koje su se mogle naći i čuti tokom demonstracija '81-ve. Zatim crteži sa nacionalnim sadržajem. Crteži i karikature ondanašnjih vlastodržaca i Albanaca, skicirani su njihovi karakteri, upoređivali su ih sa životinjama i slično. O ovoj vrsti materijala..., kojim se ismevala vlast, nisam imala sanzanja, jer nisam verovala da se i oni bave tim stvarima (smeje se).

I pored toga, ipak sam odlučila da sretnem strica, oca od Emine i brata od strica. Namerno ističem, Njazi Gaši, jer je i on '81. osuđen na devet godina zatvora. Odoh u njihovu porodicu, što znači da sam pobegla od kuće. Te noći, ne znamo ko, ali neko se verio. Kod tog strica sam otišla, dok u susednoj kući, koja je bila tik uz kuću Eminog oca, ne znam tačno šta se odvijao neki događaj. Dok se tamo pevalo, bila je neka, policija je već opkolila moju kuću i ušla unutra. I moju kuću i kuću gde je živala baba. Onda, ne znam šta, možda intuicija šta li, ali mi se učinilo kao da sam čula sirene policijskih auta i odmah sam sva uznemirena skočila na noge, ovako {skočila je na noge}. Rekoh: "Uh, Bože! Sigurno policija!" Sestri od strica sam rekla: "Ja moram da odem odavde".

I, tako je bilo. Onda su usledili udarci na ulazna vrata, udarci od strane policije i UDB-inih agenata. I, ja sam potrčala na tavan, pa na krov, odatle sam izašla, preskočila sam zid i stigla kod komšije od mog strica. Policija je stigla. Uhapsili su sestru od strica koja je bila moja vršnjakinja, Eminu. Istovremeno, uhapsili su moju mlađu sestru, Hiljmiju [Higi]. Moj otac je takođe bio uhapšen, sin od najstarijeg strica...Svi su oni zadržani u policiji. Kćerka...moja strina, koja je istovremeno bila i moja tetka, bila je veoma uznemirena i ujutro, znači..., kada sam se ja vratila, izašla sam iz komšijske kuće i vratila se kod strica. I, odlučili smo da odemo iz Prištine.

I odosmo u selo moje tetke, znači, otišli smo kod mojih ujaka. Hodali smo osam časova. Moja me je strina posavetovala da navučem mantil, mantil koji su nosile žene i jedan par..., onda smo ih zvali dimije kulje, kulje su bile nešto manje od dimija. Reče: "Možda ovako maskirana nećeš upasti u oči". Iako se nisam osećala komotno u prvom redu jer je to bilo u suprotnosti sa mojom prirodom i nisam htela da se indentifikujem sa takvom vrstom robe. Ipak sam prihvatila. Da bi smo stigli u selo morali smo da idemo preko brda, što je bilo veoma naporno; morala sam svući kulje, jer više nisam mogla izdržati (smeje se). Dok sam gledala u nebo, primetila sam policijski helikopter. {Klima glavom} Onda smo zajedno sa stricem Fehmijom, pošli u šumu, ne više preko brda, već kroz šumu, kako bi izbegli poteru. Zašli smo duboko u gustu šumu. Tu smo ostali sve dok se nije smračilo i ništa nismo videli.

Kada se mračilo, stigli smo kod ujaka i, zbog..., znači, zbog velikog pritiska i zbog činjenice da su i oni bili..., jednostavno su bili obeleženi kod vlasti, razgovarali smo o mogućnosti da li da ostanemo ili ne. Ja sam uvek..., i stric i ja, smo insistirali da ukoliko osećaju nelagodu što smo mi tu da ne ostanemo, jer sam bila svesna toga da gde god budem otišla, da će svaka porodica biti u opasnosti zbog mene. Neki od njih su bili mišljenja da treba da ostanem; naravno, nisu svi bili istog mišljenja i za ovo- ja sam imala razumevanja. Zajedno sa dvojicom mojih ujaka, ujakom Fazlijom i ujakom Dalipom - koji su bili članovi Oslobođilačke vojske Kosova; ujak Dalip je ubijen tokom poslednjeg rata, bio je i učesnik na svim demonstracijama koje su održane na Kosovu - odlučili smo da idemo u planinu. Znači, da budem...da ostanem tamo, ali je trebalo da ostanemo u šumi, blizu mesta gde je bilo staro groblje, jer smo mislili da kod groblja neće doći policija.

Sećam se jednog...znači, u svim okolnostima postoje momenti koji su praćeni humorom. Nisam znala, pošto je bilo dosta mračno, ali ni na maloj mesečini nisam primatila da je to groblje. Nisam znala gde se nalazimo; i, ja sam sela na jedan grob, ne znajući gde sam (smeje se). I, gledajući tako okolo {skreće pogled okolo}, na mesečini ugledah varnice kako lete. Ona dvojica su znali gde se nalazimo ali mi nisu rekli, jer su mislili da ću se uplašiti. Pitam ja: "Zašto, more, šta se dešava? Ne razumem! Šta su ovi svici koje lete u vazduh?!" Oni se pogledaše i prasnuše u smeh. Kažu: "Ee, vrlo dobro! Ti koja se trudiš da se boriš za ljudska prava, trenutno gaziš prava nekoga ko leži ispod tebe." Ja pogledam naokolo ali opet nisam razumela smisao odgovora. Opet su počeli da se smeju. Rekoh: "Dajte, ljudi, recite o čemu vi to pričate, jer ne razumem šta se ovde dešava, vidim puno svitaca." Nastavih: "Briga mene! Ko što god bilo, recite o čemu se radi?!" Onda je ujak Dalip rekao: "Vidi, ovde smo na groblju, jer nema sigurnijeg mesta nigde". (Smeje se). Onda sam shvatila da sam bila sela na jedan grob (smeje se) I tako! {klima glavom}

Međutim, znali smo čak da će policija, agenti..., dobili smo informacije da se stalno interesuju, ispitivali su oca i sestru, tako da smo odlučili da se ja udaljim negde dalje od ujaka. Onda je sprovedena organizacija. Uspela sam da

uz pomoć ujaka Daljipa, mog strica Fehmije, obojica su sada pokojni, i jednog prijatelja moje strine, poštovanje njegovom imenu, Rama – bio je to prava ljudina iz Majanca. Majanc, selo u Lapu. Kada je on čuo razloge zbog čega ću ja preći u ilegalnost, da se udaljim, uzeo je, znači, njegov kamion, zajedno sa njegovim prijateljem Jahirom, koji je bio brat moje strine i moje ujne, žene ujka Daljipa, da bi me prebacio u Uroševac, da bih se smestila kod jedne druge porodice.

U toj porodici sam ostala nedelju dana, bila je to porodica Ljekić, žena domaćina je bila neka moja rođaka ali nismo poznavale jedna drugu. Tu smo odlučili da se ja preselim kod jedne druge porodice u Prizren, kako ne bi policija ušla u trag. U Prizrenu sam ostala tri nedelje ili manje. Nisam sigurna za vreme. I, da bi izbegla opasnost, ja sam noći provodila na starom gradskom groblju. Znači, ja sam skoro svake noći bila tu, sve do ranih jutarnjih časova. Domaćin kuće je bio jedan veoma hrabar čovek, koji je bio izgubio jedno oko u ratu, bio je član Bali Kombtar, jedan vatreni patriota koji bi mi rekao: "Osećaj se komotno! Samo ti sama insistiraš da ideš noću na groblje, jer, što se tiče mene i moje porodice, ti slobodno možeš ostati ovde. Vidiš li ovu pušku obešenu! Do zadnjeg metka ćemo te braniti!" Ali, uprkos njegovoj privrženosti, ja nisam htela da da dovedem opasnost tu porodicu, tako da sam odlučila da noći provedem na starom gradskom groblju Prizrena.

Nakon nekog vremena dobila sam informaciju da treba da se sastanem sa nekim Nuhijinim drugovima, da bi onda zajedno sa mojim bratom od strica, koga su takođe progonili, Muhamet... policija, da bismo mi prešli preko Slovenije i nasatavili prema Švajcarskoj, da bi se srela sa Nuhijem i ostalima. Na žalost, policija je bila na tragu grupe sa kojom smo trebali da idemo preko Slovenije. I, kada je moj brat od strica stigao do mesta susreta, nije našao nikoga. Kasnije su nas obavestili da je neko iz grupe uhapšen i zbog toga nije se održao sastanak.

Onda, najstariji brat od strica i stric, zajedno, svi mi odlučismo...odlučili smo, iako bez moje volje, kažem vam iskreno, da smo trebali...mi smo trebali da se vratimo kući, iako je za mene bilo teško da se predam. Kada sam se vratila kući, uvek sam verovala da treba naći neko rešenje, ne da se predam. Razgovarali smo i sa bratom od strica osavetu oji mu je dao jedan njegov prijatelj: "Bežanje od jedne takve tužbe može biti otežavajuća okolnost, jer kada budu organi informisani da ste pobegli, ako vas uhvate, onda će kazna biti višestruka. Kad se ne beži onda je lakše." I tako je odlučeno. Nakon nekog vremena provedenog u ilegali, vratila sam se kući. Čitavo vreme sam morala provesti u potkrovlju kod strica. U staroj kući.

Otac, kao što sam rekla ranije, je bio širokoum, veoma liberalan, sa načinom razmišljanja...sa liberalnim stavovima, i, znao je moju vezu sa Nuhijem. Jednog dana je došao kod mene u potkrovlje, i reče: "Šuki, ti si moja kćerka, molim te razgovarajmo otvoreno! Budi slobodna pa mi reci da li si spavala sa Nuhijom?, jer, ja sam roditelj, i ti dobro znaš da možeš biti uhapšena. I, eventualno, neka se... ako se pojavi trudnoća bilo bi ti veoma teško u zatvoru." Ja sam mu rekla da ne brine, jer se ništa nije dogodilo. I, on me je pitao nekoliko puta : "Molim te osećaj se slobodnom! Ti znaš da smo pre razgovarali o svim stvarima. Sećas se i kada si imala 18 godina,...i kada si dobila prve menstruacije, pre 13-te godine, mi smo razgovarali. Bili smo ja i ti koji smo razgovarali! Ovo su normalne stvari. Budi slobodna da o svemu porazgovaraš sa mnom!" Ja sam ga ubedila da se ništa nije desilo, da nisam trudna; nakon toga on je osetio olakšanje po ovom pitanju. Reče: "Ja...kćeri moja, nikad ti se nisam mešao u tvoj život. Radi ono što misliš da je najbolje za tebe. Nek bude tvoja odluka! Tvoja volja, da li ćeš ostati ili otići. Teško je, ali ako misliš da treba da se predaš u ruke policiji, dobro razmisli koga možeš uzeti na savest ." Onda sam se zaklela životom, da se nijedna reč, ni jedan glas iz mojih usta se neće čuti. Pričaću o sebi, ali ne o drugima.

I, jednog dana, ujutro rano, normalno, čulo se jako lupanje na vrata. Ja sam bila ...nisam spavala, već sam sedela u krevetu onako, jer me nije hvatao san. Kad očekuješ da će te svakog momenta uhapsiti, onda ne možeš da spavaš. Prošlo je bilo nekoliko dana kada sam napustila sklonište kod strica, jer je odluka bila da treba da se predam. I, kada su lupali na vrata...čulo se lupanje na vrata kuće i zvono, majka je došla kod mene i rekla: "Šuki, izađi, oni su došli!"

Bilo joj je tako teško da kaže da je došla policija, UDB-a, nilojo je takoteško da kaže: “Izađi, jer su došli!” I, dok sam se ja spremala da izađem, oni su peli stepenicama na gore. I, došli su! Bili su trojica.. Ljutfi Ajvazi je bio glavni. Zatim, Zoran, Srbin, i jedan drugi, čijeg imena se ne sećam sada. Beriša je bio. Iz grada Peć. Sada je...trenutno radi. Svi su došli, pozdravili su se sa majkom i sa mnom. Majka ih je ponudila kafom. Seli su, pili kafu, i rekli: “Spremi se! Jer, treba da ideš sa nama!” Ja sam pošla direktno u kupatilo da se osvežim, jedan od njih mi reče: “Nemoj da se zadržavaš! Nemamo vremena!” Rekoh: “Dok ne operem lice i zube ne dolazim!”

Kada sam bila gotova, pošla sam ka izlazu...nisam sa sobom ponela jaknu. Jedan reče majci: “Donesi joj jaknu, jer se ne zna...” Majka se vratila, pružila mi jaknu: “Moja kćerka nije uradila ništa loše!” Jedan reče: “Ja ti kažem, ljoke [izraz kod Albanaca za stariju ženu, kao „nana“], bolje je da pričaš mirnije, nego da se ovako ponašaš. Jer, kažem ti, tvoja kći ima glavu u torbi.” Moja kćerka nema zašto da brine.”, reče, „Sve što je uradila, tražila je prava koja joj pripadaju.” I, ništa..majka je bila veoma hrabra. Prava junakinja. “Drži se! Nemoj da brineš nimalo! Budi jaka! Ovi ti ne mogu ništa. Nemaš zašto nositi glavu u torbi. Nikakav zločin nisi napravila. Da tražiš tvoja prava nije zločin. Hajde...majkino, ne mogu ti ništa ”. Dobila sam , iskreno rečeno, neku novu energiju, neki veći motiv, jednu veću sigurnost nakon majkine podrške. Htela sam da se vratim da je zagrlim. “Idi...”, reče, “..sve će ovo kratko trajati! Phiii! Ništa, ti ćeš naveče kući biti!” {Lupa rukom o stol }. “Idi...” reče “jer...kuku za Albance! I vi sebe nazivate Albancima!” Majka! Njima se tako obratila.

Silazila sam niz stepenice...naravno, braća i sestre..., neki su bili neki na posao, neki u školi. I, na kraju stepeništa sam se okrenula još jednom. Ona nije sišla. Jer nije želela da se ja osećam slabom. Ali izdaleka sam podigla glavu i ugledala sam je. {Uzdignula je glavu} Pratila me je i osmehivala se...bio je to iznuđen osmeh. “Rekoh ti jedan put”, reče, “drži se! Ništa nisi napravila! Nemaš razloga da brineš, nizašta!” Izađoh. Kad sam izašla napolje, znači, ispred ulaznih vrata su se bila okupila deca, sa obe strane vozila. Osećala sam se strašno, ne zbog činjenice što je došla policija, već zbog činjenice da je među mojim komšijama bilo i onih koji su sarađivali sa policijom

Tako se odvijalo hapšenje; odatle su me prebacili u Sekretarijat za unutrašnje poslove u Prištini. I, tu sam bila maltretirana satima od strane istih inspektora. Čak i od jedne inspektorice...i, bila je stražarka. Zyra, Zyra, Zyra... ne mogu se setiti njenog imena. Bila je iz okoline Dečana. Iz tih krajeva, Zuraja [Zyraja]. Bio je Baškim Kursani. Bio je jedan od glavnih inspektora u mom slučaju i u slučaju ostalih članova. Zatim je bio Ljutfi Ajazi, koga sam ranije spomenula. I bio je i ovaj inspektor iz Peći, Beriša. Bili su tu i drugi inspektori koji su ulazili i izlazili, koji su se čudno ponašali, drugačije. Znači, bilo je to koordinirano pošanje. Dok se jedan ponašao, tobože opasno, drugi bi ulazio i drugačije se ponašao. Ponašao se grubo, veoma grubo.

Dok je mene ispitavao Baškim Kursani, inspektorica Zuraja je napravila jednu nesvakidašnju scenu. Veoma neukusnu, čak podcenjivačku! Ne za mene, već za sebe. Podigla je suknju. Suknju koju je bila obukla i sela na krilo Baškim Kursaniju. Ruku mu je prebacila oko vrata. Reče mi: “Ti, moja budalo!”, i nastavila, “Šta misliš ko si ti?! Umesto da uživaš u životu, ti si odlučila da uzalud potrošiš svoj život i da dospeš u zatvor.” Ona nije mogla znati da više od hapšenja i mog eventualnog zatvora, u tom momentu, više me je pogodilo i bolelo njeno ponašanje, podcenjivačko. Jer, ja sam verovala svih ovih godina...,iako sam bila dosta mlada, imala sam tek 21 godinu, mog angažovanja,... verovala sam da žene koje se školuju, koje rade, da moraju imato drugačije ponašanje. Ja sam shvatila da ona uopšte ne shvata o čemu se radi i da ne pripada ovoj kategoriji. Naprotiv, potvrđivala je uverenje drugih, da devojke i žene ne znaju više od toga. I, samo sam je oštro pogledala! Bilo mi je žao nje. Nisam joj rekla ništa više, samo: “Žao mi je što si takva!” (ćuti).

Normalno, tu se nastavilo sa raznim provokacijama :“Zašto si započela aktivnosti? Ko su ostali članovi sa kojima si ti bila u kontaktu. Ko su glavni organizatori? Gde si boravila? Zašto ste preduzeli te aktivnosti? Zašto nisi htela da se učlaniš u savez omladine Jugoslavije? ”, omladinska organizacija koja je tada postojala, “Šta ti treba Albanija? Zašto

treba da Kosovo bude Republika, kada je Kosovo već republika? Šta ti hoćeš više, imaš Republiku Srbiju? Ti si samo telom na Kosovu, glava ti je u Albaniji! Mi ćemo te poslati na granicu između Kosova i Albanije, glavu ćemo ti odseći i ostaviti tamo, telo ovde...” i slične pretnje, da bi me provocirali, da bi me naterali da progovorim. Odlučila sam da uopšte ne pričam.

Kaljtrina Krasnići: Da li su torture bile samo verbalne ili su bile i fizičke?

Šukrije Gaši: Bilo je batinanja, normalno, one fizičke su deo njihove igre. {Spušta glavu}. Ja, nikada, dok su mi roditelji bili živi, nisam ih spomenula. Nisam htela da njih povredim. (Uzdah). Onda je ušao ovaj Zoran. Koliko sam čula, nisam sigurna da li je to istina ili nije, on je ubijen tokom rata. Pušio je i pošto ja nisam pričala, on je uzeo cigaretu i ugasio ju je na mom čelu {pipa čelo rukom}... gasio je na obrvi, na čelu. Da bi me naterao da progovorim. Tada sam se onesvestila od bola. Ali, kao što rekoh, bila sam odlučila da ne pričam. Jer smo se zaklele, kao žene, da ćemo pre umreti nego progovoriti. Jer je postojala i ona druga strana, da smo mi bile podjednako snažne kao muškarci. I onda, kada sam došla svesti, počeli su opet sa pitanjima. Srećom, ja imam nizak krvni pritisak i to mi pomaže da brže malakšem, da ne bi mogli..., da ne bi oni nastavili... Oni su, da bi ja progovorila o organizaciji, o drugovima, o ciljevima naših aktivnosti, o mreži članova - o svemu, mi dali jednu injekciju-stimulus.

Kada sam kasnije razgovarala sa ljudima; istraživala sam dejstvo ove injekcije stimulus kod ljudi, ona je imala snažniji efekat kod ljudi sa niskim pritiskom. I, čim sam ja dobila injekciju, ja sam se stropoštala skroz. Zbog toga nisam bila u stanju da nastavim dalji razgovor. Odatle su me prebacili u zatvor u Mitrovici. Nisam imala ideju o sebi, jer sam bila u nesvesti. Nisam znala šta se dogodilo, dok nisam ušla...ubacili su me u jednu veliku sobu, koja se zvala soba broj tri. Onda sam pogledala okolo, shvatila sam da sam u zatvoru, na osnovu...znači unutrašnjosti, kreveta i ćebadi, shvatila sam da sam u zatvoru. Zbog malaksalosti, jer sam bila i bez hrane i maltretirana, nisam mogla stajati na noge. Prostrla sam se po zemlji.

Onda su mi prišle neke žene koje su bile tu u tom momentu, našle su se tu. Nisam znala ko su, poprskale su me vodom po licu. Malo sam se se osvestila; i, one me pitaju: “Znaš li gde si? “Ne znam. Ne znam da li je bolnica ili zatvor! Rekoše mi: “Ne, bolnica, ne! , ovo je zatvor! “Dobro” “Što si...”, rekoše, “ovako? Zašto?” Rekoh: “Ne znam šta se dešava, ali stalno me napadaju neke životinje.” Jer je to bio efekat injekcije. Ne tigar, ne lav, ove divlje životinje. Takav sam utisak imala. I, one su me uzele...položile su me na jedan krevet niže, kako su rekle, jer su kreveti bili dvospratni. Ali, snaga mi se nije vraćala. Opet sam imala isti utisak..., posle sam imala i druga priviđenja, koja su bila strašna. Počeo je jedan...poremećaj u mišljenju. Jer, one...uticaj onih injekcija je bio veoma jak. (Uzdiše)

Kaljtrina Krasnići: Kakvi poremećaji?

Šukrije Gaši: Zmije...kao što rekoh. Napad zmija...napad životinja. Posle ovih...što da ti kažem, likovi iz horora, i slično. I, pozvale su lekara. Ne znam kakvo sredstvo za smirenje mi je dao, ali meni je glava otežala i zaspala sam. Sigurno je bilo...prema rečima onih žena...negde oko četiri izjutra kada sam zaspala.

Kaljtrina Krasnići: Koliko vas je bilo u sobi?

Šukrije Gaši: Tada nas je bilo...petoro, zajedno sa mnom.

Kaljtrina Krasnići: Da li su i one bile politički aktivisti?

Šukrije Gaši: Na početku ne. Bile su zbog ubistava. Bilo je zbog manijaštva i drugih formi, ali...kasnije i zbog politike. Ne, vala..., jedna je bila politički! Sada... iz jednog sela kod Suve Reke..

I sutradan sam imala smetnje čitavog dana. Počeli su grčevi po nogama i rukama. Toliko sam imala bolove od reakcije, da sam bila sam u stanju da polomim prste, ruke, da nije bilo pomoći drugih {pipa laktove i ramena rukama}. Bila je veoma teška reakcija na injekciju. Jedna stražarka, koja nije bila Albanka, ne znam koje nacionalne pripadnosti je bila, jer je govorila i albanski jezik i onaj drugi, videla sam da su joj se napunile oči suzama. Pitala me je: “Zašto?” “Da li si bolesna?” Rekoh: “Ne, nije to bolest! Ovo sam dobila!” Zatim su pozvale lekara. Počeli su sa terapijom. Ne znam, možda su pričali i sa istražiteljima. Ali takvo stanje sam imala jedno duže vreme.

I tako, posle su počele torture. Uzašan je bio život u zatvoru u Mitrovici, Svaki dan, osim pritiska, straha i represije i isčekivanje kada će te povesti na saslušanje, što se dešavalo svaka dva ili tri dana, su se mučili ljudi, tuljisu muškarce neprekidno. Užasno su ih tukli, užasno, užasno! Njihovi jauči su se čuli tokom čitavog dana, na užasan način. I, tako, dan za danom..., mi smo odlučili da protestujemo. Paviljon...znači ženski sprat, devojčaki. Jedan dan je bio stvarno užasan. Užasan! {Klima glavom} Prema kućnom redu, svakog jutra bi nas izvele sve iz sobe napolje, na pet minuta, na jedno šetalište, koje je više ličilo na jedan bunar. Sa visokim zidovima. Samo Bog zna, sigurno...pokušavam da vam kažem koliko je visok bio. Sigurno je bio jedno četiri ili pet metara visok, zid. I, na početku, odnosno na kraju zida je bila jedna baraka, stražarnica gde je stajao policajac, jedan čuvar koji je nadgledao šetalište.

Dok smo šetali po šetalištu, videla sam jedno svetlo, visoko u zatvoru, kroz jedan mali prozor, za koji mi se čini da nije bio veći od zrna šibice, tako, to svetlo. I, bila sam obučena u crveno! Slučajno! Jer, nijedan put nisam imala tu želju, znači...i danas nemam tu naviku da se predstavljam u nacionalnim bojama, jer za mene, nacionalnost je nešto iznutra, jesu dela a ne boje i imaž, i tako. On je provukao...neko je provukao ruku kroz onaj maleni prozor i snažno viknuo: “Ooo, živela crvena!”

I, ovaj stražar, koji je bio naš čuvar, okrenuo je glavu put mesta odakle je došao glas i nešto ga opsovao, ne znam. I dok smo mi šetale, tamo gore je već počela intervencija, na početku smo čuli samo jauk koji je ispuštao zbog nasilja nad njim. U jednom momentu, neko je bacio...ne znam, jedan komadić papira, na šetalište. Ja sam se pravila kao da vežem pertlu na patikama i uzela sam papir. Stavila sam ga u patike. Srećom, prođoh bez posledica, jer me niko nije primetio. Došla je ona čuvarica, i ja sam bila u isčekivanju da počne napad, jer, nikada nisam bila sigurna šta će se desiti, nešto nepredviđeno. Mogli su da me kontrolišu. Pitala me je: “Šta ti je? Zašto si ovako žuta?” Rekoh: “Nista! Umorna sam. Doručak nije bio dobar. Ovo je razlog. Nemam...” “Zašto”, reče, “se ne brineš o sebi? Da li vidiš koliko si oslabila?” Rekoh: “Šta da radim! Nema veze! Dobro je.”

Bila sam nestrpljiva da uđem u sobu i da vidim o čemu se radi. Kada smo ušle u sobu, tu je bila jedna starica koja je bila u službi u UDB-e, tu je sedela, tobože, zbog nekog dela, ali cilj joj je bio da prišluskuje. Napokon sam pročitala pismo. Vidim da tu piše da...piše: “Da će se, tog i tog dana, streljati taj i taj, imenom, i da znate, da će se streljanje izvršiti na zatvorskom šetalištu.” Radilo se o nekom Albancu, Tafilj, prezimena se ne sećam jer je prošlo mnogo vremena. I znak kada će biti streljan je zvono, sirena koja nas je budila. Ali ona je obično trajala kratko. Ali, onog dana kada je izvršena ekzekucija, ona je trajala neobičajeno dugo. Desilo se to negde u kasnim večernjim časovima. Zvuk sirene se dugo čuo. Nama je rečeno da je bilo nekog defekta; i, tako je izvršena ekzekucija nad ovim Tafiljom.

Kaljtrina Krasnići: Da li je u to vreme smrtna kazna bila predviđena zakonom u Jugoslaviji?

Šukrije Gaši: Ne, ne.

Kaljtrina Krasnići: Kako su mogli opravdati ubistva ljudi?

Šukrije Gaši: Oni bi uvek to predstavili kao incident. Eh! Tog dana nisu nas izveli u šetnju. Nakon...vrlo interesantno! I, nakon, znači, dva dana,... ostali su tragovi krvi na zidu. I drugi su to primetili. Dok sam ja čekala iza rešetaka da se

sretnem sa mojom porodicom, izvršena je predaja robe Tafilja. Za mene je ovo bio vrlo potresno, dok je porodici, sigurno, rečeno da je umro od vrste bolesti te ne treba da se otvori kovčeg, jer se radi o zaraznoj bolesti.

Posete su bile mesečne i trajale su samo pet minuta. Posete su bile iza rešetaka. Nisi mogao da kontaktiraš sa porodicom, ni sa...ni da ih dodirneš rukama, a kamoli nešto drugo. Posete su pomno praćene od strane dva čuvara i jednog istražitelja. Da ne bi postojala nikakva mogućnost..., čak ni govoru tela, ili neki gest, da razmenimo neku poruku koja bi bila korisna za nas.

Naravno, mnogo sam bila izgubila na težini. Tada sam imala samo 44 kilograma. I kosa mi je bila porasla mnogo, jer je nečistoća bila velika. U sobama je bilo mnogo vaški i buba, ne znam, tada smo ih zvale stenice. Sigurno su imale nešto sa zidom, jer sam mislila da reč dolazi iz stene, stenica. I mi smo, gotovo čitave večeri provodile sa svećom u rukama, terajući ove stenice, bube.

Zatim, hrana je bila vrlo loša. Često puta, meso u hrani je bilo crvljivo. I naravno, to nismo upotrebljavali, a kad ne jedeš, onda slabiš. Hrana koju su mesečno donosili iz kuće je bila ograničena. Za jedan mesec si mogao dobiti samo četiri kilograma. Četiri kilograma... neke od nas, koje smo imale bolje uslove, delili smo hranu sa drugima. Sve one što su bile unutra, da ostavimo po strani one koje je vlast tu slala da prisluškuju nas, imale su loše ekonomske uslove. Tako smo svu hranu delile sa njima, međusobno.

Osim ekonomskih uslova..., znači, uslovi za spavanje i stanovanje bili su teški, ali nam je teže padalo prisustvo ljudi koji su bili u službi UDB-e. Jer, čitavo vreme smo bili po pritiskom. Čitavo vreme si morala biti pažljiva što ćeš reći. Da li da kažeš ili da ne kažeš? I šta treba reći? Ipak, zbog ideala ...sigurno da su ideali bili ti koji su nam davali motiv da izdržimo tu. Mi, i u zatvoru, smo nastavili otpor. Jednog dana, kada su mnogo tukli muškarce, odlučile smo da protestujemo, počeli smo da lupamo jako na vrata, u svim sobama. Zatvorska vrata, kako bi oni prekinuli njihovu akciju prema muškarcima. I to se desilo. Prekinuli su. Naravno, jauci zbog velikih boli su se mogli i dalje čuti.

I, kada su ušli...stražarke na sprat gde smo mi bile, ...Znači, bio je to jedan od najtežih dana za žene i devojke koje su bile u tom paviljonu, jer su stražari od jutra preduzeli akciju batinanja muškaraca. Nismo znale razlog. Poludele smo! Tokom čitavog dana su nastavili neprekidno. Mi smo odlučile da protestujemo. I to smo uradile. Počele smo da lupamo po vratima. Naša vrata su bila od gvožđa. I, lupanje je odzvanjalo mnogo. Čula su se...bila je velika buka. Cilj je bio ovo: da se napravi što veća buka, tako da odvlačimo pažnju stražara od batinjanja muškaraca i mladića. Oni su došli trkom na sprat gde su bile smeštene žene i devojke, i, šta da vidiš?! Bio je to užasan prizor! Po čitavom licu i rukama ... sa zavrnutim rukavima...krvavi. Od batinanja albanskih muževa i žena. Na naše veliko čudo, većina njih su bili Albanci.

Kaljtrina Krasnići: Oni koji su vas maltretirali?

Šukrije Gaši: Oni koji su nas maltretirali. Ja tada nisam bila u sobi broj tri, koja je bila prva soba kada sam bila uhapšena, već sam bila u sobi na početku hodnika. I, koliko se sećam bila je četvorka. Jer je rapored namerno tako napravljen. Otvorili su vrata uz korišćenje izraza i psovki na koje mi nismo bile navikle da čujemo. Nazivali su nas: "Kučke i kurve, šta pravite galamu? Ko ste vi? I, tako..., "Izađite napolje kurve!" I tada smo ja i jedna druga devojka, koje smo bile političke, odlučile da ne izađemo iz sobe. Jer prema pravilniku, stražari nisu mogli da uđu u sobu i da stoje tu, ali ako bi imali snage da te izvuku napolje onda se moglo desiti svašta. Iako sam bila dosta slaba, bila slabog sam zdravlja, zbog uslova...loših uslova koji su bili u zatvoru, uhvatila sam se jako za gvozdeni krevet, tako da i pored pokušaja dvojice stražara da me izbace, nisu uspeali. (smeši se) Uspela sam da se oduprem! Jednu drugu su izvukli iz sobe i isprebijali su je! Mene i Šučerije Bitići [Shyqerije Bytyqin] nisu uspeali da izvuku iz sobe.

Počeli su da redom otvaraju vrata i da maltretiraju, da biju sve one koje bi uspeli da izbace iz sobe. Znači, bio je ovo najteži dan koji sam ja doživela u zatvoru. Više od maltretiranja žena i muškaraca, teže mi je padala činjenica što su oni bili Albanci. I da još nisu bili svesni kome služe. I mi, naravno, nismo ih štedeli, nazivali smo ih imenima koji su zaslužili. Kriminalci, UDB-aši i svakakvim imenima. Bez trunke straha. Tada smo već bile odlučile, da ako bude bilo potrebno, da ćemo i umreti, jer ako već ubijaju muškarce zašto ne bi ubili i nas? Mi smo tu bili zbog iste stvari, zbog istog razloga. I žrtva je trebala biti ista. I zbog jedne druge stvari, koju sam već navela: zabog zakletve koju smo dali, jer.... mi moramo izdržati, jer treba ubediti drugu stranu da smo kadre za sva dela, iako smo žene. Ovaj motiv, i solidarnost zbog naše stavri se nastavila tokom čitavog dana. Napokon, stražari su prestali, jer nisu mogli izaći na kraj sa ženama koje su bile odlučne da se odupiru do smrti. Odustali su i otišli.

Došla je jedna stražarka, prava gospođa, uljudna i patriota, Emine Osaj. Bila je vrlo uznemirena. Mogu reći čak i da joj se plakalo, jer su joj oči bile pune suza. Čim je otvorila vrata i videla nas, to je i pokazala. Nije mogla da se uzdrži: "Eh!" tako je rekla, "Kako se ovo moglo dogoditi, da dođemo do toga da se Albanci biju između sebe?" Htela je da nastavi, ali, kako ranije reko, strah je dolazio od ljudi koji su bili u toj sobi. Oni su služili UDB-i. Zatim je promenila temu: "Kako prolazite, koje probleme imate? Brinite o sebi! Znae što kaže kućni red. I, kakva je hrana bila danas? Budite pažljive, i, tako. Ne znam, ali je ona sigurno slično reagovala i prema momcima, jer je u međuvremenu stigao i nadzornik koji se prema njima ponašao veoma loše. To nam kazuje, da je ona reagovala dok su naveliko tukli mladiće. Čak su joj i zapretili, i nakon nekoliko dana napustila je posao. Toliko...bilo mi je toliko žao kada sam čula da je otišla, jer je bila jedna moralna podrška za nas zatvorenice, ali, istovremno sam se se dobro osećala i bila sam ponosna za njen dostojanstven stav, pogotovo što je žena. I u tom momentu sam se setila nje i one Zure, inspektorke. Koja razlika između dve žene! Ipak, reko, ima razloga da se više nadamo, jer i u takvim institucijama, postoje ljudi, postoje žene koje cene istinu, koje su dostojanstvene i koje štite ljudska prava.

Nije bilo lako, apsolutno. Bila si u zatvoru zajedno sa kriminalcima. Zajedno sa kriminalcima, zajedno sa prostitutkama. I, namerno je napravljen takav raspored, da devojke i žene - političke zatvorenice - ne bi mogle slobodno komunicirati. Presća se jedne žene, iz sela Kranidel, Kamenica, tokom čitavog vremena ona nas je pitala za razloge..zašto, zbog čega ste u zatvoru, za kakva dela. Često puta su je posećivali razni inspektori. Ona je prvodila život izvanredno. I njena hrana se razlikovala od naše. I u međuvremenu, dan za danom, pošto sam je primetila kakva je, ja sam odlučila da ne govorim ništa, ni za dela...za dela zbog kojih sam u zatvoru. Ona je insistirala naveliko. Zvala me je po nadimku koji sam imala u zatvoru, Beteja [Bitka].

I kada sam je pitala: "Za koje si delo ti ovde? Zašto si došla u zatvor?" Ona reče: "Došla sam nedužna. Jer je moja snaha pripisala meni delo koje nisam učinila." U stvari, ona je ...ona je zajedno sa sinom ubila snahu. Ubili su je jer nije dozvoljila da srpska policija i agenti UDB-e gaze figuru orla kojega je ona sama izvezla. I muž i svekrva su bili u službi UDB-e. U njihovoj porodici, u njihovoj kući, UDB-a je organizovala sedeljke. I, ona je bila poreklom iz siromašne porodice, bez muške podrške, ali se ona nikad nije potčinila jednom takvom porodičnom maltretiranju. Zato su je ubili, obesili. Bila je ubijena. Nakon što su je ubili, obesili su je. I jedni i drugo!

Bez ikavog stida je opisivala kako joj je muž vezivao kosu za konopac, kako ju je držao tako obešenu, jer je bila, kaže: "Tvrdo glava". Nije objašnjavala razloge za to. Ali je samo kazala: "Bila je tvrdo glava". I, tobože, jednog dana, pošto su imali mnogo jagnjadi, ovaca, muž želeći da skine Mauzerku s ramena, slučajno je dodirnuo,kako ono kažu, deo gde se puca, i ubio je ženu. Ali, ostale devojke koje su tu bile iz tih krajeva, rekle su nam da je ona umrla na užasan način, nakon velikih tortura. Nakon što su je mnogo mučili, zavezali su je za kosu, i konopac su zavezali za gredu. Tako do smrti...pucali su na nju, i, sve dok nije umrla, ostala je tako obešena. I možeš zamisliti, sa jednim takvim kriminalcem da budeš u istoj sobi!

Jedna druga, koja je, takođe, bila sa nama, zbog nekog dela, ne znam kog, bila je psihički bolesna. Jedna druga koja se zvala Ljutfija i koja je bila....koliko se sećam bila je iz Bujanovca ili Preševa, iz ovih krajeva Kosova, osim što ne znam zbog kog dela je prispela u zatvor...ona je bila, psihički bolesna. Ipak, UDB-a je i nju koristila. Znači, kažem namerno, da bi ljudi razumeli kakve teške povrede je činio jugoslovenski režim, upotrebljavajući psihičke obolele ljude da bi izvukli informacije ...koje su bile, kako su ih karaktersali, opasne za društveni poredak. Po ponašanju Ljutfije mogao si odmah da shvatiš da se radi o psihičko poremećenoj osobi. Ona je, kada je imala period menstruacije...ona je upotrebljavala novine, novine za menstruaciju, i zatim je ove novine bacala po sobi. Bacala po sobi. Ili je bila bez gaća uopšte, a krvi je bilo svuda po sobi. A pričala je da je u zatvoru politički.

Pričala je nepovezano. Ali, s vreme na vreme, izvukli bi je iz sobe i maltretirali je. U jednom trenutku, sećam se toliko su je užasno maltretirali da su je raskrvavili. Jer nije htela da čisti hodnik. Žalila se na glavobolju, i pored našeg insistiranja, znači mog i jedne druge devojke da mi opermo hodnik, stražari nisu prihvatili. Izvukli su je na silu i tukli je do smrti. Posle su pozvali nas, iako smo bile dosta loše sa zdravljem, uspele smo da je ubacimo unutra i lečili smo je lukom. Mesecima.

One druge, koje su tukli zbog raznih stvari, koristili su ih i za...zlopotrebljavane su i u druge svrhe. Ovo više priča da cilj nije bila nikakva socijalizacija, kao što je propagirao društveni sistem koji je osnovan u zatvorima Jugoslavije, posebno na Kosovu. Znači, nije mogao biti jedan rehabilitacioni sistem, kad su i bolesni ljudi i psihički bolesni ljudi korišćeni za spijunažu i u druge svrhe. A da ne govorimo o političkim zatvorenicima, ili zatvorenicima savesti, kako su se zvali, nad kojim je nasilje vršeno neprekidno.

Štampa...dolazila je dnevna štampa. Trebali smo je kupiti. I, bila je selekcionisana. Torture su nastavljenje svakog dana. Sećam se jednog drugog slučaja. Dok sam ja pošla na nastavak istražne procedure, znači, faza je istrage, niz hodnik sam primetila kapi krvi po podu. Kada sam podigla glavu gore, primetila sam jednog čoveka, jednog mladića, koji je sav krvav stajao iza rešetaka svoje sobe. On je zvao...ne znam...govorio je neke neartikulisane reči. I, stražarka koja je pratila mene, skrenula mi je pažnju: "Gledaj svoja posla, i gledaj u zemlju kuda ideš! Nemoj da gledaš sa strane. I, naravno, ruke...bio je zakon da su ruke vezane iza leđa {stavlja ruke iza leđa}. Ne znam koliko je to trajalo...znači, koliko je trajao put dok nisam stigla u kancelariju gde se vodila istraga. Ali, putem sam videla dva slučaja (udiše). Videla sam muškarce koji su bili zlostavljani i koji su jedva stajali na nogama, koje su pridržavali stražari. Sigurno su to bili pojedinici nakon što su prošli kroz seansu saslušanja, takozvanih informativnih razgovora. Toliko su bili izmaltretirani, da jednom jedno oko nije reagovalo, ono je gledalo samo na dole. I, čitavo telo mu je bilo krvavo. Dok sam se spremala da uđem..., da prekoračim prag, čula sam užasne krikove... zbog mučenja.

Uđem ja unutra, normalno, prirodno...ljudski je da budeš uznemirena, da budeš silno uznemirena. Jedan inspektor i šef UDB-e, Mehmet Ljumi, reče: "E pa dobro Šukrije, šta si ti mislila? Da je zatvor kao da ideš na svadbu. Ti, da si pametna, pomogla bi sebi i nama. Zar nije grehota da ti umesto da nasataviš studije...jer ja imam kćerku tvojih godina...da čamiš po mračnim zatvorima i da se patiš zbog nedela drugih?" Jer, naravno, on nije objašnjavao šta se dogodilo sa prethodnim muškarcem tu, gde i koga su ga tukli. Ja rekoh sledeće: "Ja sam veoma svesna da nisam ništa radila protiv bilo koga. Nisam napravila nikakvo krivično delo. Nisma učinila nikakav zločin. Sve što sam tražila je da Kosovo bude ravnopravno sa drugim republikama. Reče: "Misliš li da mi nismo tražili to pre tebe?" "Ne znam rekoh, može biti!" "Ja ti kažem da prestanes da šutiš i počnes da sarađuješ sa nama i da nam kažeš ko te je naveo na ovaj put bez izlaza. Da sarađuješ sa nama, jer želimo da shvatiš da si upala u zamku, i da je svo ovo organizovano iz Srbije. Sve što budeš pričala ovde, ostaće među nama i niko neće razumeti ništa." Toliko je izgledao nisko ovaj pokušaj da me slomi, da sam reagovala na način koji je zaslužio: "Idi bre, gospodine! Uradi što misliš da uradiš, jer, nemam nameru da bilo šta kažem! Nemam šta reći!" (Tišina).

Zatim je pokušao na drugi način: “Nemam nameru da ti bilo šta uradim, osim da te ubedim da si u krivu. Mi smo država sa vaspitnim i rehabilitacionim merama. Niko ne sme da te pipne rukom! Mi ne radimo takve stavri koje možda drugi rade, da im stavimo štap u vaginu...” znači, i, slične stvari, “devojma i ženama, jer i ja imam kćerke. Cilj je da se ti pokaješ. Da se ti vratiš školi, učenju. Živi život! Ništa ti to ne treba. Samo nam treba da nam kažeš ko te je uvukao na ovaj put, u ovaj ćorsokak? Kaži nam ko su ti ljudi, s kim sarađuješ? Dajem ti reč da ti se neće ništa dogoditi, ni tebi ni njima!”

Ja sam bila odlučna da ništa ne kažem. Bilo što je pričao, ja sam nastavila da šutim. “Znaš li...šta te čeka, zato što nećeš da sarađuješ?!” “Ne ...” ,rekoh, “ne znam! Ne znam , jer ništa nisam uradila. I ovo što kažete predstavlja pretnju. Nije saradanja. Ja znam da pričam o sebi ali za nikog drugog.” “Zato što si sa Nuhi Berisom?” reče. “Zašto si s’njim sarađivala?” “Nuhi Beriša?!” Rekoh: “Svako ima pravo da ima...svaka devojka ima momka, voljenog. Zašto, rekoh – da li je zločin da voliš nekog?” Reče: “Ne izbegavaj pitanja! Odgovori na ono što sam te pitao!” “Ja sam dala odgovor.” “Ti si pomagala Nuhi Berišu! Kako si mu pomagala?” Rekoh: “Kako sam mu pomogla? Hranu, pripremila sam za njega, Šta sam mogla raditi drugo.” Reče: “Ne, radila si i nešto drugo!” “Ništa drugo nisam uradila!”

Počeo je onda da čita Krivični zakon Jugoslavije i drugi Zakon o krivičnim delima Kosova, član 136 i slično, da bi me uplašio. Reče: “Šta ti misliš kao buduća pravница? Znaš ti, više od tebe ne zna niko, niko nije trebao da brine u tvojoj sobi. “Gledaj,” rekoh “još jedan put ponavljam, šta ste naumili da uradite,uradite! Nije me briga za to. Nek bude kazna koliko bude, ja nemam šta da kažem” “A šta ti kažeš za ovaj dokaz?” {Uzima jedan papir u ruke i pokazuje prema kameri.} “Da li želiš da čitaš dokaz?” rekoh: “Ne!” “Kako ne?!” “Ne...”,rekoh: “nemam potrebu da pročitam dokaz, jer ja sam kazala šta sam imala reći za sebe. Nisam ništa uradila, osim što sam tražila jednaka prava.” “Aktivnosti, organizovanje, o tome te pitam. Ne pitam te šta si tražila, pitam te šta si radila.” “Nema.....” rekoh: “aktivnosti. Ovo je aktivnost.” “Uzmi....” ,reče, “pročitaj ovo!” Uzeo je i rukom tobože pokrio gornji deo izjave, gde stoji ime. Ovo je bila provokacija, uvek su tako radili. Rekoh: “Ne!” “Onda...”, reče, “ja ću ti ga pročitati, pošto ti nećeš”. I počeo je da čita. Ne znam koje to izjavio. “Bili ste na tom i tom mestu, u lokalu...” onda nismo kazali kafići, kao danas. Reče: “Ti si pila Jupii...” bilo je to jedno osvežavajuće piće, “neko drugi , rekao da...” ; Namerno je navodio te detalje, da bi me ubedio da on stvarno nešto zna. Iako je bilo tačnih informacija, to je zaista istina! Reče: “Evo! Kuku za tvoju pamet, za tvoju glavu , za tvoj mozak koji ti je kao ćuskija!” Ne znam koliko znate, tako se kaže...na narodnom jeziku se tako kaže. Reče: “Ti ne pričaš, a ovaj tip, ovaj Neki je pričao kao slavuj.” Reče: “Ti samo da nam potvrdiš da si sarađivala sa ovim tipom i posle da se suočite; nemaš ti šta, ti ideš kući”. Uzela sam tu izjavu, pocepla je i bacila. {Pokazuje cepanje papira rukama}. I, normalno, onda je usledio sledeći korak.

I tako, znači...jer to traje dugo. Tako je bilo stalno, ali mi smo bili zreliji, tako...jer je bilo i mlađih, bile su i sa 14 godina, bil se u petnaestogodišnjakinje. Kada smo se vratile u sobu, nismo pričale o tome šta smo doživele, nikada. Jer nisam htela da uplašim druge. I, odlučila sam...držala sam se onoga šta sam rekla - da sam Nuhiji spremala jelo. I to je bilo to! Nije bilo drugog objašnjenja. I ako sam imala elemente koji...normalno...ne krivim one koji su pod torturama progovorili. Jer mučenje učini svoje. I ako sam nešto rekla, rekla sam o sebi. Za nekog drugog ne! Rekla sam : “Nek se završi kod mene, nema gde dalje otići”. Cilj je bio prekinuti lanac [niz]. Da ne bi nastavili da odvođe nove ljude u zatvor.

Poniženja, da ne pričamo! Jezik koji su koristili...to mi je izgledalo kao hleb. Apsolutno, nisu te štedeli najgorih psovki. Često puta sam se borila s njima, koliko sama imala snage. Pogotovo kada su mi psovali majku. E tu, onda, kod majke su bili oprezne, nisu...Rekla sam im :“ Sve mogu da podnosim, ali majku nemojte da mi psujete.” Nazivale su me raznim imenima, i “Avetinjo,” i svakakvim imenima; “Zašto se opireš”. Podcenjivačkim imenima, tako.

Interesantna je i solidarnost između žena u zatvoru, bilo da su one za krivična dela ...neke su bile veoma solidarne sa političkim zatvorenicama: brinule su o zadržavlju, podelile bi hranu, bile su solidarne čak i kada su bili štrajkovi.

Solidarnost sa štrajkom! Ali, ovo je bilo i rezultat našeg ponašanja prema njima. Mi, nikada, ne samo ja, već i ostale uhapšene devojke su bile političke zatvorenice, nije se desilo da vređamo ili potcenjujemo žene zbog dela koje su počinile. Jer, uvek sam kazala: "Mi moramo biti rezervisane. Ne znamo istinu. I kad bi znale istinu, ne treba da potcenjujemo druge". Cilj je bio da još jednom stvorimo mogućnost da uvećamo naš uticaj i da ih vaspitavamo i da ih uverimo u to da je naša stvar, za koju robijamo, pravedna. I nije namjera da izazovemo mržnju prema drugima, da je jedini cilj da mi budemo jednaki sa ostalima na Kosovu i u Jugoslaviji. I verujte, i Srbi će postepeno početi shvatiti. Pogotovo one koje su bile...kako da ti kažem, više...spremnije, školovanije i obrazovanije! Da shvate!

Znam za slučaj, sećam se...nisam bila u sobi broj 3. Bila je jedna Feride Zenelji, iz jednog sela kod Suve Reke. I jedna Mahije Zeka koja bila iz Istoka. Možda iz nekog sela kod Istoka. Nisam sigurna! Bile su mnogo mlade! I, one, i pored toga što je bilo zabranjeno glasno pevanje, jer je ovo zatvor, to je protiv kućnog reda, i opasno je zbog strazara, prisluškivanja. Ipak, bile su mlade i nisu se uzdržale. Uhvatile su se za prozor, popele se iznad vrata i počele da pevaju. Nekoliko puta sam im skrenula pažnju jer sam opazila senku stražara...iako su vrata bila...ispod vrata se primećivala senka. Rekla sam im: "Siđite dole, jer je neko kod vratiju!" I, posle: ... znači iznenada, uz buku, stražarka je otvorila vrata. I one su skočile sa mesta i spustile su dole. Onda, bila je Fljorije Hajrulahu, za malo da zaboravim! Koja je bila..Fljorija je bila mnogo tvrdoglava. Tukli su je. Tukli su je mnogo. Pitala je ko je...mi...nisam priznala ni ja ni ostale. Nijedna nije priznala kako je počelo. Jedna bivša zatvorenica koja je bila tu, zbog materijalne zloupotrebe, zbog manjka, gubitka, je rekla. I, posle su tukle ove devojke. Mnogo!

Ipak, bila sam ja ona koja je počela da priča sa njome. Ona se onda rasplakala, nije očekivala da će stražarke tako brutalno tući ove devojke, jer su bile tako mlade. Posle mi se ona zaklela u decu: "Nisam mogla da verujem. Mislila sam da će im samo skrenuti pažnju! Ništa više!" Nakon toga, svakog dana smo postepeno razgovarale, i tako, ona je počela da shvata, čak i da mi kaže: "Stvarno mi je žao što sam imala drugačije mišljenje o vama ženama i muškarcima, o svima koji ste uključeni u ove aktivnosti. Nikad nisam očekivala da će jedna devojka, Albanka,...da su devojke ovako vaspitane, i da se ovoliko brinu o meni: da mi operu svu robu, i da se tako ponašaju...". Čak, kada je izašla iz zatvora, ona je otišla kod mojih i obavestila ih da sam dobro, tako...Rekla je: "Ja ću da ispunim jednu obavezu. Nikad neću oprostiti sebi što sam napravila tu grešku."

Ono što ovime želim reći jeste da su žene solidarnije, iako u javnosti se stalno tvrdi suprotno. Žene se uvek uvek trude da rade za opštu dobrobit. Nisu individualisti. Dok, kod muškaraca je suprotno. Oni više čine za karijeru i za vlast. Nemaju onu osteljivost prema kolektivu, kao što je mi, žene imamo. Možda su na to uticali ekonomski i socijalni razlozi, pored majčinskih, koje su podsticale žene da se tako osećaju. Da budu što solidarnije sa drugima.

Kaljtrina Krasnići: Kad su vas osudili? Kad su vas izveli pred sud?

Šukrije Gaši: Na sud su me izveli u Prištini. Bilo je to u Okružnom sudu u Prištini. Rekli su mi, nakon dosta duge istrage. Ukoliko se dobro sećam, bio je april...decembar, tako. Izveli su me pre sud. I, na sudu je bio jedan diskriminatorski pristup, jer nam nisu uopšte dali da se pozdravimo sa porodicom. Na sudu, moj advokat je bio Avni Đakova, koji je imao jedan konstruktivan pristup prema zatvorenicama - branio je kako je najbolje znao. Upravo njegova argumentovana odbrana, dobro argumentovana, je uticala na drugostepeni organ, u nedostatku dokaza, da smanji kaznu za nekoliko meseci, sa dve godine na koje sam bila osuđena, tako da sma ukupno odležala nešto više od 16 meseci u zatvoru.

Ostali deo kazne sam izdržala u zatvoru u Ljipljanu, gde su uslovi bili mnogo bolji, jer je bio poluotvorenog tipa, dok je u Mitrovici bio zatvorenog tipa. Ipak, opet kažem, političke zatvorenice su imale drugačiji tretman, svugde. Bilo kako, direktorica zatvora u Ljipljanu je mnogo podržavala devojke koje su bile političke zatvorenice i mnogo je brinula o tome da ne budemo maltretirane. Ipak, sistem je bio takav da je bilo to teško izvodljivo. Ova direktorica je

bila Špresa Kuči. Za nju, pričam za sebe, imam poštovanja, jer se trudila da se usluge sofisticiraju, da se poboljšaju, da možemo koristiti biblioteku, da imamo mnogo slobodnog vremena, i mogla si slobodnije da komuniciraš sa njome. Naravno, kao u svakom zatvorskom sistemu, vrši se strogi nadzor, postojali su limiti...

Bilo je i teškoća, apsolutno, jer se sećam: za mene je bilo užasno i apsurdno da se bavim šivenjem. Jer nije bilo u mojoj prirodi, niti sam imala nikakve veze sa tom vrstom profesije. Šiti na mašini. Još gore, radilo se o mašinama koje su bile namenjene za posebnu namenu. Koje su još...mnogo teško..., jer, sam upotrebljavala mašine koje nikad u životu pre nisam koristila. I još jedno uslovljavanje koje se odnosilo i na mene, još prvog dana kada su me uvele u radionicu: od jutra do jedan sat, bile smo obavezne da šijemo 13 okovratnika ... bili su to okovratnici za vojničke košulje. I bilo je to teško za mene, jer nisam nikada šila, pogotovo ne sa komplikovanim mašinama koje su bile sa specijalnu namenu. I pitala sma šefa: "Izvinite, ali ja ne znam da šijem!" "Vidi, vidi", reče, " ne zna da šije. Začepi usta! Sedi tu i počni da šijes!" Kako da šiješ kad ne znaš? On reče: "Ukoliko ne završiš 13 okovratnika do jedan sat, ići ćeš u samicu ." Počela sa da gledam okolo, nisam znala kako da počnem. Šta da radim sa tom mašinom?! Pokušala sam malo da...ovako, da okrenem, da vidim kako radi mašina. Jedna žena, koja je tu bila duže vremena, šila je i namerno sklanjala ruku da bi ja videla... da ja vidim kako ona šije. I tako sam se trudila... Počela sam da šijem ali nije išlo, jer nisam znala. I, dođe opet: "Znaš što? Ja ti kažem da se fokusiraš na tvoju mašinu ovde! Jer ako ne završiš 13 okovratnika, ideš u samicu ". Pokušala sam i ponovo pokušala, počela sam da shvatam iako mi je bilo veoma teško. I, ubodem se u prst veoma gadno, jer nisam imala iskustva. Umesto da me žali što sam se povredila, on mi je stalno ponavljao da ću ići u samicu.

Srećom, pre završetka rasporeda, ušla je direktorica. Ušla je i pozdravila nas. Pitala nas je: "Kako ide posao? Kako ste cure?" Ne znam otkud osećaj slobode, možda utisak, i, rekoh: "Na žalost, ja ne razumem ništa, zašto neko mora da se ponaša ovako prema nama!" Reče: "Zašto, šta se desilo?" i pokazah joj prst na koji sam se ubola. Onda, tako...kako da kažem, uznemirena : "Zašto....." reče, "zasto je ovo trebalo da se desi? Šta se ovde desilo?" "Ne znam!" rekoh. "Ja sam mu objasnila nekoliko puta da ne znam da šijem, i da ove mašine nisu kao one koje imam kod kuće, recimo kod sestre; ni nju nisam koristila, a ovu nikako. " Ona reče: "Što si uradio čoveče? Što je s tobom? Zašto treba neko da se ozledi?" Šef reče: "Jer je tvrdoglava, krši naredbe.Nije htela da sedne i da šije." To...to je bila laž. "I rekao sam joj da će ići 13 dana u samicu!" Povede ga...ne znam šta su razgovarali. Nakon nekog vremena, se vratio. Videla sam da je nervozan. Ništa mi nije rekao. Nisam otišla u samicu, Spasila sam se! (smeje se).

I, često puta, stanem i razmišljam, zašto treba ići u samicu jer nisi znala da koristiš mašinu za koju nemaš ni minut iskustva? Znači, nije bio to rehabilitacioni sistem u zatvorima. U praksi ne. Na papiru..., na papiru Jugoslavija je imala možda najbolje zakone, u okviru država socijalističkog bloka, kako su se onda zavle. Ali praksa je bila veoma gruba. I, bilo je mnogo zloupotreba. Naročito prema Albancima.

Tako, znači. Bilo je...bilo je pravo mučenje. Na početku, boravak u karantini je ostavio bolan i dubok trag, bilo je to loše iskustvo za mene, koje nisam nikad zaboravila. Mesec dana u jednoj mračnoj sobi, sa jednom drugom devojkom, Srpkinom. Vrata su se zatvarala i otvarala se izvana. Ti nisi imala mogućnosti da otvoriš vrata. Niti da zatvoriš. Ni svetlo nisi mogla da upališ, jer se to moglo samo izvana. I hrana se tu donosila. Možda i pod dritiskom okolnosti, da kažem sa psihološkog aspekta, nasilni pristup, fukusiranost na ono što se dešava unutar zidova zatvora, posebno našeg zatvora, te seanse saslušanja, seanse ispitivanja, pritisak da nešto ne kažeš suvišno, što nisi htela da kažeš, i tako...

I, ne znam stvaran razlog zašto, jer nisam neki dobar poznavalac tumačenja snova, tek jedne noći sam sanjala...veom čudan san. Sanjala sam da zajedno sa sestrom od strica, sa Eminom, da smo protestovale u gradu. Tu je bila velika masa demonstranata koja je nešto pokušavala, jedan deo da se priključi grupi, drugi da nađu neki put ka izlazu, jer je bilo pucnjave, suzavca, i ono od gume...meci od gume, jer je policija stalno pucala. Mi smo tražile

načine da pobegnemo, okliznula mi se noga i pala sam na zemlju. U tom momentu mi se otvorila torba i iz nje su ispale sve stvari koje su bile unutra, uključujući i kozmetičke stvari, kutiju kozmetike. Ispale su na ulicu. U jednom trenutku, dok sam gledala okolo, pojavio se Nuhija, Nuhi Beriša, moja ljubav i član Pokreta za republiku Kosovo, ujedno i inicijator osnivanja Oslobođilačke vojske Kosova. Prvo moje reagovanje je bila uznemirenost, jer sam videla da ide na štaka...da obe je noge vukao po zemli.. Viknula sam, iako sam bila tako...vrisnula sam : “Bože šta se desilo s tobom?” Onda je okrenula glavu i moja sestrčina, i ona je videla Nuhiju. Mi smo potrčale da mu pomognemo, da se on podigne na noge, ali je on insistirao da se mi udaljimo. U jednom momentu, sagnuo se prema zemlji i video stvari koje su mi ispale iz torbe, iz moje torbe.

Ne znam da li sam ranije rekla: znači, teška atmosfera u zatvoru, onda briga za porodicu šta će se desiti s’ njima, šta će biti sa mojom braćom i mojim sestrama, sa ocem, sa ostalima, sa Nuhijom, koji je u to vreme bio vani; desilo se jedne noći da sam sanjala čudan san, koji je prenosio neku važnu i veoma ciljanu poruku. Sanjala sam da sam...bila sam u gradu sa sestrom od strica Eminom, koja je bila moja vršnjakinja i bile smo, znači...studirale smo u istoj zagradi, iako je studirala ekonomski dok ja pravni. Ali obe smo poznavale Nuhiju, dok je Emina sarađivala sa mnom, sa Nuhijom i Ahmet Jusufijem... dok smo mi nastojale da nađemo izlaz...i kao sam pričala sa sestrčinom o tome kako da nađemo izlaz, da se odvojimo od mase, jer su se u toj masi ljudi međusobno gurali iz straha od suzavca ili od gumneih metaka koje koristila policija.; u jednom trenutku, dok sam hodala, okliznula mi se noga. Sanjala sam da dok sam padala iz torbe su mi ispale stvari, uključujući i kozmetiku.

I dok sam pokušavala da prikupim razbacane stavri, opazih Nuhiju. Njegov dolazak je bio iznenađujući, jer sam ja znala da je Nuhija dobro sa zdravljem, a ovde se vidi kao vuče noge po zemlji i išao je na štakama. Uzviknuh: “Bože, šta se desilo sa Nuhijom?” Ovaj uzvik je skrenuo pažnju mojoj sestrčini, i ona je okrenula glavu i videla Nuhiju sa štakama. Mi smo obe potrčale da mu pomognemo da nam se pridruži, ali on nije mogao da stoji ni na štakama i srušio se na zemlju. Spustio se na zemlju. S mukom se približio stvarima koje su ispale iz tašne i, za čudo, prvo je uzeo jedan crveni ruž, kako se onda zvao; sada se zove karmin, i reče; “Ovaj uzmi ti Emine!” Obratio se Emini. “Uzmi ovo jer ćeš postati nevesta.” Dok, među popadanim stvarima je pronašao olovku, pružio je tu olovku prema meni. {Uzima olovku u ruke.} Ti Šukrije, uzmi olovku, jer ćeš nastaviti svoj put i sa olovkom. Ta nastavi da pišeš o svemu što se događa. A sada, bežite! Bežite, ostavite mene, jer tako to ide. Nema smisla, da dođe policija i povede vas. Ostavite me, jer,....nema problema! Snaćiću se ja !” Mi smo znale da je to nemoguće, jer se on nije mogao pokrenuti. I, ja ga držim za ruku, ovako. {Pružila ruku} nisam je puštala. U međuvremenu policija je stalno pristizala i pucala u vazduh, iz oružja. U tom trenutku, znači, probudim se, i videla sam sebe u zatvoru.

Bilo mi je teško, jer u takvim okolnostima nisi bila sigurna da sa bilo kim podelim ovu informaciju. Sa dvema drugaricama koje su bile u sobi, pogotovo sa Šićirije Bitići, jesam. Rekoh: “Daj bože da ovo ne bude i u stvarnosti, ovo što sanjah ”. „Zašto?“ reče. Prepričala sam joj san, i rekoh: “Poruka ovog sna nije dobra. Sigurno se nešto desilo Nuhiji ”. “Ne, more...” reče, “ ti si stekla takav utisak, jer živiš u ovim okolnostima, sa ovim problemima, a san je u stvari ono o čemu pričamo po danu ”. Rekoh: “Ali, ne, mi nismo uopšte pričali o tome tokom dana ”.I, dok smo razgovarale, došle su dve stražarke. Pojaviše se inženada kod vrata, i po običaju, nisu te zvali onako normalno, već su se drale {povećala je glas} “Gaši Šukrije, hajde! *Poseta!*” I ja sam izašla. Rekoh u sebi: “Kakva vizita sada?!” Reče: “Ne, ne, niko iz porodice, već su došli islednici. I obuci se deblje. Uzmi sa sobom džemper ”. Kada mi je to rekla, pomislila sam da imaju neku vanrednu seansu. Uzeo jedan džemper crne boje, što je bila čista slučajnost, i nakon jednog dugačkog hoda po labirintima zatvora, došli smo do jednog hodnika i videla dvoje ljudi u prolazu. Na smrt pretučeni. Takođe, dok sam prelazila prag, opet sam mogla čuti jezive krike iz sobe koja je bila blizu prostorije gde su bile seanse. Ovako se dešavalo skoro pri svakoj seansi koju sam imala. Slična iskustva!

I, kada sam ušla unutra, videla sam da su sedmorica, sedmorica inspektora. “Heee...,” počeli su da ironizuju uz takve izraze, pristup: “Eh, ..znači ti nisi čula. Ti ne znaš šta se desilo. Saučešće!” I ostali, neki ovako, neki onako. Jedan je

rekao, kao: “Žao nam je , ali on se ubio. Bog ga je ubio, jer je sebe ubio!” Tako. I ja, normalno, nisam mogla ćutati, rekla sam: “On nije čovek koji ubija sebe. Sigurno je da ste ga vi ubili! Bog vas ubio!” Onda je usledilo žestok odgovor. Jedan od njih me je udario pesnicom; bacio me je na zid i okrvavila sam se, pala sam na zemlju. Dok sam bila u tom položaju, pomislila sam na san. Razumela sam poruku sna, postao je realnost! Oni nastaviše sa njihovim : “Sigurno si znala! Ko ti je reako da je Nuhija umro? Ko ti je rekao da je Nuhija izvršio samoubistvo?” Rekoh: “Ja apsolutno nemam ideju šta se dešava, ja sam unutar četiri zida. I, nijedna ptica ne može ući unutra, a kamoli čovek. Ali nemojte da se igrate sa mnom, kažite mi šta se dešava? Bilo što se desilo, nisam slabić i sigurna sam da se Nuhija nije ubio, ali ako je umro, onda ste ga vi ubili!” Međutim, oni su taktizirali, kao uvek: jedan te je grubo napadao, drugi te je branio, bio je uljudan: “Nemoj da slušaš što kaže ovaj hajvan” i slične reči. Kao: “Šta da se radi sada, ima dosta mladića. Ti budi pametna, gledaj kako da izađeš odavde. Ali nema načina da izađeš odavde ako ne sarađuješ sa nama!” Da ti pravo kažem, sve što se bude desilo sa mnom, za mene je bilo svejedno. Misli su mi bile kod Nuhije, ostalo me više nije interesovalo! Hoće li me tući, ili šta će uraditi ,meni se po glavi stalno motao samo san.

Tu je bio i jedan od šefova UDB-e tada, koji je bio rekao da ima kćerku mojih godina, Mehmet Ljumi. Opet sličnim rečima, kao i na drugim sensama. U stvari mi je rekao: “Žao mi je! Saučešće! Nuhija se ubio. Ali, ti budi jaka, pokušaj da se fokusiras na saradnju sa nama i da što pre izađeš odavde i da nastaviš studije. Nastavi da živiš! Život je dug. Ti si mlada. Zašto da provedeš toliko godina u zatvoru, kad možeš da živiš život sa tvojim vršnjacima.” Odlučih da mu ne uzvratim. I tako sma uradila. Nisam odgovorila ni na jedno njihovo pitanje. Ni na te provokacije, za, tobože, izjave, koje možda neko plasira u ime grupe. Ni na uvrede, jer je bilo uzalud. I da sam odgovarala, ili da sam pokušala da normalno razgovaram sa njima, njihovo ponašanje je bilo grubo, i mnogo, mnogo uvredljivo.

Vratila sam se u sobu i pokušala da shvatim zašto je ovako dugačak put od kancelarije inspektora do moje sobe. Ovo je bilo iz razloga što je zgrada zatvora bila povezana sa zgradom suda podzemnim hodnikom. I one su...bile su odvojene. Iznad zemlje one su bile odvojene, ali spod ne. Pokušala sam onda da razumem...pitam stražarku : “Ne razumem ovo. Zašto je toliko daleko? Zar je toliko velik ovaj zatvor?” Ona mi je veoma pažljivo objasnila da su ove dve zgarde iznad zemlje odvojene, ali su spojene ispod zemlje. Prema onome što sam slušala i čitala, znači, bila samu zatvoru, a ovaj zatvor i taj način, ovu kontrukciju, je napravio jedan austrijanac.

Kada sam se vratila u sobu, rekla sam drugaricama šta se desilo. Dok sam ja bila na seansi, na seansi ispitivanja, one su već čule vest da je Nuhija ubijen. Ali su se međusobno sporazumele da ne treba informaciju uzeti kao tačnu. Mogućnost komunikacije između soba je bila uz pomoć čaša za jogurt, kao štoje ova. Daj mi je, mogu da vam pokažem, da... {Uzima čašu i pokazuje kako se ona prislanja na zid }. Jedna takva časa se stavlja na zid, otvara se rupa ovde, i tako se prenosi.... I tako su se složile da ja ne budem informisana šta se desilo sa Nuhijem. Da su Nuhija i Redžep Malja ubijeni. Na osnovu toga kako su se devojke ponašale u sobi, sobne cimerke, iako srce nije htelo da prizna, predosećala sam da se nesto desilo, da je to istina: ono što sam ja sanjala, ali i na osnovu reagovanja inspektora, pokazalo se da je to istina!

I, pitala sam: “Šućurije, da niste uzele štampu danas? Da nisi čula neku informaciju, ili si pročitala? Reče: “Ne! Interastno, danas nisu donosili novinu....Zašto?” “Pa, ne znam!” Čudno...“, rekoh, “na seansi su mi izjavili saučešće; i, reagovanja su bila čudna: ‘Aaa, ona već zna da je Nuhija ubijen!’ Ubio se Nuhija. Obukla je crninu” I njeno regaovanje je bilo slično: “ Sami sebe ubili, jer mi znamo da Nuhija nije momak koji bi ubio sebe. Ako ti se ipak desi, onda je sigurno da su ubili naše mladiće.” I gledam ja okolo da ne uočim neko reagovanje, gledam one druge po sobi. Ali, nijedna! Ili me nisu gledale pravo u oči... Rekoh: “Molim vas, ako ste nešto čule, kažite mi! Ja nemam šta sad da radim. Ja sam u zatvoru. Odavde ne mogu izaći. I ubistva naših mladića i devojaka su očekivana.” Nastala je tišina. Niko ništa. Znala sam već, vreme ručka je prošlo, i...i ako nisam bila navikla, počela sam da zovem devojke, po imenu. Da ih pitam da li one imaju neku informaciju. Tako su bile dobro organizovale, da nijedna nije rekla ništa; samo : “Ne, ne! Ne znam! Ne more!Šta pričas, snovi su samo snovi, nisu ništa.” Namera im bila da me zaštite od

jednog takvog stresa, makar za vreme dok budem u zatvoru u Mitrovici, kako ne bi pretrpela još jedan težak udarac, uporedo sa drugim udracima koje sam trpela svakodnevno. Gotovo svakog dana sam imal seanse ispitivanja. Ipak, čitavo vreme sam imala utisak da se to desilo.

Čak i tokom prve posete nakon njegove smrti, pokušala sam doznati istinu. Gledala sam oca pravo u oči, strica, majku, da nešto doznam. Ali oni su se sigurno dogovorili da mi ne kažu. I, otac mi je ...kada sam ga upitala, jer onda smo koristili pseudonime : “Beća, kao je?” “Znaš, Šuki...” reče, “šta da ti kažem? Ostavi ga, tako ti Boga, čuvaj svoje zdravlje! Mladića, kada izađeš, mladića ima koliko hoćeš. Gledaj svoja posla. Nema šta! Brini ti o sebi, brini o svom zdravlju.” Reče: “Pogledaj se: postala si kost i koža. Ti s njima nemaš ništa. Ostavi se toga! Hajde, kada budeš izašla, bavićeš se ovim stvarima. Jednom se pobrini za zdravlje.” I majku sam pogledalu oči, pokušala sam uočim nešto, da shvatim...ali ništa. Pošto se oni nisu bavili time, ni ja...nisam imala šta da radim!

Kaljtrina Krasnići: Šta se posle desilo na suđenju?

Šukrije Gaši: U stvari, izvinjavam se, suđenje je održano ranije. (Uzdahće). Na suđenju, kao što sam ranije rekla , odvezli su me specijalnim kolima koji su bili za zatvorenike, sa lisicama. Pre nego što sam pošla, pre suđenja...i ovo ću da kažem...Pošto su posete bile retke, nisam imal novu robu, znači, da izađem na suđenje, tražila sam od jedne stražarke da mi pomogne, samo da traži od porodice da mi donesu robu. I ako je bila stroga, ipak, što se tiče nekih stvari, bila je veoma korektna. Reče: “Veoma si zrela”, jer ja sam se trudila da se ne ponašam kao nedorasla , da imam isprazno ponašanje i šta ti ja znam: da se hvatam za vrata, da pravim buku, da se posvađam sa stražarkama bez nekog posebnog razloga. Reče: “Ja ti obećavam da ću telefonirati tvojoj porodici da ti donesu to, robu.” I tako bi. Doneše mi robu. Nisam želela da me roditelji vide da izgledam loše, jer sam bila izgubila u težini i bila sam bolećiva. Obukla sam se i otišla. Primetila sam ih izdaleka, (osmehnula se) jer nisi imala mogućnosti da se pozdraviš sa njima, porodicom.

Tada smu me optuživali za pružanje pomoći počinocu krivičnog dela...nakon učinjenog krivičnog dela, tako se nekako to kvalifikovalo. Član 137, vezano za član 136. Za advokata sam imao bivšeg profesora pravnog, Avni Đakovu, koji je imao nesvakidašnju veštinu komuniciranja i profesionalnosti. Rekao je, znači...pred sudskim većem: “Krivica ove dece je tolika da zaslužuju samo jedan prut i da idu kući. Jer, nisu ništa skrivali!” Ali, znači, tako ne bi. Ipak, osuđena sam na dve godine zatvora; naravno ostala sam još neko vreme u zatvoru u Mitrovici. Zatim su me prebacili u zatvor u Ljipljan ,koji je bio poluotvorenog tipa.

I kada sam...tog dana kada sam izašla iz zatvora u Mitrovici, teško sam doživela odlazak iz tog zatvora, jer sam tamo ostavila drugarice, koje su živele u teškim uslovima. Posebno, zbog činjenice da su u spratovima gde su boravili muškarci mučenja bila svakodnevna. I to je bilo kao pokvarena gramafonska ploča, koja se kreće u mestu i nema neke nove pesme. S teškim utiscima sam otišla. Čak sam, ovo vama može da zvuči neverovatno, ali ja sam insistirala da i dalje budem tamo, zbog drugarica u zatvoru u Mitrovici. Ali je takva bila naredba, takva je bila procedura.

Kaljtrina Krasnići: Kada ste izašle iz zatvora? Kada ste oslobođeni? U kom periodu, koje godine?

Šukrije Gaši: Kada sam izašla iz zatvora, bio je juli 1984-te, ili '85-te, zaboravila sam (nasmijala se). Da, odmah po završetku radne smene, vraćale smo se u zgradu gde smo živele u to vreme, kao zatvorenice, jedna od stražarki mi reče da ja treba da ostanem , da ne idem u moju osbu, da treba da popričam sa njom. I, ja sam pomislila da će me prebaciti u Požarevac ili na neko drugo mesto, što je bilo uobičajeno. Reče mi: “Imam nešto da ti kažem, ali treba da zadržiš za sebe.” Rekoh: “Šta da zadržim za sebe? Kaži o čemu se radi? Ukoliko me premeste, premeste me. Ja ovde nemam šta da krijem.” Reče: “Šuki, ti ćeš se vratiti u tvoju sobu, uzećeš, ideš kući!” “Ne...” rekoh, “ja kući ne idem!” “Šta pričaš more?” Rekoh: “Ovo što čuješ! Nikad...” rekoh “ne idem kući! Kako ti misliš? Ja da idem kući i da ostavim

moje drugarice ovde?!” Reče; “Ti ovde ne možeš duže ostati. Takvu odluku je doneo drugi stepen i nema drugog puta.”

I, na udaljenosti od, recimo, dva metra sedele su moje drugarice. Jer, uvek, zajedno smo saosećale i bile smo spremne da zaštitimo jedna drugu. I, iz straha da ne postoji neka pretnja po mene, sad su stajale, nisu išle u svoje sobe: “Šukrije, šta se dešava s tobom, sestro? “Ništa...neobično, ali dobro, ne.” “Zašto?” Rekoh: “Jer ovi misle da ću prihvatiti da idem kući i da vas ostavim ovde.” One su od sreće počele da plaču (osmehuje se) i da mi čestitaju: “Ooo, što je dobro! Veoma dobro! Hajde, o Bože, što je to dobro!” Kad su one tako reagovala...i stvarno, umesto da se radujem, ja sam počela da plačem, bilo mi je veoma teško. Ponovo stražarka, gospođa Nedžmija, bila je jedna dobra žena: “Šukrije, i vi ostale...nemoj da ste tužne, i vama će doći dan da kada ćete biti slobodne. Ovo su stvari, o kojima ne odlučujemo ja i ti, već država i politika. Ja sam sigurna da ti ove nećeš zaboraviti nikada.” Pogledala sam okolo još jedan put, i, zaustavih pogled kod mladih devojaka: bile su...bila je jedna u mojoj sobi, koja je bila mnogo vezana za mene. Možda sam joj izgledala kao sestra ili majka. Rekoh: “Kako stražarko, da ostavim Šahadiju?” “Ali Šuki...,” reče, “Šahadija... zašto kažeš gde da ostaviš Šahadiju? Evo, gde us ostale. Sve su dobre. Doći će dan kada će i Šahadija biti slobodna i otići će kući kao i ti! Dobro je..., izađi, pa posle...” , ona nije mogla da mi kaže ...: “...i da nastaviš školovanje.” (uzdahće).

Odoh, uzela sam svoju robu...dodoše sve devkoje u sobu. I, pomogle su mi da ih složim, ali nisam uzela svu robu, ostavila sam neku. Podelila sam je drugaricama. I, krenula sam...bilo je pravilo..., nisu ti dali vezice sa cipela. Bilo mi je teško da hodam bez vezica... Nešto drugo što je ostavilo utisak je bilo da nisam znala kako da putujem od zatvora do grada, na primer. I, na izlazu sam se pozdravila sa devojkama. Nisam okrenula glavu da ih vidim, jer mi je bilo veoma teško. Ne znam zašto, ali sam imala osećaj krivice! Jer, ja izlazim, one ostaju. Izađem na glavnu ulicu ispred zatvorskih vrata, i mislim u sebi: “Kako će biti/ Gde da idem?” Jer, iako sam bila na slobodi, ja nisam bila na tom delu zemlje. Možda sam tuda prolazila, ali nisam znala gde se nalazi zatvor, a gde...gledam na stranu, pokušala sam da shvatim gde sam. Dvourila sam se, rekoh da idem prema centru grada, iako nisam poznavalo dobro ni taj deo, tu zonu Ljipljana, jer nije to bilo unutar grada, bila je to periferija.

Počela sam da hodam polako, vukla sam noge jer su mi cipele bile bez vezica. Gledam auta koja su prolazila pored...Da kažem, nakon dvesta ili trista metara jedna kola stadoše. Kaže mi, šofer: “Uđi, uđi brzo, brzo!!” Ja pomislih da su ovi iz Sekretarijata, iz Bezbednosti. Kada sam ušla unutra, vidim da je zatvorski ljekar. Bio je dobar čovek (nasmejala se). I tada sam pokušala da doznam ko je bio taj čovek, Abdulah Hoti. Ušla sam u kola, savetovao mi je da se sagnem, jer nije mu bilo dozvoljena ni ova vrsta usluge. Sa sobom sam imala otpusni list. Legla sam na zadnje sedišta i tako smo nastavili do Prištine. Imala sam veliku želju da vidim kuda prolazimo, ali znajući za opasnost, odlučih da ostanem kako mi je rekao.

Kada smo stigli na ulaz u Prištinu, kod Veternika, reče: “Žao mi je, ali bolje za tebe i za mene da oдавde nastaviš peške.” Bio ga je strah, veoma sam sigurna u to, da nas neko ne prati, zbog čega bi imao posledice. Možda zvuči čudno, ali kada sam izašla iz kola, počela sam glasno da plačem. Misli su mi bile kod devojaka u zatvoru. I, mislila sam, one su tu unutra, okružene visokim zidovima, doživljavaju torture, makar i psihičke, od šefa radionice, svakog dana, svakog jutra. Nadzor od strane stražarki, jer je bilo i veoma strogih stražarki. I, svakodnevni težak rad. Zatim, noći u toj zgradi su bile veoma teške, jer se pričalo da je zatvor izgrađen na groblju. Teško sam doživljavala boravak u karantinu. To se moglo videti samo u horor filmovima, kada sam mesec dana boravila u karantinu. Sve ovo mi se vrtelo po glavi, i, nisam mogla da se pomirim sa time da sam ja izašla, a one nisu.

I, nastavila sam putem. Ponekad bi pogledala moje cipele. Pomislih: “Nikad neću stići kući!” Kada sam došla do okružnog suda, ne znam kako mi je došlo, instiktivno sam stala. U momentu sam se prisetila čitavog suđenja i slike policajaca koji su stajali van zgrade; prisećala sam se... Učinilo mi se da idem po drugi put na suđenje. Zaustavila

sam se, pokušala sam da nađem put do kuće. Odatle nije bilo tako daleko, ali, znači, ja sam mislila na sud i nisam se setila gde mi je kuća. Onda mi je jedan čovek potresao ramena {rukom hvata rameno} i reče mi : “Izvolte , koga...čini mi se da nešto tražiš, ne znaš da pronađeš...koju ulicu, gde ideš? Izgledalo mi je neubičajeno da ja pitam za moju kuću. Kada bi mu rekla istinu, pomislih, sigurno bi mi to oduzelo puno vremena, još bi uznemirila ovog starca. Nisam mu ništa rekla, osim što sam ga pitala: “Gde se nalazi Bihaćka ulica?” Reče: “Veoma je blizu. Evo, ovako!” Pokazao mi je rukom.

Nastavila sam dalje, ušla sam u moje naselje. Ne znam zašto, nisam želela da gledam sa strane, ili je to bilo gorko iskustvo iz zatvora gde nam nije bilo dozvoljeno da gledamo sa strane. I, kada sam se približila kući, nisam primetila da su se mnogo iznenadili susedi : “Zašto ne pričaš sa nama?!” Ušla sam, pozvonila, ušla sam u hodnik. Kada sam ušla, videla sam jedno malo dete, plavih očiju, bio je to Granit, moj sestić, koji držao prst u ustima. Gledao me je, tako... Možda je imao dve ili tri godine, nije imao više. Gledao me je iznenađen, kao : “Ko je ova?!” Uzela sam ga, zagrlila. Bioje veoma mali kada sma ga ostavila, tako da nisam bila sigurna da je on Granit. Onda se pojavila treća sestra, Granitova majka, na stepeništu,...Ona je sigurno izašla da vidi sina. Iznenadila se, bilo je za nju tako šokantno: “Ooo, došla je Šuki!” i onesvestila se. Onda su izašli, majka, otac, sestra od tetke, , i... ne sećam se ko..., i ostali. I po bičaju, majka je bila vrlo hrabra, i, začudo, nije zaplakala! Potisnula je suze: “Rekla sam ti da...” reče, “ ćeš doći. Jel vidiš da si dosla?”; dok, otac nije mogao suzdržati suze. On je bio uvek osetljiviji. I to je pokazivao. “Eee...” reče, “jel vidiš? Svaki pad ima i svoj uspon !”

Kaljtrina Krasnići: Kako su protekle naredne godine?

Šukrije Gaši: (Uzdahće).

Kaljtrina Krasnići: [nerazumljivo]

Šukrije Gaši: Bilo je teško za mene da nastavim život, potovo i studije, jer način na koji je delovao srpski režim..., to je bilo nešto posebno. Da deluje, ali da ne ostanu tragovi. Prvo sam ja morala da se javim u Sekretarijat za unutrašnje poslove, da bi tražili indeks i ostale stvari. Jer su mi bili oduzeti svi dokumenti. I, odoh. Srela sam se, ponovo sa istim inspektorima sa kojim sam se suočavala ranije. I, nisu prestala njihova nastojanja da ja počnem da sarađujem sa njima, nudeći mi posao i olakšanja za studije. Ja sam im, jednom za svagda, jasno rekla da: “Ne pada mi napamet da sa vama sarađujem! Došla sam da tražim indeks i ostalu dokumentaciju, fotografije koje ste mi oduzeli. I sve ostalo. I nema sa vama nikakve saradnje! Zaboravite! I odgovor je bila pretnja: “Nikad nećeš završiti fakultet! Zaboravi! Dokumente ćeš uzeti, ali studije nećeš nikada završiti.” Uzela sam i izašla. I tako je ispalo! Aplicirala sam često puta za pasoš, ali pašos mi nije izdat nikada. Nastavila sam studije, pratila sam predavanja, jer kada sam uhapšena bila sam apsolventkinja, ali ništa nisam dobila što sam bila na predavanjima. Bilo je profesora koji su mi dozvoljavali da uđem u salu ali i ne da odgovorim na pitanja.

I, videći jednu takvu tendenciju, odlučila sam da ponovo popričam sa advokatom, da mu objasnim kako stoji situacija. On se pokazao veoma pažljiv prema meni. Mnogo puta je razgovarao sa profesorima. Trebalo je da se osnuju komisije da ja završim ispite. Ali, dva ispita su dugo trajala, van svake mere. Izgubila sam, tako reći, pet godina uzalud, ne dozvoljavajući da izađem na ispit. Uradila bih sve po proceduri, prijavila sam ispit, ali kad bi došlo vreme da odgovorim, to se nije dešavalo. I, na kraju, obratila sam se za pomoć jednom od profesora. Reč je o Fatmir Sejdiu. Objasnila sam mu situaciju, i , stvarno, u to vreme Fatmir mi je mnogo pomogao. Sugerisao mi je da na ispit ne izađem kod profesora, već kod asistenta kako ne bi izgubila sledeći rok , i mnogo drugih rokova.Tako je i bilo. Nakon mnogo nastojanja , uz mnogo truda, završila sam fakultet.

Aktivizam

Ja ne znam na koliko sam se konkursa za posao prijavila i da nisam bila primljena. Nikada nisam dobila bilo kakvo objašnjenje.

Kaltrina Krasnići: Kada ste se zaposlili po prvi put?

Šukrije Gaši: Prvi put sam se zaposlila 1994. godine, dok sam u međuvremenu, radila kao spoljni saradnik, mislim kao freelance novinarka, bila sam aktivna od 1979. Nikoga nisam pitala. I slala sam svoje članke, znate, objavljivala sam ih, ali uglavnom u saradnji sa nekim. Onda takođe *Fjala*,¹⁵ to je bio žurnal o obrazovanju i kulturi, *Shkendija*¹⁶ i drugi, su objavljivali moje članke i istraživanja, ponekada sam bila potpisana, ponekada ne. Milazim Krasnići mi je u to vreme pomogao mnogo u objavljivanju mojih pesama. Povremeno mi je davao neki posao, na primer, da sredim neke članke, različite knjige kao što je knjiga od Kadare ili drugih koji su bili objavljivani u žurnalu *Fjala*. Isto se desilo sa drugim žurnalima i magazinima, dnevnim novinama, sve do 1994, ako što sam vam rekla.

Uprkos tome, pronalazila sam druge načine [za objavljivanje] takođe, jer sam u tim vremenima sarađivala sa stranim medijima. Srećom, imala sam solidno znanje engleskog jezika i ovo mi je pomoglo jako mnogo. I ja sam to radila uz mnogo zalaganja i uz velike napore. Nikada to ne bih uspela, bez pomoći mog oca.

Kaltrina Krasnići: I nakon toga dolazi 1989. godina...

Šukrije Gaši: Kasnije, imali smo 1989. godinu. Zbog moje želje, i moje dobre volje da stalno budem na oštirci, iako nisam radila, uvek sam posećivala studente, bila sam među studentima. Uvek sam koristila prilike kada su mladi ljudi bili u blizini, bez obzira da li sam ih poznavala ili ne, da pričam o potrebi da se organizujemo, o potrebi da se Kosovo promeni, o Republici Kosovo, čak i u javnosti. Nisam se brinula, iako su me uvek nadgledali od strane režima. Zbog toga, kao što sam rekla, nisam uspela da dobijem pasoš...

Onda je došla godina 1990. Tokom 1990. godine, to je bio početak, mislim na to kad je Adem Demači,¹⁷ sa još nekim prijateljima, došao da me poseti – sa Sefa, Nuhi Ahmeti i još nekima kojih se sad ne sećam, i pitao me da postanem članica Saveta za odbranu ljudskih prava i sloboda.¹⁸ Tako da, to je bio sam početak osnivanja organizacije i ja sam bila jedna od osnivačica, zajedno sa Adem Demači u to vreme. Radila sam neplaćeno, kao volonterka, sedam godina. Počinjala sam da radim u sedam ujutru i često sam ostajala do jedan sat nakon ponoći, ili dva sata. I u veoma teškim uslovima sam radila, jer nismo imali telefone, niti...

Kasnije smo dobili telefone, faks mašinu, i kompjuter. Onda nas je novinar iz Velike Britanije učio kako da koristimo kompjuter. U to vreme mi bismo poslali napisane izveštaje, znate, putem faksa. Kasnije, putem interneta takođe, i tako sam radila godinama i godinama, sve do 1989... pardon, 1998. Kako sam imala mnogo obaveza, ne samo [moj posao] u dnevnim novinama *Rilindja*,¹⁹ nego takođe saradnju koju sam imala sa inostranim agencijama, stranim novinarima, odlučila sam da napustim posao u Savetu za odbranu ljudskih prava i sloboda, koji je već bio stao na

¹⁵ *Fjala* je bio magazin objavljivao u okviru Rilindja.

¹⁶ *Shkendija* je bio magazin koji je objavljivao u okviru Rilindja.

¹⁷ Albanski pisac i političar i dugogodišnji politički zatvorenik koji je proveo 27 godina u zatvoru zbog njegovih nacionalističkih stavova i aktivnosti. 1998. godine postao je vođa političkog krila Oslobođilačke Vojske Kosova, iz koje se ispisao 1999. godine.

¹⁸ Puno ime ove organizacije bilo je Savet za odbranu ljudskih prava i sloboda. KMLDNJ je albanska skraćena.

¹⁹ Rilindja su bile glavne kosovske novine na albanskom jeziku, osnovane nakon Drugog svetskog rata.

noge do tada, i imao je dosta zaposlenih, iako duhovno nikada nisam otišla i nastavila sam da šaljem informacije, čak i kada sam napustila Savet – informacije sa terena po pitanju nasilja režima koje se nastavilo naveliko i raslo je širom Kosova...

Tokom vremena dok sam bila u Savetu, napravila sam novu mrežu ljudi. Tu sam upoznale mnoge aktiviste, kao što je na primer Sevdije Ahmeti, Vjosa Dobruna, Lirije Osmani, Nekibe Kelmendi, Naxhiye Bućinca, Džeraldina Vucinca-Vula, Zahrije Podrimćaku, Šadahije Neziri. Dok su moji prihatelji iz zatvora, velina njih, bili u inostranstvu.

Znala sam većinu žena iz civilnog društva koje su i dalje aktivne još od tad. Onda Luljeta Pula, ona takođe... Ona je takođe moja prijateljica i sa njom sam provodila dosta vremena. Mogu slobodno da kažem da je ona bila jedna od retkih žena koja je imala dostojan pristup, karakteristike, nekarakteristične za to vreme. Jer čak i kada je teško, ona im je davala lekcije u Beogradu kako da se bore za nacionalni slučaj. Veoma sam je poštovala i žao mi je da danas, od završetka rata pa naovamo, ona nije bila aktivna u politici. Tamo sam upoznala i druge žene, koje su mi mnogo pomogle tokom rata... I posebno bih izdvojila doprinos Zahrije Podrimćaku, koja je tada bila članica Saveta za odbranu ljudskih prava i sloboda zajedno sa Šaban Šala i mnogim drugima, koje su veoma pomogle oslobodilačkom ratu na Kosovu.

Tokom ovih godina, govorimo o godinama '93, '91, '97, '98, bila sam veoma prisutna na terenu. Imala sam česte kontakte sa pokretima koji su se dešavali na terenu, sa aktivnostima OVK, i tako sam upoznala devojke i žene koje su pomogle tokom rata, i koje su bile aktivne tokom rata. Poseban trenutak za mene je bio kada sam ušla u kuću u Prekazu,²⁰ videla sam... sigurno je tamo bilo više od 30 ljudi, svi obučeni u OVK uniforme. I zbog uzbuđenja ja sam stala na sred sobe. Nisam mogla da sedim više. Kao dete sanjala sam o vojniku koga sam zamišljala na granici između Kosova i Albanije, i na toj granici, u tom delu, vojnike koji su čuvali obe granice. pomislila sam na glas, "Pa, ovo mora biti sloboda!" Onda je jedan od vojnika koji je bio mnogo stariji od mene, potapšao me je po ramenu, i rekao mi je, "Sedi, sedi sestro." I stavili su me da sedim na najvažnijem mestu u sobi.²¹

Uvek sam primećivala da Srbija, srpski režim, srpska politika, pokušavala je da predstavi Albance kao tradicionalne ljude, kao ljude koji vrše rodno nasilje, kao ljudi koji ne poštuju žene. Ustvari, istakla sam to više puta, i ponovo ću sada reći, uvek, svaki puta kada sam odlazila u albansku *oda*, davali su mi najvažnije mesto u *oda*. Ono što pokušavam da kažem da poštovanje drugog roda nije nešto što je otkrio neko drugi, jer ovo je jasno za one koji čitaju *Kanun* od Leke Dukadin. U delu koji je posvećen posredovanju napisano je, između ostalih stvari, "Bilo muškarac ili žena, bilo dečak ili devojčica, svi imaju jednaka prava da praktikuju ulogu posrednika, da posreduju." Ja sam ovo parafrazirala jer ne mogu bukvalno da se setim, možda ste i vi čitale. Mislim, [*Kanun*] smatrao je devojke jednakim sa dečacima, muškarcima, sveštenicima, što govori o društvenoj jednakosti, rodnoj ravnopravnosti... I ja uvek koristim ovaj dokument da se pozovem na njega, tako da svet razume da su Albanci imali sastav koji se bavi rodnom ravnopravnošću u dokumentu koji datira i pre dokumenta Ujedinjenih Nacija,²² *Magna Carta Libertatum*, dve stotine godina pre ovog dokumenta.

²⁰ Prekaz je bila kuća porodice jašari, koja se slavi kao prvo jezgro OVK. Dvadeset članova njegove porodice je ubijeno od strane srpskog režima u martu 1998. godine tokom trodnevne opsade koje se pretvorila u mesto ubistva. Jašari masakr se smatra kao najmoćniji simbol nacionalnog otpora.

²¹ Mesta za sedenje u *oda*, iliti muškim sobama, su dodeljivana po preciznim naređenjima. Najvažnija osoba, uglavnom najstarija, sedi na najvažnijem mestu, a to je do kamina.

²² Nije jasno zašto govornica pravi vezu između UN i *Magna Carta*.

I žao mi je dok ovakav dokument postoji i napisemeno je kodifikovan, i dalje se poriče danas, ne primenjuje se u praksi. Albanci su imali i i dalje imaju mnogo vrednosti koje su oni, jedan deo njih, i dalje nije svestan, dok sam ih ja nosila sa sobom tokom cele moje mladosti. Čak i danas, kada predajem, ne samo tokom seminara koje držim ovde i u inostranstvu, u različitim zemljama u Evropi i u svetu, ali takođe i predavanja koje dajem stranim studentima na Američkom Univerzitetu na Kosovu, tako da oni razumeju da nisu Albanci ti koji ne poznaju kulturu, obrazovanje, ili određene teme, naročito za oblast ljudskih prava. Oni su čak i ispred drugih nacija u svetu.

Tako da znate, moj angažman na mnogim nivoima, mi je stvorio prostor da čak i kasnije, mislim, nakon '90ih, omogućile su mi da budem aktivna sve dok rat nije krenuo i nakon rata, i sve do danas. Na samom početku, kao što sam rekla ranije, osećala sam kao moralnu, nacionalnu i ljudsku dužnost da prikupim dokaze o kršenju ljudskih prava, ali u isto vreme da se bavim i da nađem informacije o tome šta se dešavalo na terenu, pogotovu devojkama i ženama. I ovo sam radila kroz podršku organizacijama koje su se bavile ovim temama, kao što je Centar za zaštitu žena i dece,²³ Savet za odbranu ljudskih prava i sloboda, i [drugih] udruženja, u to vreme takozvane Motrat Ćirazi,²⁴ i druge. Onda ste imali "Grupa inicijatora obrazovanja i veterana", i mnoge druge, kojih se sada ne sećam, jer ih je bilo mnogo, tako da sam mogla da tako širim ideju nacionalnog slučaja među mladim generacijama, ali i među starijima takođe, kako bismo se ujedinili, postali ujedinjeni oko nacionalnog slučaja.

Onda sam bila veoma aktivna u kampanji za pomirenje krvnih osveta,²⁵ zajedno sa mnogo studenata i profesora, gde je glavna svrha nije bila samo pomirenje među Albancima i zaboravljanje na krvne osvete, nego postepeno svrha je bila da se Albanci ujedine i da se fokusiraju na zajedničkog neprijatelja, a to je bio srpski režim. Tu se desilo da se druge aktivnosti sprovedu kako bi se pomoglo OVK na terenu i tu sam imala tu čast da srećem Adem Jašari²⁶ često, i Hamez Jašari.²⁷ Oni su bili prijatelji Nuhi Beriša²⁸... Čak i kada sam ih upoznala po prvi put, ostavili su veliki utisak na mene, jer tada nisam znala da su oni poznavali Nuhi.

I onda učitelj Halit Geci²⁹ došao je na scenu, ako ste ikada imale priliku da vidite film na tu temu, ja sam bila jedina sa aparatom za snimanje na mestu događaja, da zabeležim događaj. Uprkos molbi da se ne snimi ništa, ja sam to ipak uradila kako bih imala taj događaj [snimljen]. I mi nismo znali da će se OVK pojaviti tog dana, iako to nije za mene bila velika stvar, jer sam se ja već nekoliko puta sreća sa ovim ljudima.³⁰ I u deliću sekunde tri momka su došla i ja

²³ NVO osnovana 1993. godine od strane Sevdije Ahmeti i Vjose Dobruna.

²⁴ NVO osnovana od strane Igbale i Safete Rugova tokom 1990ih kako bi promovisala obrazovanje za žene i decu. Dobila je ime po sestrama Ćirazi, koje su osnovale prvu školu za devojčice u Korca (Albanija) 1982. godine.

²⁵ 1991. godine veliki pokret za opraštanje krvnih osveta (pajtimi i gjakut), bio je lansiran među albanskom populacijom na Kosovu. Inicirala ga je grupa studenata, bivših političkih zatvorenika, koji su se obratili narodnom naučniku Anton Ćeta i drugim starijim ličnostima u akademiji da vode proces. Pokret je pomirio hiljade slučajeva, i postao je pokret za nacionalno ujedinjenje.

²⁶ Adem Jašari, takođe poznat kao "legendarni komandant", bio je osnivač OVK i slavljen je kao najveći vođa i simbol kosovske nezavisnosti. Umro je u martu 1998, zajedno sa dvadeset članova svoje porodice – njih polovina su bili maloletni dečaci i devojčice – tokom pucnjave srpskih trupa tokom trodnevne opsade njegove kuće u Prekazu.

²⁷ Hamez je brat Adem Jašari. On je takođe ubijen tokom martovske opsade 1998. godine.

²⁸ Nuhi Beriša (1961-1984) rođen je u Svirce, u opštini Kamenica. Tokom svojih studentskih godina Beriša se priključio organizaciji Redžepa Mala Studentski odbor, koji je radio u okviru takozvane Revolucionarne grupe. Ova platforma, kasnije, postala je osnova za grupu Pokret za nacionalno oslobođenje. 1973. godine, zajedno sa Mala, objavio je *Zeri i Kosoves*, politički magazin. I Mala i Beriša su ubijeni 1984, tokom oružanog sukoba sa srpskom policijom u Prištini.

²⁹ Halit Geci (1945-1997) bio je učitelj iz Lauše, Skenderaj. 28. novembra 1997, kada su se OVK i srpska vojska sukobile među sobom, srpska vojska počela je da puca u pravcu škole gde je Geci bio učitelj, i ubili su ga.

³⁰ OVK se prvi put pojavila u javnosti naoružana na sahrani Halit Geci.

sam bila iza njih. Snimila sam ceo razgovor i nakon ovog događaja, moje bivše kolege iz Rilindgja su me pitale da ih odvedem do Adem Jašari, kod Jašarijeve porodice u Prekazu, i ja sam otišla zajedno sa njima.

Jedan od mojih kolega je poželeo da ostane i preko noći tamo, ali glava porodice, *baca*³¹ Šaban, Šaban Jašari, rekao nam je, “Ja se izvinjavam, veoma mi je žao, zaista bih voleo da vas primim kao goste večeras, ali ja ne bih to predlagao jer se bojim da ću biti nepočasnovan. Policija i vojska mogu da dođu u svako doba da napadnu moju porodicu i nešto može da se desi i vama takođe. Ljubazno bih vas zamolio da odete.” Dok je moja koleginica Evliana Berani rekla, “Ali zašto, *baca* Šaban, možemo da nosimo *kule*³² i... “Ne,” rekao je, “ovo nije pitanje *kule*, to je pitanje sigurnosti. Ja ne mogu da vam garantujem da vam se ništa neće desiti i veliko je besčašće za mene da vam se nešto desi u sred moje porodice.” I tako smo mi otišli. Dok smo dolazili, Hamez Jašari, “Šukrije, ljubazno bih te zamolio da...” određeni novinar, čije ime neću da pominjem ovde, govoriću kolokvijalnim jezikom, kao što je i on rekao, “kaži mu da ne može više ovde da zakorači, jer je doveo beogradskog špijuna u naše zgrade, predstavljajući je kao novinarku Rojtersa poi menu Viktorija.” I ja zaista jesam prenela tu poruku kada sam se vratila sa terena.

Aktivizam se ne završava ovde, znate, bilo je mnogo ovakvih slučajeva na terenu. Moj cilj je uvek bio inkluzija žena, njihovo aktivno učešće, u političkim aktivnostima, u ratu, u humanitarnim aktivnostima, kako bismo osnovali tradiciju, jedno iskustvo po tom pitanju, tako da se žena uvaži, da se prizna vlasništvo nad ovim procesima... Da se prizna vlasništvo žene nad kosovskim procesima.

Rat

Godine 1999., kada su počela bombardovanja bila sam na Kosovu. I, pošto sam uvek bila pod budnim okom vlasti, odmah, trećeg dana sam primetila prisustvo inspektora, agenata. Jednog jutra, jedan od komšija je pozvonio je na kućna vrata, bilo je oko deset časova i rekao ocu da su se dvojica inspektora interesovali za Šuki: “Čika Ahmet, osećam obavezu da ti kažem da su bili i da su pitali za nju”. Onda mi je otac rekao da treba da se sklonim: “Idi negde drugde, nađi načina da se skloniš negde, kući nemoj ostati, jer se očekuje da će oni ponovo doći.” Tako sam i uradila: Išla sam od mesta do mesta, nisam ostala duže vreme na jednom mestu. U međuvremenu, ponašanje policije je postalo grubo, počeli su progoni, izvlačeni su ljudi,...ljudi su isterivani iz svojih kuća.

Tako sam morala da iz moje kuće pređem u „Dardaniju“. U “Dardaniji” sam bila zajedno sa bratom od strica, i tamo smo se smestili u jednu katoličku porodicu. Tu smo ostali nekoliko noći, a sa prozora sam mogla videti kako grupe paramilitaraca maltretiraju svakog koga sretnu na ulicu. Domaćica kuće, nakon što je išla da kupuje hleb i druge potrebštine, znači običan izlazak za kupovinu elementarnih artikala, potvrdila je da je u, i oko „Kičme“ videla velike grupe palamiritaraca, čak i na ulicama. Ona nas je savetovala da treba bežati, da treba napustiti ovo mesto, da bismo i mi mogli zajedno sa njenom porodicom da krenemo put Hrvatske, ali zbog naših imena to bi bilo nemoguće, i da ne možemo da rizikujemo da nas otkriju i likvidiraju, da nestanemo. I, tada smo odlučili...

Izašli smo na put koji vodi do železnice stanice. Na tom putu sam doživela jedan veliki užas..., ja sam se nalazila u masi ljudi...možda je bilo oko 2000 ljudi koji su išli tim putem - red se pružao od „Dardanije“, gde se danas nalazi časovnik, do železničke stanice. Dok smo tako išli, pristigla su jedan kola otvoreno-zelene boje sa četvoro-petogo ljudi. Neki su bili u uniformama, neki u civilu. Izukli su iz reda jednog muškarca od 36-37 godina, bio je zajedno sa ženom i dvoje dece; povelu su ga na drugu stranu puta, naslonili ga na zid, i ubili.

³¹ *Bac*, bukvalno ujak, je jedan albanski izraz poštovanja prema starijim osobama.

³² Okruglaste pantalone, turski stil.

U tom trenutku sam se osećala izgubljenom, bilo je to nešto,... nije bilo neobično da su Srbi ubijali, znači, srpski režim i policija su činila takva dela, ali kako može da se desi nešto tako..., da se bez ikakvih reči izvuče čovek iz reda..., bilo je to tako neobjašnjivo. Ni ženi nisu rekli ništa, nikome. Čak su nam naredili da ne govorimo, da nastavimo put: "Marš tamo! Nastavi te!". Brat od strica je uzeo jedno dete u naručje. Drugog sam uzela ja, dok je žena stajala okamenjena ...nije znala šta da radi u tom momentu. Nastavila je dalje a da nije okrenula glavu da vidi šta se desilo s druge strane.

Zatim smo nastavili put prema stanici; tu je bila velika gužva, ljudi su se međusobno gurali ko će pre da uđe u voz. Dok sam gledala tu masu ljudi, setila sam se jednog Nemca koji je radio sa mnom zajedno u organizaciji: „Svetska međunarodna vizija“. "Najgora moguća stvar u životu je da budeš izbeglica ". U tu masu ljudi sam uspela da se uguram zajedno sa mojim bratom od strica i jednim profesorom srednje škole. Kad smo ušli u voz, nakon kratkog puta, grupe paramilitaraca su zaustavile i upale u voz, izvlačile silom muškarce iz njega da bih ih streljali. Da bi spasila brata od strica, odlučismo smo sa profesorom da se brat ispruži na...kako se zove to mesto...floor, patos, zatim smo ga pokrili jednim ćebetom i seli na njega, jer nismo imali drugog rešenja.

Ušla su trojica paramilitaraca, gledali su okolo; a mi, ne samo da smo seli na njega već smo preko njega bacili i neke torbe i pakete i tako ga kamuflirali. Nakon nekog vremena, ni ja ne znam koliko je proteklo, oni su otišli, on je ustao, i mi smo nastavili put zajedno. Važno je da istaknem jedan detalj: tokom akcije policije i paramilitaraca, dok su oni ulazili, jedan od paramilitaraca je primetio ruku jednog deteta koja je virila napolju kroz prozor, možda je hteo da pozdravi nekoga napolju, roditelje, sestru ili brata ili ko zna koga..., i snažno zatvorio prozor tako da je ruka deteta ostala zaglavljena. On je pokušavao da prekine ruku detetu ali u toj nameri ga je sprečio jedan policajac.

Ne znam šta se desilo sa svim tim muškarcima koji su nasilno izvučeni iz voza, ali mi nastavismo put prema Makedoniji. Mi tada, nismo imali ideju gde će nas odvesti ovaj voz. Tokom čitavog puta ja sam gledala kroz prozor. Tokom čitavog puta sam videla grupe i grupe paramilitaraca koji su maskirani ulazili u kuće, lomili, uništavali. Videla sam kako silom hvataju za kosu muškarce i žene. Ovi prizori su se smenjivali sve dok nismo stigli u Makedoniju.

Ušli smo u jedan kamp koji mi je ličio na koncentracioni logor Nacistički, okružen makedonskom policijom i vojskom koji su se nalazili neposredno uz ogradu; nije bilo neke razlike između njihovog ponašanja od ponašanja fašističkih vojnika, jer psovke i vređanja sa njihove strane su bile neprestane. Tu sam shvatila da smo svi jednaki, bilo da imaš para ili ne. Između ostalih videoh i jednu gospođu iz Prištine. Tada se setih scene od pre nekog vremena: jedna žena je došla u Prištinu u vreme internih iseljenja u Drenici koja su bila posledica nasilja ražima, dok je u Prištini vlado mir, lažan mir, rekla bih. Znači, videla sam tu ženu sa troje dece kako moli jednu gospođu da ih primi u kuću. Pošto sam uvek bila znatiželjna da vidim šta se dešava sa mojim narodom, sa našim ženama, zaustavila sam se i pitala o čemu se radi. Posebno zbog činjenice da je ova žena sa troje dece tražila pomoć, dok druga gospođa nije mogla da je primi. Rekoh joj: "Kako je moguće da ne možeš da je primiš, zbog čega?", "Nemam", reče, "nema gde da je smestim, nemam,..." i šta ti ja znam, te u podrumu nema grejanja, te nešto drugo...I, ta situacija me je mnogo dirnula: "Kako, more, nemaš gde da je smestiš? Pa, uvedi je u kuću gde ti boraviš tu neka i ona bude." Ali, ona je samo slegla ramenima i nije ih primila unutra.

Pošto sam žurila na posao, ja joj rekoh da me sačeka, da ću se vratiti. Otišla sam na posao i razgovarala sa mojim šefom o tome. Iako nije mnogo mario za probleme,... za nesreću Albanaca, ipak mi je dozvolio da izađem s posla. Vratila sam se kod one žene i smestila je u neku kuću i vratila se ponovo na posao. Tu sam, u kampu Blace, opet sreća tu gospođu, ona ustade glasno plačući. "Sramota me je", reče, "za onaj moj postupak, jer sam ovde shvatila da se mi svi ovde nalazimo u paklu. Sada, sa dve noge u kaljugu, shvatila sam da si ovde niko i ništa, i da bi želela da ponovo sretnem onu ženu sa decom da joj se izvinim, jer nisam nikad verovala da će ovaj dan doći.

Dok sam bila u kampu sreća sam mnogo ljudi, razgovarala sam s njima kako bih svatila njihovo stanje. Idući od porodice do porodice, primetih svoju bivšu kolegicu s'posla, koja je bila moja šefica ali koja nije želela da je tako zovem, Karmit Zysman, koja je tokom čitavog svog boravka na Kosovu, od 1997. stalno bila na terenu sa narodom i mnogo nam je pomagala [zvoni telefon].

Ona me je primetila izdaleka, zatim je organizovala moj izlazak iz kampa uz pomoć aktivista Crvenog krsta. Ipak, nisam bila zadovoljna jer sam unutra ostavila svoju porodicu, brata sa ženom i sa decom. Jedan slučaj ne mogu nikako zaboraviti: pomagala sam jednoj devojčici koja je bila na smrt bolesna i pokušala sam da je izvedem iz kampa, da je odvedem do nekog lekara, ali sam bila brutalno zaustavljena od strane policije; u jednom takvom pokušaju policajac me je udario nekoliko puta; od besa sam ustala iz blata uzela sam šaku šljunka i gađala ga, barem sam nešto pokušala. A on me je ponovo udario i otkinuo bedž koji sam nosila oko vrata i bacio ga u blato; svi koji su tu bili videli su ovu scenu; umešao se predstavnik Crvenog krsta, prekinuo je to maltretiranje i izvukao mene i devojčicu napolje. Uspela sam da je smestim u jednu improvizovanu ambulantu, i kada sam se uverila da se ona oseća bolje nastavila sam put prema Makedoniji, brinući o tim ljudima, o tom šta će se dogoditi s njima i kako im pomoći.

Nakon toga, nastavila sam svoju aktivnost na spajanju porodica otvarajući jedan radio kanal u Debru, preko koga sam pozivala da se jave svi oni koji ne znaju gde su im članovi porodice. Znači, nikad nisam prestala da obavljam zadatak moje misije koji je bio moj životni cilj: zaštitu prava građana od ponasanja režima, zaštitu ljudskih prava bez obzira na nacionalnu ili bilo koju drugu pripadnost. I, tamo sam stalno pričala o tome da žene i muškarci treba da imaju jednak tretman, da je obrazovanje žena veoma vazno za društvo. Jer, bez učešća žena se ne mogu izvesti bilo kakve promene u Makedoniji, da albansku populaciju u Makedoniji očekuje ista sudbina kao i naša, koju je izazvao srspski režim i slične aktivnosti.

Kasnije sam, uz pomoć jedne međunarodne organizacije, otišla sam,... uz pomoć moje organizacije, uz pomoć gospođe Karmit Zysman, stupila sam u kontakt sa organizacijom „Međunarodna svetska vizija“ u Albaniji – tamo su se premestili, uglavnom, svi oni koji su radili u Prištini. Nastavila sam rad sa izbeglicama u Albaniji; tamo sam stvorila širok krug, znači, širok društveni krug. Pričala sam mnogo o iskustvu na Kosovu, o nasilju koje je sprovodio srpski režim na Kosovu, za potrebu da se o tome priča, da se to objavljuje u albanskoj štampi, da se ljudi međusobno pomažu, da se više povežu, da obrazovanje bude kvalitetno kako bi Albanci mogli da budu ravnopravni sa ostalim civilizovanim svetom.

Nakon jednog perioda, vratila sam se na Kosovo; čak sama insistirala da uđem odmah, zajedno sa snagama NATO-a. Ali odustala sam na sugestiju mog šefa, koji je imao svoje veze među zvaničnicima NATO-a, jer je tamo još veoma opasno. Ipak sam insistirala, i, nakon kratkog vremena od ulaska NATO-a, vratila sam se na Kosovo. Zatim sam nastavila svoje angažovanje na jačanju uloge žene na svim nivoima, uključujući i politički aspekt. Prvog dana kada sam stigla, nakon dvadestčetvoročasovnog putovanja, stigla sam ispred hotela „Grand“. Tamo što sam sišla s kamiona, iznenada se pojavio bivši sekretar „Unije nezavisnih sindikata Kosova“ (BSPK), g. Mustafa...prezimana se ne sećam, sekretar profesora Hajrulah Goranija, predsednika BSPK, profesora na ekonomskom fakultetu; „Gde me nađe sad!“, pomislih. Reče: „Šuki, ne znam odakle dolazis i zašto si ovde, ali imamo potrebu za jednim prevodiocem i prava je sreća što si ovde. Traži te profesor, jer je tu jedan Rus koji priča engleski, a nama treba prevodioc“. „Dobro, čoveče, ali ja sam tek stigla nakon dvadestčetvorosatnog putovanja, treba da idem kući. „Nema kući“, reče, „mi znamo da ćeš ti obaviti ovaj posao za nas“. I, trebalo mi je,...nakon što sam tu provela tri sata kao prevodilac, nastavila sam put kući; tu sam zatekla oca i svoju mlađu sestru za koju nisam imala ideju ..., niko nije znao da je živa ili mrtva.

Profesionalni život

Što se tiče pitanja Kosova nakon rata, mogu slobodno reći da su počeci bili veoma teški. Nije bilo neke velike promene u odnosu na vreme rata. Ja sam zbog ratnih okolnosti, posebno zbog mog angažovanja kao aktivistkinja za ljudska prava, kao što sam i ranije rekla, morala da napustim Kosovo i da preko Makedonije odem za Albaniju.

Tamo, u Albaniji, većinu vremena sam provela radeći sa izbeglicama, takoreći po čitavoj Albaniji. Nakon završetka rata na Kosovu, ja sam insistirala na mom povratku, jer sam računala da u ovim okolnostima ljudi imaju potrebu za podrškom, bilo da je ona humanitarna, bilo sa aspekta ljudskih prava, bilo u vidu rehabilitacije... jer, tokom mog boravka u Albaniji, ja sam radila na programu za rehabilitaciju, psiho-socijalni program, tako sam mislila da ću biti od koristi. Ipak, na insistiranje organizacije: "Međunarodna vizija sveta", ostala sam još malo vremena, ali sam se opet vratila na Kosovo. Moja je želja bila da se vratim zajedno sa predstavnicima NATO-a; postojala je tada mogućnost da me prebace jednim helikopterom, ali kao što rekoh, iz bezbedonostih razloga nije mi dozvoljeno.

Putovanje iz Albanije za Prištinu je trajalo oko 20 časova jednim starim kamionom. Put je bio veoma oštećen i mogu reći da kada sam stigla kod hotela „Grand“, i izašla iz kamiona, nisam ni spustila nogu na zemlju, kada me je neko potapšao po ramenu i pozvao me po imenu. Ono što je na mene ostavilo utisak u tom trenutku je bio: albanski. Okrenula sam i spazila sekretara ...kako se zvao... "Unija radnika Kosova". Ostavio je snažan utisak, rekla sam: "Kako je moguće?" "Veoma dobro", reče, "što te nađoh, što te videh, jer je profesor Hajrulah Gorani unutra sa nekim stranim predstavnicima..." , on je verovatno bio sa prvim predstavnikom Organizacije Ujedinjenih Nacija na Kosovu, "pa bi trebala da nam pomognes, da prevodiš za njega". Rekoh: "Polako čoveče, provela sam 20 sati na putu i veoma sam umorna. Mozda neću ni moći da se skoncentrišem". "Dobro, ali moras da se skoncentrišeš kao sto si uvek mogla. Mora da nam pomogneš! Obavezno!". I tako umorna, morala sam otići. Tu sam, sigurno, provela više od tri sata pomažući profesoru Goraniju da prenese poruke drugoj strani u vezi događaja na Kosovu, situacije uopšte i o tome kako je više od 120 hiljada Albanaca izbačeno s'posla, i drugi teški događaji kao posledica dolaska Miloševića na vlast.

U jednom takvom stanju..., i, kada sam izašla iz...znači, sa sastanka, pogledala sam okolo; pogled mi se zaustavio na nekolicinu ljudi, koji su pre bili neka vrsta Arkanove garde i veoma sam se potresla. Mislila sam u sebi: "Šta se ovde desilo? Znači Arkanovi ljudi se nisu povukli..." I, izašla sam iz ...iz Granda vrlo uznemirena. Tokom sveg tog vremena, sebi sam postavljala jedno pitanje: kako je moguće da su nam rekli da je Kosovo oslobođeno kad ima još takvih ljudi koji ne samo da smeju da budu ovde već se i pojavljuju na javnim mestima?..; Jer, svi znamo da su „Grand“ dugo vremena koristili mediji za konferencije, i drugo...I, onda sam istim kamionom stigla do kuće. Tokom puta sam gledala okolo, bilo je dosta oštećenih kuća, ali malo ljudi na ulicama.

Kod kuće, prirodno, nisu znali kada ću ja da dođem, jer mogućnosti za komuniciranje su bile ograničene...I, zvonila sam. Nisam znala da se mlađa sestra nalazi u Prištini, jer u ono vreme nisam znala gde se nalazi. Ona je provukla glavu kroz prozor sobe na spratu. Ostala je začuđena jer me nije očekivala. Potom je sišla zajedno sa ocem, što je bio red na mene da se iznenadim, jer sam mislila da osim oca neću nikoga zateći tamo. Znači, ovo je bilo moja prvi stres, kontakt sa porodicom.

Drugi stres je bio kada sam srela drugu sestru. Ona je bila sve vreme na Kosovu; učinilo mi se da ide nekako ukočeno poput robota, naravno, zbog ratnih trauma, jer su joj dvojica sinova bili učesnici rata, te su policija i paramilitarci obilazili njihov stan nekoliko puta ne bi li otkrili gde se oni nalaze. Od njihovog bahatog ponašanja, pogotovo paramilitaraca, ona je dobila velike traume. Ona je tako hodala još dugi niz meseci...Ovo je bio moj sledeći stres.

Zatim, nedostatak informacija gde se nalaze ostali članovi porodice, o bližnjima koji su ubijeni, o prijateljima i ljudima koje sam poznavala kao i o onima koje nisam blisko poznavala ... I pored, znači, velike duševne boli koju sam pretrpela zbog gorke realnosti, još sam se nadala da će biti dobro na Kosovu, stoga sam žurila da što pre nađem posao. Ne toliko zbog para, već više da uspostavim kontakt sa ljudima. Zaposlih se. Međutim, nakon veoma kratkog vreme boravka u jednoj organizaciji koja se tada bavila istraživanjem ratnih zločina, jedne nedelje, nisam mnogo sigurna, napustila sam posao, pošto mi se nije svideo.

Zatim sam se zaposlila u jednoj drugoj Organizaciji Ujedinjenih Nacija, u Agenciju za urbana naselja, "UN Habitat", i tu sam počela da se ozbiljno bavim, pre svega, sa izradom zakona...; Na početku na pronalaženju postojećih zakona o mnogim pitanjima na Kosovu: pitanja imovine, zemljišta, onda stanova, kuća, i slično. Prvo da tačno utvrdimo da li postoje i koji su ti zakoni, da li su funkcionalni, koliko mogu da se prilagode, zatim da počnemo da se bavimo konkretnim slučajevima u vezi sa stanovima: da utvrdimo koji su uzurpirani a koji su prodati, jer je bilo pokušaja preprodaje tih stanova i slični problemi. Ja sam se veoma intersovala po pitanju katastra, jer katastar je dokaz koji daje pečat imovini o prvom vlasniku.

Zatim, tokom istraživanja, videla sam da su katastarski podaci, katastarske knjige, poslate u Srbiju, kao i mnoge druge knjige iz drugih oblasti. Znajući da su ove stvari veoma značajne i, istovremeno, veoma osetljive, jer imovina ne može da se otuđi, jer je sveta, radila sam veoma pažljivo više od dve godine. Ova organizacija se bavila i nekim drugim programima osim onih po pitanju objekata za stanovanje - radila sam i kao kordinatorica i kao ekspert na programu treninga, zatim informisanje građana. U oba slučaja..., ali, s obzirom na moje dugogodišnje iskustvo u novinarstvu, ja sam, paralelno sa poslom kojim sam se bavila u ovoj organizaciji, bavila sam se iskreno i informacijama o ljudima koji su se vraćali na svoja imanja: da li imaju gde da odsednu, da li imaju krov nad glavom, kakvi su im ekonomski uslovi, da li neko brine o njima?

Sećam se slučaja, navodim samo jedan radi ilustracije, jer je takvih bilo mnogo: u vreme dok sam radila u „Agenciji urabana naselja“, došla je jedna žena sa dvoje siročadi. Znači, bili su ratna siročad. Ta žena nije imala utočište. Pre nego što je došla u moju kancelariju, ona je prvo popričala sa jednim ekspertom za pravna pitanja o mogućnosti da „HABITAT“ omogući korišćenje nekog od stanova koje je on držao pod nadzorom, znači, „HABITAT“- Organizacija Ujedinjenih Nacija. I, isti ekspert se se ustručavao da joj da na krošćenje jedan od tih stanova sa obrazloženjem da su to deca onih koji su poginuli u ratu, ili su deca boraca OVK koji su poginuli na ratištu. Za mene je to bio jedan apsurdan pristup, jer niko od nas nema pravo da uskrati deci pravo ili i ženi nekog ubijenog, bilo kome, pravo na utočište, samo zbog činjenice da je pripadao jednoj strani tokom jednog neravnopravnog rata. Bilo mi je žao kada sam shvatila o čemu je reč.

Pozavala sam tu gospođu i rekla sam joj: „Ja ne mogu da razumen nekoga ko radi u jednoj Organizaciji Ujedinjenih Nacija i koji ima jedan takav pristup, jedan takav jednostran pristup. Zašto je uopšte važno... porodica i deca pripadaju čoveku koji je ubijen na strani...predpostavimo, napadnutoj strani ili onoj drugoj, koja je činila zločine. Ovi imaju potrebu za utočištem. Nemaju nikakvu podršku. Vi dobro znate da trenutno ne postoje zakoni koji regulišu ovu oblast. I mi, dobrovoljno i ljudski, treba da saosećamo sa ljudima i da ih tretiramo podjednako. Pogotovo mi, koji se bavimo ljudskim pravima.“ I, tako, znači, nakon jednog dugog insistiranja, mogla sam da joj pomognem. Ipak, gospođa ekspert nije nikada više spomenula ovaj...

I, slične stvari, slični slučajevi koji su, nažalost, tretirani na jednostran način. Čim bi shvatili da je stranka Albanska, postupci su bili deset puta detaljniji. Da je stranka neka druga, znači, da je neke druge nacionalnosti, reagovanje bi bilo brzo i pozitivno - izašlo bi se u susret. Takve stvari sam primetila ne samo u organizaciji u kojoj sam radila već i u drugim. Čak, nažalost, do dana današnjeg. Ovakav diskriminatori pristup me je podstakao, da kao pripadnica ove

zajednice, kao kosovarka, kao Albanka sa Kosova se još više zalažem i da učinim sve da se takvi slučajevi diskriminacije, jednostrani, da se ne ponove i da se, ako je moguće...i da se eliminišu.

I, zatim sam počela , nastavila angažovanje na izradi zakona, praktičnim radom u „ Zajedničkom Savetu Administracije Ujedinjenih Nacija“, kako se tada zvao, gde je bilo puno poznatih kosovskih pravnika. Iako nisam previse volela taj posao, moj rad kao ekspert i kao prevodilac je bio deo mog nastojanja da rad domaćih ljudi bude što postojaniji i profesionalno prihvatljiv. Jer, znaju se okolnosti posle rata: bilo je teško naći jednog prevodioca koji je istovremeno obavljao posao prevodioca i posao pravnika. Ja sam, srećom, posedovala znanje za oba posla. Čak sam dosta dugo sarađivala sa profesorom Kabašijem, koji je prevodilac i drugih zakona, sada se ne sećam kojih sve, jer sam radila na prevodenju mnogih zakona.

Zatim sam bila saradnica na izradi „Pravilnika Direkcije“ za stambena i imovinska pitanja br. 1999/60 ili 2000/60, ne sećam se, jer je ipak prošlo dosta dugo vremena. I, tada sam mnogo insistirala na tome da metodologija posredništva, znači, nalaženje alternativa, bude deo ove agencije, ali nisam naišla na razumevanje tadašnjih šefova. I, ostalo je da Agencija ima samo svoj pravilnik i da ona radi po tom pravilniku.

Svaki put kada bi mi se pružila prilika, insistirala sam da građani, bez obzira na etničku, versku ili rasnu pripadnost..., da imaju jednaka prava, da se prema njima jednako postupa i da ne bude diskriminacije. Ipak sam stalno primećivala da se prava albanske većine stalo krše. Meni je bio neprihvatljiv stav one gospođe da spisak ubijenih bude na srpskom jeziku i to na ćirilici. I, ja sam odbila. Naravno, da sam odbila. Zatim sam odbila i kasnije insistiranje da se nastavi sa korišćenjem formulara na srpskom jeziku na ćirilici, kao i insistiranje da se Kosovo zove Kosovo i Metohija. To nisam prihvatila nikada i mislim da neću nikada to prihvatiti.

Znači, primetila sam...iako se Organizacija Ujedinjenih Nacija poziva na poštovanje ljudskih prava, njeno insistiranje je bilo zavisno od dominantnih političkih interesa, čime će jedna strana uvek biti diskreditovana. Ja sam toliko daleko išla u toj mojoj nepristrasnosti, da pored posla koji sam obavljala po pitanju zakona, bila sam spremna da svaku varijantu jezika i sva dokumenta koji su se ticala rada „Uparave“ korigujem i prepravljam bez obzira na kom su jeziku: albanskom, srpskom engleskom i tako redom: u smislu jednog otvorenog i jednakog pristupa za sve, da su svi jednaki i da su svi dobrodošli da iznose svoja gledišta...da ljudi osećaju da su zaista deo ovog procesa: da su jednaki na Kosovu i da imaju jednaka prava.

I, u čitavom ovom mozaiku problema, ono što me je najviše mučilo čitavo vreme je bio položaj albanske žene, naravno i svih drugih žena, ali posebno, žena većine, jer njihov uticaj se najviše oseća. Želja žena da se bave politikom, da budu ravnopravne, da daju jednak doprinos je bio veliki. Međutim, prostor je bio ograničen. Možda ne na prvi pogled, ali suštinski, da. U procesu odlučivanja videlo se odmah da nemaju uticaja, da nema prostora da budu deo odlučivanja. Onoliko koliko sam bila u stanju trudila sam se da dam svoj doprinos bilo gde i u bilo kojim okolnostima, bilo da je u pitanju neki događaj gde su bili prisutni i predstavnici političkih partija ili zvaničnici na centralnom nivou – ja se nisam se ustezala da otvoreno iznosim svoje neslaganje: “Zašto ne postoji jednak prostor za žene?”

Nisam jedina, postoji veliki broj sposobnih žena koje se nikad nisu ustručavale da ovo urade, ali, ipak, albanska žena nema dovoljno prostora da bi se osećala ravnopravnom učesnicom u procesima. Često puta, pa i dan danas se desava da, tobože, u ime jednakih prava pojedina žena se bira na neku poziciju, ali očigledno da služi kao dekor. Njeno postavljanje, znači, nije rezultat uverenja muškaraca da žena to zaslužuje zbog svog angažovanja i sposobnosti, i da ona može dati svoj doprinos kao i muškarci. I, gore od toga: dok sam radila u Organizaciji Ujedinjenih Nacija, i ako je

moj posao bio mnogostruko teži, ja sam, često puta, ostajala čitave noći da radim, dok moj kolega koji je radio sličan posao za mnogo kraće vreme, imao je mnogo veću platu od moje.

Što znači, bez obzira što se smatra da svet ide napred, da postoje konvencije o ljudskim pravima, Osim Konvencije za ljudska prava Ujedinjenih Nacija i drugih konvencija, uključujući i Rezoluciju 1325 i druge rezolucije, CEDAW, još u svetu, pitanje jednakosti i jednaki pristup žena u odnosu na budžet, na platu i na jednak tretman, ne postoji. U praksi ne postoji. I, ovo predstavlja veliki problem na Kosovu, pogotovo zbog činjenice da je postojala dobra mogućnost, jer su ovde bili predstavnici međunarodne zajednice, koja je mogla da uradi jednu probu, da primeni jedan dobar eksperiment kako bi stavri krenule na bolje, da se sve postavi na pravi kolosek i da, od početka, žene budu deo procesa, da zauzmu mesto koje im pripada u svim procesima odlučivanja, kao i da imaju isti tretman u oviru ljudskih potencijala u mnogim oblastima.

Ali, to se nije desilo. Zašto se ovo nije desilo, predstavlja pitanje koje zateva višedimenzionalan odgovor. Pre svega, i oni koji su došli kao eksperti iz međunarodne zajednice, nažalost nisu tražili ljude sa kojim bi sarađivali za dobrobit Kosova, naprotiv, oni su za sardnike uzeli pojednice sa kojima bi lakše ostavili materijalnu korist za sebe. I, ovakav pristup je uticao da proces ne bude... ni proces izgradnje, ni proces urgentne faze, ni kasniji proces tranzicije, kao ni ovaj proces sada -prelazak na demokratiju, i mesto da budemo na pravom putu – svi su skroz omanuli, tako da smo se našli u jednoj sistuaciji koja je degradirala.

I danas, kada imamo Vladu koja nije ujednačena, nema žena koje su dostojanstvene predstavnice, naravno ne sve, ali nema jednakosti u predstavljanju. I, još gore, za sada je gore nego sa prethodnom vladom. Ovo je zajednička krivica međunarodne zajednice i domaćih političkih lidera. Ipak, mogu reći da je krivica domaćih političara veća, jer oni imaju mogućnost odlučivanja. Razlozi su različiti, ali u prvom je redu korupcija, zatim, da se ne učini ništa zbog političkih odnosa u regionu. Sve ovo je uticalo da žene, opet, ostanu na margini.

Od završetka rata do danas malo šta je učinjeno ili gotovo ništa nije učinjeno, posebno, kada su u pitanju žene žrtve rata, žene koje su silovane, koje su do danas ostale bez imena i prezimena, bez prava da kažu svoju reč, da iskažu svoje muke. One su tretirane stihijski, jednostrano, preko procesa koji nije bio sveobuhvatan, koji bi značio saučestvovanje i koji bi omogućio neophodan tretman: psihički, psihološki, zdravstveni, i koji bi omogućio zapošljavanje. Znači, nije uopšte postojao kontinuitet koji bi omogućio lečenje korak po korak, pre svega psihološki, kako bi se posle stvorile mogućnosti da se kroz dalji tretman žrtva oseća jednakom i da je korisna za ovo društvo.

Kad se tome doda i trenutni zakonski okvir, u stvari, postoji samo jedan zakon sa puno nedostataka, koji se ionako ne može sprovesti, onda je jasno zašto samo jedan mali broj žena koristi pravo na socijalnu podršku. Nažalost, i dan danas, i ova vlada kao i one perthodne, nije napravila nijedan konkretan korak, i pored spremosti i volje civilnog društva da se ovo pitanje raspravi, da se ovaj zakon elaborira, da se ženama pruži materijalna nadoknada, bez učešća uprocesu. Znači, ova stvar stagnira od završetka rata.

Nažalost, stvari su se odvijale tako, jer ni onda nije bilo konzensusa među Albancima da se vlast jednako podeli. Jer, da je ta saglasnost tada postojala, sigurna sam da Kosovo ne bi imalo potrebe ni za Ahtisarijevim planom, koji je u odnosu na pitanja manjina u određenom trenutku i pod određenim okolnostima, bio izvrstan pristup, jer, ja sam apsolutna zagovornica da prema manjinama treba imati pozitivan pristup. Ne želim da manjine ikada dožive ono što je doživela većina na Kosovu, nikada, ali sam protiv selektivnog pristupa: da se na jedan način tretira jedna manjina, a da se druge manjine potpuno marginalizuju ili da se ostave po strani. Kosovo je malo, sa malim brojem stanovništva i sa relativno malim brojem manjina. Ja sam veoma sigurna da i međunarodna zajednica dobro zna da ima puno slučajeva u svetu i u regionu, gde su manjine brojnije nego što je srpska zajednica ovde, na Kosovu. I, tamo, ne traži standarde....primenu istih standarda kao na Kosovu.

Ja sam za pozitivnu diskriminaciju - ovaj princip bi se jednako odnosio na sve manjine, i za alabansku manjinu u regionu, u mestima gde su oni manjina. Istovremeno, ovakav slučaj predstavlja diskriminatorски pristup i prema ženama kao manjine. Jer, samom činjenicom da žena nije učesnik u prosecu odlučivanja, ona se tretira kao manjina. Znači, nedovoljno znanje, borba za..., šta da kažem, za liderstvo i bolesne ambicije, je doprinelo da Kosovo postane jedna laboratorija za eksperimentisanje, za ispunjavanje apetita i želja mnogih. Pretvoreno je u fontanu želja. I, u stvari, u praksi, predlozi nisu skoro uopšte..., politički i ostali predlozi koji su osnova za izgradnju stvarne demokratije nisu funkcionisali.

Uzmimo sada pitanje pravosuđa u tranziciji. Ima puno elemenata; mi treba na nastojimo i da se trudimo da u okviru administrativne grupe, znači, civilno društvo i ministarstva, predstavnici ministarstava i premijer, učinimo sve kako bi modelirali naš proces. Ovom procesu, zbog političkih rezervi još se nisu priključili pripadnici manjina na Kosovu, pripadnici manjinskih zajednica. Ja sam veoma sigurna da s ovim pristupom koji ima danas međunarodna zajednica: da vrši pritisak na jednu stranu, a prema drugoj ne, onda nikada nećemo imati jedan demokratski i integracioni proces na Kosovu- jedan ujednačen proces. Ne verujem da će ga biti.

Mi smo svedoci ovog vremena, kada Kosovo i Srbija ne mogu da ostvare održivo pomirenje. Ne može se ostvariti pomirenje ukoliko mu nisu prethodili drugi koraci, koji otvaraju put tom pomirenju. Prvo bi trebalo tražiti oprost, što je veoma normalno, što je ljudsko, za sve one žrtve koje su pale na Kosovu, zatim mogu slediti drugi koraci koji bi preduzeli pravi politički predstavnici svih strana.

Nije mi poznato da ima igde u svetu, da dve suprotstavljene strane, od kojih jedna strana ne priznaje uopšte državu koju je stvorila upravo druga strana, a strana koja ne priznaje tu državu bira ili je birala za ministre pojednice koji su bili deo prošlog eštabilimenta, kao što je bio Milošević za Kosovo – takvi su birali za ministre Kosova. I, isti, upotrebljavaju uvredljiv jezik i moralno ponižavaju žene, u ovom slučaju majke Albanke, dok postoji tendencija da se nastavi i dalje sa istim ministrima. Ne znam o kakvoj vrsti...o kakvoj vrsti političkog morala se može pričati i kuda vode takvi procesi.

U čitavom tom mozaiku političke, ekonomske i socijalne raspuštenosti, i sa velikim nedostatkom pravde zbog koruptivnog sudstva, možda i bez krivice većine ljudi koji rade u tom sistemu, jer, postoje i poštene sudije, poštene advokati i ljudi u administraciji koji rade pošteno i po pravdi, ali sigurno zbog postojanja lanca direktne umešnosti politike u sudstvo i zbog sprege lokalnih i međunarodnih predstavnika: misija Ujedinjenih Nacija i EULEX-a, došlo je do toga da danas Kosovo bude ovo što jeste. Oni bi imali puno više uspeha kada bi osim na opštem planu, znači za stanovništvo u celini, više se angažovali na poboljšanju pozicije žena, na njihovom većem angažovanju, na njihovom jednakom pristupu pravnom sistemu, na stvaranju većeg prostora za njihovo angažovanje i kada bi posatojala jedna platforma kao osnova na kojoj bi se izgradilo Kosovo i kada bi žena bila deo te platforme.

Žena tokom ovih godina je više tretirana kao jedna neophodnost, više na papiru, kako bi se stvorio utisak da je ona deo procesa i kako bi se ispunila rodna struktura. Ja sam za ispunjavanje kvote, jer nigde u svetu ne postoji pravilan tretman u odnosu na ženska prava, posebno ne na Kosovu. Pogotovo, ako ova kvota obuhvata žene koje su spremne, koja imaju znanja i iskustva, koje su dosledne u borbi za svoja prava i jednakost polova. Ovo se nije desilo na Kosovu. Znači, u posleratnom periodu teško da možemo da tvrdimo da se ovo dogodilo s'obzirom da su procesi išli parcijalno a ne na jedan organizovan način.

Međunarodna zajednica nije previše marila da pristup ovom problemu bude struktuiran. Bio je to zasta čudan pristup i mogu reći, jednostavno ne i najbolji, jer je tokom čitavog posleratnog perioda, tokom 15 godina koliko se ovaj proces odvijao, vršen čitav niz eksperimenata. Nijedan put nije stanovništvu data mogućnost da ima svoje

projekte, da inicijative dođu iznutra, od nas samih, i da se onda elaboriraju pred međunarodnom zajednicom, i koji bi se realizovali u interesu jednog stabilnog Kosova, kao održiva rešenja, već su oni (međunarodna zajednica) uvek dolazili sa gotovim projektima, koje bi pročitali u veoma kratkom vremenu, bez rasprave i kao takve su sprovodili.

Zbog toga Kosovo danas nije stabilno. Koliko je već godina prošlo a da naša politička elita nije uspeła da uspostavi vladavinu prava u Mitrovici, na Severu, čak sta više, strah ih je da vladavinu parava sprovedu i u ostalim mestima gde su Srbi u većini. Ovo se dešava jednostavno zbog nemarnosti lokalnih lidera. Ne znam, znači, da li naši političari osećaju da nemaju ni profesionalne, ni moralne, ni političke, snage da utiču na procese; bilo bi više puta poštenije kada bi javno priznali da nisu u stanju da to učine, da objasne razloge i da prepuste mesto nekom drugom.

Istovremeno, dvostruki moralni standardi se vide i kod civilnog društva - i zbog njihove krivice. Znači, od rata pa do danas, procesi su skrenuli s puta i iz razloga što su članovi civilnog društva, često puta, Kosovo videli kroz, tako da kažem, lični interese, zbog lične koristi a ne kao proces od šire društvene koristi. I, zatim, česti prelasci iz civilnog društva u političke partije, i obrnuto. Ovo je dovelo do toga da na Kosovu može ko hoće i kad hoće, da pređe gde hoće i da radi stvari koje ni u jednom momentu negde drugde bi bilo dozvoljeno.

Takođe, navešću primer, znači, jednu jedinstvenu ilustraciju. Kako je moguće da se desi da nijedan put politička elita u zemlji nije uputila makar jednu notu Beogradu ili centrima moći protiv ponšanja i zloupotreba srpskih političara, koji ulaze i izlaze iz Kosova bez ikave dozvole. Još gore: vređaju građanstvo na rodnoj liniji kao što se i desilo. I, lideri ćute. Ja ne razumem zašto politički lideri ćute. Kad oni ćute i narod ćuti. Trebalo je učiniti nešto što bi pokrenulo čitav narod i zbog činjenice da je ovaj narod umoran od protesta, pokreta, i izalaska na ulice...I, smatram da najsvesniji deo Kosova...možda je zadnji trenutak da se nešto pokrene, da se probudi iz sna nacionalnog zaborava. Muskarc i žene, obe strane. I, da stvar preuzmu u svoje ruke, da potresu tog trpeljivog slona na Kosovu, koji vlada od '90-tih i da Kosovo učini napor da izađe iz postojeće magle i da bude deo demokratkog razvoja, slično kao u nekim krajevima Evrope, uzimajući u ruke pravo na samo odlučivanje. I, koristeći prisustvo međunarodne zajednice, nekorumpiranog dela eksperata kako bi popravili trenutnu sliku Kosova, njen ugled ili mozaik, i da dokažu da je Kosovo država a ne Kosovo sa fusnotom.

Po mom utisku i na osnovu mog dugog iskustva koje imam kao aktivistkinja za ljudska prava i kao novinarka, smatram da ova vrsta osećaja, utiska, koje...ova vrsta tendencije koja raste na Kosovu, pojavila se s vreme na vreme u različitim istorijskim periodima i zbog činjenice da je Kosovo...da i prema popisu iz '70-tih... pre ovog perioda, nikad nije zvanično doživelo neku promenu u privredi.

Tek, '70-tih, je počela promena. I upravo zbog loše ekonomske situacije, zbog nepostojanja ekonomskog razvoja, zbog socijalnih problema i nejednakog tretmana u odnosu na ostale republike bivše Jugoslavije, narod je u strahu da će se takvo stanje nastaviti, potražio druge puteve. I u takvoj situaciji, kada država ne funkcioniše u svim karikama lanca na uravnotežen način, kao i dolazak stranih organizacija koje su imale politički, ekonomski ili verski uticaj, zašto ne, su uticali da Kosovo postane pogodno mesto za razne pojave, pogotovo zbog visoke stope siromaštva, za koju smatram da nije oko 45% već da je veća, tu negde, oko 60%, sigurno. I, u takvom teškom ekonomskom stanju u kome se nalazi Kosovo, nije teško pronaći građane, siromašne i uplašene ljude, koji mogu lako da se izmanipulišu i koji će se pridružiti onima koji će naneti štetu njima samima, i Kosovu.

Što se tiče tendencije koja je u porastu, radikalnih političkih pokreta, kao što rekoh i ranije, ovo je nasleđe iz prošlosti. Ovi pokreti obično imaju socijalistički karakter koji ne bi bio mnogo štetan, ukoliko ne bi sadržao radikalne elemente iznutra. Pitanje političke levice na Kosovu zahteva jedno racionalno objašnjenje jer puno ljudi ne shvata tu ideju, ali verujem da ne bi bilo štetno. Ali tendencije koje su se pojavile na Kosovu, način na koji se odvijaju...način na koje izvode svoje aktivnosti ovi pokreti, pokazalo se, nisu uvek korisne.

Radikalizam, u jednom veremenu kada skoro ništa ne zavisi od Kosova, smatram da više šteti procesu izgradnje stabilnosti na Kosovu nego što pomaže da Kosovo ide sigurnim koracima. Regionalne i međunarodne politike su projekti o kome ne odlučuje samo jedna država. U ovom slučaju, Kosovo ne. Znamo, da je, nažalost, Kosovo stvoreno uz pomoć međunarodne zajednice. I, kada ti neko pomogne da realizuješ ovako jedan veliki projekat kao što je stvaranje države i kad bazament,osnovicu, te države čini politička platforma koju je uradio neko drugi, onda mogućnosti da deluješ izvan ovih okvira bez međusobne saglasnosti su male.

Jedan drugi aspekt levičarskih pokreta, koji preti da degradira proces se tiče obezbeđivanja finansija. Od velike je važnosti da se zna ko finansira ove pokrete. Ukoliko bi se desilo da se ovi pokreti finansiraju od strane raznih radikalnih grupa izvana, posebno ako su one religiozno obojene,... jer građani Kosova nikad nisu bili religiozno obojeni,... i koje bi time stvorile mogućnost da prodru na Kosovo, onda bi to bilo veoma štetno za Kosovo, jer te radikalne grupe verski orijentisane mogu uneti razdor među stanovnoštvom, i to bi, istovremeno, otežalo komunikaciju između levih i desno orijentisanih partija. I svo ovo može uticati da stanovništvo Kosova nema zdrav i održiv razvoj. U takvoj magli, u jednom takvom haosu – kako kaže narod, građani Kosova se nalaze na raskršću, gde ne znaju kamo da se opredele ni prema kome da se orijentišu; oni su progonjeni sa svih strana.

Mi smo živi svedoci..., znači, činjenica je da se beži, da postoji proces odlaska građana, napuštanja Kosova. Postoje oprečna mišljenja o tome da li se radi o delu građanstva koji su radili za debele pare u međunarodnim organizacijama koje su zatvorile svoje misije. Zatim, jedan deo zbog teških uslova, zbog biznisa. Ja, lično, ne mislim da su ovo pravi razlozi odlaska. Imala sam priliku da razgovaram sa ljudima koje lično poznajem: trinaestočlana porodica – nijednog zapošljenog. Od trinaest članova nijedan nije zapošljen! I šta oni imaju? Jednu kuću i ništa više. Naravno, kao čovek njima ne možeš reći da ostanu ovde, ukoliko nisi u stanju da im pomogneš da nađu posao. Ovo je veoma jasno. Može biti u pitanju i nešto drugo,...nešto što ima veze sa međunarodnim politikama, sa drugim interesima : sve ovo može biti i jedan proces,... šta ti ja znam, možda iskonstruisan. Ipak, nisam sklona da verujem u takve konstrukcije.

Ali, u vreme kada se pokušava da se Srbija, koja je izvršila genocid na Kosovu, u Bosni i u ostalim zemljama bivše Jugoslavije - i to kažem potpuno ubeđena u to, pogura napred i čini se Sizifov napor da joj se omogući ulazak u Evropsku zajednicu; kada se, istovremeno, razgovara sa političkim predstavnicima Srbije koji su bili direktni učesnici kriminalnih i genocidnih aktivnosti Miloševića; kada se razgovara sa njima o jednom mirovnom sporazumu, dok se istovremeno Kosovu osporava liberizacija viza – onda, stvarno, ne znam o kakvoj međunarodnoj pravdi možemo danas govoriti. Koja je to pravda, koji je to moral međunarodnih organizacija, čak i Ujedinjenih Nacija, kada na Kosovu pričaju o jednakim pravima i o mirovnom procesu, molim vas?!

U ovoj zemlji, bolje reći u ovoj laboratoriji ljudi koji imaju moć i pare, najviše će trpeti siromašni građani. Jer, oni koji nemaju mogućnosti za život i koji ne nailaze na podršku , realno je očekivati da će se oni priključiti nekom pokretu: ili nekom radikalnom pokretu ili krajnjoj levici, iako smatram da nema ništa loše u tom da postoji jedna takva levica. Ali, u jednoj sredini koja broji oko milion i osamsto hiljada ljudi, sa tendencijom da ovaj broj opada - od koji je oko milion i šesto hiljada Albanaca, a da ukupni broj Albanaca u regionu iznosi šesti miliona, i to vani,... u takvoj situaciji, ljudi nemaju mnogo izbora: oni se priključuju ekstremnim ili političkim grupama. Ili, da postanu deo korumpiranog biznisa koji je u stvari deo karike u lancu političara. Takvi političari su do juče, a možda i danas, sigurno, kroz podzemne kanale vodili svoj politički biznis radi sticanja materijalne koristi i to razvili i sa Srbijom i sa Crnom Gorom i sa celim regionom, čaka i šire. I, naravno, u ovoj haotičnoj situaciji, građani nemaju drugih mogućnosti. Ništa im nisu ostavili. Kada bi međunarodna zajednica , Evropa, bila odgovorna, kao što naveliko trubi, zašto onda nije učinila suprotno? Ako je na Kosovu, kako kažu, investirano mnogo, zašto nije analizirano dobro kako

ne bi ova investicija bila uzaludna,...ili se dogodilo nešto drugo: možda je taj novac zaista ovde stigao ali je završio u privatnim džepovima predstavnika država odakle je novac i stigao.

Sva ova pitanja ne bi ostala otvorena da smo mi, građani Kosova, bili budniji, posebno politički lideri. Jer, politički lideri su oni koji udležuju. Građani su tu da budu aktivni, ali u okolnostima u kojima je stvorena država Kosovo, gde se nikad nije znalo ko je gazda ove kuće, mogućnost da se odvija jedan struktuiran i nadgledan proces nije postojala.

Naše bake i prabake, učinile su natčovečanske napore da odbace mrak feredže i da postanu deo evropske i svetske civilizacije. Tih godina one su se priključile čak i pokretu za nacionalno oslobođenje jer su se uvek ti pokreti smatrali okvirom u kome žene mogu da povećaju uticaj u korist jednakosti polova. Slično se desilo i tada sa,... znači, učešće u ratu Šote Galice. Kasnije, u Drugom svetskom ratu, učestvovao je znatan broj žena koje su herojski pale u ratu i njihovo učešće je stvorilo prostor za uključivanje žena u političke procese. I kasniji pokreti, oni '60- tih godina, '80-tih godina, '90-tih, i tako redom....

Nažalost, umesto da u posleratnom Kosovu uloga žene bude veća, da što više žena postane svesno uloge pokreta koji se razvijaju širom sveta - demokratski pokreti žena koji se bave pitanjima rodne ravnopravnosti, koje se bore za suštinsku i stabilnu jednakost i za njihovo masovno učešće u političke pokrete, došlo je do skretanja s koloseka. I, jedan njihov deo, očigledno zbog ekonomskog siromaštva je izabrao najgori put. Znači, put mraka feredže, put psihološkog, intelektualnog i socijalnog mraka i demokratkog razvoja kojim dominiraju muškarci, naravno pod uticajem muškog dela u porodici ali i uticajem društva. Jer one nisu dobile prostor da deluju i da se pravilno postavljaju. Prisećam se fenomena pokrivanja, koji je bio prisutan,... priča se da su počeci bili '90-tih godina. Ovo što danas vidimo kao realnost, začeto je '90-tih.

Tada sam rukovodila regionalnom kancelarijom „ Savet za zaštitu prava i ljudskih sloboda“ u Prištini. Naša kancelarija je bila u zajedničkom objektu Islamske zajednice Kosova. Jednog dana, primetila sam tri pokrivene žene, što je za mene bilo nešto veoma neobično. Mlade devojke! Jedna od njih mi je rekla da se spremaju njih 15-16 da odu u Arabiju da uče, da bi se verski obrazovale. Kasnije sam se nekoliko puta intersovala šta se dogodilo. Godinama nisam imala informaciju o tome šta se desilo sa tim devojkama. I, kasnije su počele, tu i tamo, kao pečurke posle kiše, da se umnožavaju. Umesto da država stvori mogućnost za alternativno obrazovanje, ako već neka od njih zbog nedostatka finansija nije u stanju da prati formalnu nastavu, ali, ali to je bilo najmanje što je država morala da uradi. Ovaj prazan prostor, ili ovaj jaz, su iskoristile hodže koji su bili instrumentalizovani od verskih radikalnih grupa, uglavnom iz arapskih i azijskih zemalja, koje su se instalirale na Kosovu. Instalirajući se ovde, one su instalirale i njihove politike organizovanja kurseva.

Pamtim veoma dobro neke od njih. Kada sam pitala mlade devojke : “Zašto se pokrivaš, gde ideš, koji je bio motiv?“, one su odgovorile: “Motiv je bio da pratim taj kurs i da pohađam versku nastavu kod hodže, kada već nisam išla u redovnu školu. Bolje da se bavim ovime nego ničim. Imamo kurs iz informatike i kurs engleskog,...“ . Što traži tu religiozni aspekt pa da se bavi učenjem jezika i sličnim stvarima, kada država ima mogućnosti da to učini na organizovan način, zvanično, stvarajući mogućnosti da se ove devojke obrazuju kod domaćih profesora, jer ima dosta takvih,.... Ali, nezainteresovanost, ostavljanje po strani mladih od strane države i jednog dela društva, nateralo je njih da “uzmu sudbinu“ u svoje ruke. Kažem pod znacima navoda, jer su upali tamo gde oni najmanje pripadaju. I, gde neće naći raj kako su oni bili zamislili da postoji, već da će vrlo brzo doživeti razočaranje i da neće ništa dobiti osim mraka.

Obično tako ja nazivam mrak feredže, pokrivanja, jer žalim sve te devojke koje su investirale toliko vremena i truda na predavanja i koje će jednog dana shvatiti da je to bila samo jedna prevara i ništa više. Naravno, postoje glasine da su

sve one koje su pohađale te kurseve dobile od 200 do 500 evra, i, to može biti istina, jer one su bile bez finansijske podrške. Radnih mesta za njih nema. Vidimo da je stopa nezaposlenosti na Kosovu oko 60%, što bi trebalo da znači da je zapošljenost devojaka i žena negde oko 20%.

U ovim okolnostima, kada ne postoji organizovanje, kada izostaje interesovanje društva, kada ne postoji interesovanje vlade i političkih partija za pravilno organizovanje života, za zapošljavanje mladih, za otvaranje fabrika, osim otvaranja bezniskih pumpi, hotela i restorana, mi ne možemo očekivati čudo. Ne možemo očekivati da ovi mladi sede uzalud i da se ne pridruže nekom pokretu koji može biti štetan za Kosovo i za njih. Priključivanje velikog broja mladih Albanaca radikalnim grupama u Siriji i negde drugde, predstavlja najgori mogući primer i iskustvo koje je moglo da se desi Kosovu za jedno tako kratko vreme, imajući u vidu, takođe, kako Kosovo još nema svoju stabilnu i organizovanu vojsku.

I kada bi je imalo, ona bi po broju morala biti u okviru dozvoljenih procenata u poređenju sa aktivnim stanovništvom, što je uslovljeno regionalnim i međunarodnim procesima. Znači, koliko će biti broj stanovništva, toliko će biti,... toliko će i biti broj vojnika u okviru aktivnosti NATO –a, što bi bila dobra stvar kada bi bila uravnotežena. Ali, u okolnostima kada na Kosovu ništa ne funkcioniše, mogućnost za štetno delovanje i za manipulisanje mladima je veliko. Ove devojke i žene nisu svesne šta ih kratkoročno ili dugorečno očekuje. Može se desiti, kao što se desilo u mnogim zemljama u svetu, da se one pretvore u robinje radikalnih predstavnika, ISIS-a ili drugih organizacija.

Samo puko teoretisanje i izjave za štampu političkih predstavnika Kosova ne pokazuju da se bilo šta suštinski i stabilno preduzima protiv takvih slučajeva. U praksi se dešava, ne znam dal' vi znate, da se hapse takvi pojedinci, hodže koji su vaspitali i nadahnuli mlade u radikalnom duhu, ali oni se u zatvoru zadrže jedan ili dva meseca, pa se pušte na slobodu. O kakvoj zaslužnoj kazni, o kakvoj pravdi možemo pričati u ovakvim situacijama? Isti, čim se nađu na slobodi, nastavljaju svoje aktivnosti. I, ovo,...ova loša i štetna pojava ne očekuje se da će nestati ni sledećih godina. Meni je žao mladića, ali više žalim devojke i žene jer je to deo populacije koja je bila najviše napadana i višestruko oštećena. I umesto da dođe do nacionalnog buđenja, do njihovog nacionalnog i ljudskog obrazovanja, posebno obrazovanja, danas biva suprotno.

Krivicu za ovo, osim političkih lidera snosi i civilno društvo. Često puta se desilo da se članovi civilnog društva izraze u smislu da smo spremni da se bavimo ovim pitanjima i da tretiramo ove pojave, ali se bojimo da ćemo se suočiti sa nasiljem ovih radikalnih grupa. Upravo, ako želimo biti intelektualci moramo biti svesni i posledica.

Svugde gde je intelektualna klasa aktivna, tu ima i posledica. Ove posledice, ukoliko verujemo u našu misiju, moramo uzeti kao neminovnost. Posebno, u zemlji gde red i zakon ne funkcionišu. A da pričamo o moralu ali da se ne ponašamo u skladu sa moralom je takođe amoralno, utoliko pre što se i neaktivnost, u najmanju ruku, smatra nemoralnim. Civilno društvo, uprkos svojim dobrim učincima, ima i puno nedostataka, jer upravo u situacijama kada treba da se konsoliduju, kada treba da istupe jednoglasno, njihova aktivnosti izostaje. I kao što rekoh ranije, ima prelazaka zbog materijalnih interesa iz civilnog društva u političke partije i obrnuto. Nakon ovakvog ponašanja, nama, kao civilnom društvu je ostalo samo da optužujemo političke partije, političare i vlade.

Snovi

Moram reći, nažalost, da su moji snovi ili da je moj san ostao samo san. Pokušala sam i nadala sam se da ćemo kroz moje angažovanje i angažovanja i drugih devojaka i žena stvoriti jedno drugačije Kosovo. Jedno Kosovo, gde, u

prvom redu, žene međusobno sarađuju, gde postoji spremnost i zadovoljstvo za saradnju jer ćemo sarađivati iskreno i gde možemo da stvorimo jedan siguran prostor i uz punu saglasnost i koncenzus ćemo odlučivati ; gde ćemo podržati jedna-drugu na pozicijama gde se donose odluke. Bio mi je san da, podržavajući jedna drugu, tako povezane, možemo da se borimo protiv drugih ili bolje rečeno ba se borimo protiv muškaraca kako bi stvorili jedan siguran prostor za sebe same, gde bismo delovale kao žene.

Nažalost to se nije desilo. Površno gledajući, možda je bilo aktivnosti na dnevnom nivou i u izvesnim situacijama igledalo je tako - postoji jedna takva obojenost. Ali, procesi su se deformisali i fragmentisali zbog materijalnih i ličnih interesa, jer pre nego što se odredimo po seksualnoj pripadnosti, trebali bi se odrediti kao ljudi. A ljudi imaju svoj ego i radije će ispuniti zahteve svog ega nego one za koje su pozvane da damo svoj doprinos. Ovo se dešavalo na Kosovu. Ne želim da zvučim previše pesimistički, ima poboljšanja, ali ističem još jedanput, da ovo nisu karike lanca nekih kola kod kojih se svi delovi kreću jednomerno i uravnoteženo.

Moj san opet ostaje san. Nadam se da vi devojke..., koje ste mlade, nove generacije, da vaši snovi ne ostanu snovi, već da postanu realnost, da vaša generacija dobije i da ugrabi zasluženi prostor. Da obezbedite sebi prostor u centrima odlučivanja i da budete one čija se reč čuje u vladama i u drugim centrima odlučivanja bilo gde u svetu.